Z Бм : 47/4
Ц

АРХЕОЛОГИЯ

КНИГА
3
1970

АРХЕОЛОГИЯ

Год. XII
3
1970

ОРГАН НА АРХЕОЛОГИЧЕСКИЯ ИНСТИТУТ И МУЗЕЙ
ПРИ БЪЛГАРСКАТА АКАДЕМИЯ НА НАУКИТЕ

Z Bm: 40/4

На корицата

Глинена плочка с писмени знаци от с. Градешница, Врачански окръг. Каменно-медна епоха

Снимка Р. Станева

Sur la couverture

Plaque en argile à signes d'écriture du village Gradešnica, dép. de Vraca. Enéolithique

Photo: R. Staneva

Наченки на писменост през халколитната епоха в нашите земи

I. Глинена плочка с писмени знаци от с. Градешница, Врачански окръг

БОГДАН НИКОЛОВ

Праисторическото селище, в което бе открита глинената плочка с писмени знаци, се намира в м. Градището, на 1,5 км западно от с. Градешница, Врачански окръг. Селището е разположено на невисока тераса, издължена от запад към изток. Повърхността му е почти заравнена, с лек наклон на североизток.

Праисторическото селище бе открито в 1961 г., [1] а през лятото на 1963 г. върху източната му част бе направен сондаж, [2] от който се установи наличието на добре запазен културен пласт с богати материали от ранния енеолит. [3] През юли и август на 1969 г. в м. Градището бяха направени разкопки на площ от 450 кв. м. Установено бе, че културният пласт, който принадлежи изцяло на ранния енеолит, има средна дебелина 1 м и се състои от три ясно разграничени жилищни нива, унищожени последователно от стихиен пожар. По своя хронологически ред отделните строителни нива са означени с А, В и С. Най-добре са запазени останките от жилища в нивата А и В. Нивото С, което следва веднага след хумусния пласт на повърхността, е почти унищожено при обработката на земята. В него бяха разкрити само основите на едно добре запазено жилище. В строителните нива А и В бяха разкрити основите на повече и по-добре запазени жилища заедно с техните битови съоръжения—пещи, огнища и богат домашен инвентар. Всички разкрити жилища имат правоъгълна основа и са ориентирани с дългата си ос от юг към север. Те са строени от забити в земята колове, преплетени с пръти и измазани отвътре и отвън с дебел слой глина, примесена с растения. Домашният инвентар се състои от оръдия на труда и оръжия, изработени от кремък, камък, кости и рога на животни, глинени съдове с най-разнообразна форма, украсени с врязани геометрични орнаменти и инкрустирани с бяла материя. По-рядко се среща украсата с графит. Особен интерес представлява богатата колекция от глинени човешки и животински фигури и култови масички, разкрити тук.

Със своите богати материали, единствени засега в Северозападна България, праисторическото селище при с. Градешница се явява най-оригиналният представител на културите с врязан геометричен орнамент. То е синхронно с Караново V (Марица) в Южна България, [4] с културата Винча — Турдаш в Югославия [5], културите Боян—Видра и Гумел-

Röm.-Germ.
Zentralmuseum
Mainz

1

● *Обр. 1. Основи на жилището, в което е намерена глинената плочка с писмените знаци, гледано от юг. Fig. 1. Restes de l'habitation dans laquelle on a découvert la plaque en argile avec les signes d'écriture, Vue du Sud*

ница I в Румъния,[6] принадлежащи на първата половина на енеолита.

Ранноенеолитното селище при с. Градешница обединява в една културна група редица селища с подобни материали, разкрити в Ловешко,[7] Плевенско,[8] Врачанско,[9] Видинско,[10] Софийско[11] и Перник.[12] То изяснява по-добре тяхната хронология и подчертава ритъма на културния им развой. В селищата от типа Градешница се срещат и редица форми, имащи характерните признаци на късноенеолитната група Криводол[13] за Северозападна България, Салкуца за Румъния[14] и Винча-Плочник[15] за Югославия. В този именно смисъл може да се говори за Градешница като предшественик на финалните енеолитни групи Криводол-Салкуца-Винча-Плочник.

От казаното може да се разбере, че първите обитатели на селището при с. Градешница са се заселили тук през първата половина на енеолита — средата и част от втората половина на четвъртото хилядолетие пр. н. е., и като преживели тук един сравнително немного дълъг период от време, напуснали това селище завинаги. Това е било едно уседнало земеделско-скотовъдно население, имащо добре развито грънчарство и проявяващо ярко своя духовен живот в орнаментиката, идолната пластика и различните предмети, свързани с култа.

Глинената плочка с писмени знаци[16] бе намерена при разкопките в 1969 г. върху пода на жилище № 1 на строителния хоризонт В, което е почти средата на ранноенеолитния културен пласт. Жилището, в което бе разкрита плочката, се отличава по своите размери и разпределение от останалите известни жилища, разкрити тук. То има дълж. на основата 9 м и шир. 5 м. Чрез напречна стена е разделено на две почти еднакви по големина помещения, които са свързани помежду си с вход (обр. 1). В северното помещение на жилището бе разкрита пещ, хромел и десетина малки и големи глинени съдове с различна форма и украса, служили — едни като зърнохранилища, други при приготовляване на храната или при хранене. В южното помещение бяха намерени две плитки паници — едната с врязана човешка фигура на дъното,

● *Обр. 2. Дъно от глинена паница с врязана човешка фигура. Fig. 2. Fond d'assiette en argile à figure humaine incisée*

● *Обр. 3. Глинена паница, намерена в жилището с плочката. Fig. 3. Assiette en argile trouvée dans l'habitation où l'on a recueilli la plaque avec les signes d'écriture*

2

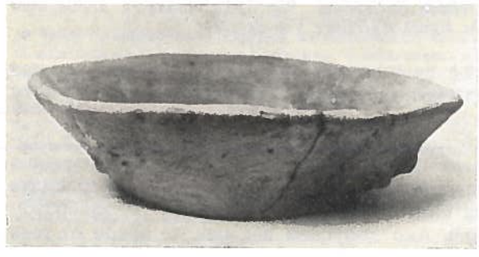

3

а другата с писмени знаци. В югоизточната част на същото помещение върху пода бе намерен хубаво запазен глинен идол и глинената плочка с писмени знаци. Други предмети в това помещение не бяха открити. По всичко изглежда, че това помещение е имало някакво култово предназначение.

Едната глинена паница, намерена в южното помещение, има вис. 0,08 м и диам. на устието 0,22 м (обр. 2). Тялото ѝ има форма на ниско пресечен конус, обърнат с основата нагоре. Ръбът на устието завива навътре, а дъното е равно отрязано. Външната и вътрешната повърхност на паницата са добре загладени и вследствие на вторичното опичане от пожара, унищожил жилището, тя е добила нееднакъв светлокафяв цвят. Дъното на паницата има диам. 0,07 м. В средата му отвън е врязана човешка фигура с вис. 0,04 м. Фигурата е доста стилизирана. Главата и краката са представени съвсем схематично с по две врязани линии. Тялото наподобява по-скоро ромб със заоблени странични ъгли. Лявата ръка е прегъната в лакета и поставена върху корема, а дясната е очертана само в горната си част, но се подразбира, че тя е прегъната също в лакета и е поставена на корема под лявата ръка. Фигурата е украсена с три кръгли ямички, поставени симетрично една над друга. В много праисторически селища, разкрити у нас и в съседни страни, се срещат човешки фигури, изработени от глина или мрамор, на които ръцете са скръстени отпред, пред гърдите или на корема. Тази адорантна поза е обяснена с идеята за измолване на плодородие.[17] Това обяснение е най-приемливо и за нашата фигура. Известно е, че изработването на антропоморфни и зооморфни съдове, украсяването на други глинени съдове с врязани или релефни човешки или животински фигури, апликирането на такива фигури върху глинени съдове или култови масички се обяснява със специалното предназначение на тези съдове и масички и използването им от праисторическия човек при извършването на церемонии и обряди, свързани с култа.[18] В глинените съдове и предметите с култово предназначение, украсени с човешки или животински фигури, е влагано апотропеично свойство и хомеопатична идея.[18] Подобно предназначение е имала и тази паница с врязана стилизирана човешка фигура на дъното.

Втората паница, намерена в същото помещение, е показана на обр. 3. Тя има вис. 0,05 м, диам. на устието 0,19 м и диам. на дъното

0,11 м. Тялото на паницата има форма на ниско пресечен конус с прав ръб на устието и равно дъно. Отвън е украсена с осем пъпковидни израстъка, разположени симетрично два по два. Намерена бе на пода, счупена на няколко части. Върху едната половина на външната повърхност на дъното на паницата са врязани знаци (обр. 4). Врязването е направено с остър предмет още докато глината не е била достатъчно втвърдена. От ляво на дясно могат да се различат две успоредни вертикални линии, следвани от фигура, подобна на ромб. Двете долни страни на ромба продължават и образуват равнобедрен триъгълник, за чиято основа служи друга хоризонтална линия. От върха на ромба нагоре продължава друга вертикална линия, която е пресечена от полегата линия. Горната дясна страна на ромба продължава надолу, следвана от друга полегата линия, успоредна на нея. В горния край на последната линия има П-образен знак, образуван от две вертикални и една хоризонтална линии, чиито краища се пресичат. При по-внимателно разглеждане на знаците върху дъното на този съд можем да открием тялото и краката на силно стилизирана фигура, която много наподобява врязаната фигура от дъното на първата паница (обр. 2), но тук е геометризирана. Някои от останалите врязани черти около фигурата на този съд си приличат с някои от знаците върху глинената плочка, показана подолу. Трябва веднага да отбележим, че и върху други глинени съдове от ранноенеолитното селище при с. Градешница, които имат подчертано битово предназначение, се срещат врязани знаци. Последните обаче са съвсем опростени и се състоят от две или три врязани линии, най-често успоредни една на друга. Такива знаци върху глинени съдове обикновено се приемат за знаци (марки) на майсторите-грънчари или на грънчарските ателиета, в които са произвеждани. Врязаните знаци върху дъното на втората паница (обр. 4) са повече на брой и са в едно сложно съчетание, което напълно ги отличава от единичните знаци, начертани върху съдове, свързани с обикновения домашен бит. В същото време тези знаци имат близки аналогии с някои отделни знаци, врязани върху повърхността или на дъната на съдове от Винчанската енеолитна група в Югославия. [19] Разликата се състои в това, че знаците на съдовете от Винчанската група са по-опростени и дадени поединично или най-много по два или три заедно, докато върху дъното на нашия

4

5

● *Обр. 4. Врязани знаци върху дъното на същата паница. Fig. 4. Signes incisés sur le fond de l'assiette*
● *Обр. 5. Глинената плочка с писмените знаци, гледана отстрани. Fig. 5. La plaque en argile avec les signes d'écriture. Vue de côté*

съд са изрязани повече знаци в едно сложно съчетание. Появата на особени знаци върху някои амулети през този период на енеолита, срещането им върху глинени предмети с особена форма или върху съдове със специално предназначение ни довежда до проблемата за символиката на тези знаци [20] и изображения. Ако допуснем все пак, че някои от тези

6

7

● *Обр. 6. Обратната страна на глинената плочка с изображение на човешка фигура с вдигнати нагоре ръце. Fig. 6. Le dos de la plaque en argile portant une représentation d'une figure humaine les bras levés*
● *Обр. 7. Лицевата страна на глинената плочка с писмени знаци от ранноенеолитното селище при с. Градешница, Врачански окръг. Fig. 7. La face de la plaque en argile avec les signes d'écriture de la station de l'Eneolithique ancien près du village Gradešnica, dép. de Vraca*

съдове и предмети със знаци са имали чисто практическо предназначение и употреба, то съдовете и предметите с изобразени животински или човешки фигури са несъмнено свързани с култа. В този именно смисъл трябва да разглеждаме глинената паница, върху дъното на която са врязани геометрични знаци, някои от които наподобяват силно стилизирана човешка фигура.

Глинената плочка с писмените знаци има по-скоро формата на плитко съдче с правоъгълна основа, с ниски, изтънени и наклонени навън стени (обр. 5). Тя е изработена от глина с примеси на ситно счукани късове от употребявани глинени съдове и растения. Това е керамична техника, характерна за почти всички глинени съдове и фигури от с. Градешница, чрез която се е целяло да се обезводни и обезпости глината, да се намали нейната свиваемост и да се направи подходящо пластична. След като плочката е била завършена в най-общи линии, повърхността ѝ е била измазана с по-рядко забъркана глина, която има състава на ядрото и накрая е загладена до полираност. След изсъхване до определена влажност върху плочката са били начертани знаците. При вторичното опичане от пожара, унищожил жилището, тя е получила нееднакъв кафявочерен цвят. Плочката е правоъгълна. Има дълж. 0,125 м, шир. 0,105 м и най-голяма вис. 0,02 м. Страничните ръбове на плочката са нееднакво изтънени и леко завити към лицевата плоскост.

Обратната страна на плочката е украсена с врязан геометричен орнамент, разположен напреко на дължината на правоъгълника (обр. 6). В този орнамент може да се различи стилизирана човешка фигура, начертана с двойни успоредни линии. Фигурата е права във фас. Главата е изразена с един равнобедрен триъгълник, обърнат с основата нагоре. Тялото на фигурата представлява ромб. От страничните върхове на ромба излизат ръцете. Те са вдигнати нагоре и прегънати под прав ъгъл в лактите, като сочат към лицето. Краката са изразени също с равнобедрен триъгълник, по-малък от този на главата, поставен с основата надолу. Фигурата е украсена с три кръгли вдлъбнатинки, поставени симетрично една над друга. По една вдлъбнатинка има и в пространството, оградено от вдигнатите нагоре ръце. Макар и нарисувана доста схематично, цялата човешка фигура е представена в една адорантна поза, при която най-голямо внимание е отделено на положението на ръцете. Тя наподобява врязаната човешка

фигура от обр. 2 с тази разлика, че тук ръцете са вдигнати нагоре. Глинени съдове, върху чиято повърхност са изобразени релефно човешки фигури с разперени встрани или вдигнати нагоре ръце, са известни както от селището при с. Градешница, [21] така и от Азмашката селищна могила в Южна България [22] и праисторическото селище при Винча в Югославия. [23]

Врязаната върху обратната страна на плочката човешка фигура и нейната адорантна поза ни показват, че плочката не е имала обикновено битово предназначение в ежедневния живот на обитателите от селището при Градешница, а е изпълнявала някаква по-особена функция, свързана с многобройните култове. Около врязаната фигура има знаци, някои от които могат да се оприличат с тези от лицевата страна на плочката. Врязани знаци има и върху страничните ръбове на плочката, но те имат по-скоро декоративно предназначение (обр. 5). На двете челни страни, върху обратната плоскост на плочката, има по един овален израстък, пробит вертикално, служил за окачване на плочката.

Лицевата страна (обр. 7) е по-грижливо загладена. Изтънените странични ръбове, които са леко издадени към тази плоскост, имат по-скоро предназначение на една рамка, която да предпазва от триене и повреждане написания текст. Друго практическо предназначение тези ръбове, издадени едва на 0,5 см от повърхността, едва ли са имали. Цялата лицева плоскост е разделена от четири врязани хоризонтални линии на четири нееднакви по ширина полета. Горните две са най-широки, а четвъртото долу е най-тясно. Двете средни и част от горното поле са ограничени от двете страни с по една врязана вертикална линия, направени допълнително. Чертането върху плочката е извършено с твърдо острие още докато глината не е била втвърдена. Знаците са чертани с дясната ръка от ляво на дясно. Върху горното хоризонтално поле със сигурност могат да се различат пет знака, върху следващото — шест, на третото — пет, а върху последното поле — осем. Или всичко знаците са 24. Трябва веднага да отбележим, че никъде върху писмените знаци на плочката не се виждат следи и остатъци от инкрустация — една техника, която е типична при декорацията на керамиката от с. Градешница. Друго най-общо, което би могло да се каже за знаците върху лицевата плоскост на плочката, е това, че те коренно се отличават от геометричните мотиви, които в най-различни съчетания покриват повърхността на съдовете от глина, идолите и другите инструменти на култа, разкрити досега в Градешница. По своята многобройност и организирано представяне в хоризонтални редове те се отличават и от знаците, врязани върху дъното на втория глинен съд, открит в същото помещение (обр. 4). По състава на глината, която е черпена от близката на селището околност, по техниката на изработката и врязването на знаците плочката не се отличава от останалата керамика от с. Градешница.

След кръглия глинен печат с надпис от Караново [24] глинената плочка с писмени знаци от с. Градешница е втората, открита у нас от епохата на енеолита. Открити са и три глинени плочки с писмени знаци в едно праисторическо селище при Търтърия в Румъния. [25] Глиненият печат от Караново е намерен в едно жилище на пласта Караново VI. [26] Сравнен с плочката от Градешница, той е по-късен по време, тъй като целият културен пласт на енеолитното селище при Градешница отговаря хронологически на пласта Караново V. Според научнообоснованата корекция в датировката на плочките от Търтърия, направена от Г. Ил. Георгиев, [27] те са по-късни от кръглия печат с писмени знаци от Караново. Следователно глинената плочка с писмени знаци от Градешница прехожда по време печата от Караново и трите плочки от Търтърия и се явява засега най-ранната плочка с писмени знаци в Европа.

[1] Б. Николов, Праисторически селища във Врачанско, Археология, 1962, кн. 4, стр. 68, обр. 5.

[2] Б. Николов, Градешница, Враца, 1963, 40 стр.

[3] Б. Николов, Праисторическото селище Калето при с. Градешница, Врачански окръг, ИАИ, XXXII, 1970.

[4] В. Миков, Култура неолита, енеолита и бронзы в Болгарии, СА, 1958, кн. 1, стр. 47—55; V. Mikov, The Prehistoric Mound of Karanovo, Archaeology, 1959, кн. 2, стр. 88—97; V. Mikov, Les fouilles de Karanovo (Bulgarie meridionale), Bericht über den V. internationalen Kongress für Vor- und Frühgeschichte — Hamburg, Berlin, 1961, стр.539—540; G. I. Georgiev, Kulturgruppen der Jungstein- und der Kupferzeit in der Ebene von Thrazien (Südbulgarien), L'Europe à la fin de l'âge de la pierre, Praha, 1961, стр. 45; G. I. Georgiev, Beiträge zur Erforschung des Neolithikums und der Bronzezeit in Südbulgarien, Archaeologia Austriaca, 42, 1967, стр. 90.

[5] М. Гарашанин, Положај централног Балкана у хронологији неолита југоисточне Европе. Неолит централног Балкана, Београд, 1968, стр. 301—337 и таблицата.

[6] D. Berciu, Contribuţii la problemele neoliticului, în Rominia în lumina noilor cercetări, Bucureşti, 1961, стр. 250, обр. 84_1, стр. 291, обр. 19, стр. 408—409, обр. 190—191.

[7] В. Миков и Н. Джамбазов, Деветашката пещера, София, 1960, стр. 80, обр. 58; Р. Попов, ИАД, III, 1912—13, стр. 274, обр. 169 и 173.

[8] В. Миков, ИАИ, VII, 1932—33, стр. 360, обр. 111.

[9] Б. Николов, Праисторически селища във Врачанско, Археология, 1962, кн. 4, стр. 66—68, обр. 2,3 и 5.

[10] А. Чилингиров, Предисторически находища край Дунав от Тимок до Вит, ИАД, 1911, обр. 8.

[11] Г. И. Георгиев, Останки от първобитно селище в центъра на София, ИАИ, 1959, стр. 329, обр. 1; Р. Попов, Материали за проучване предисторията на Софийската котловина, София, 1942, стр. 10—14, обр. 3 и 13; Н. Петков, Селищната могила Окол глава, ИАИ, XVII, 1950, стр. 162—163, обр. 97—99; Н. Петков, Могилата Окол глава при Гниляне, ГНМ, V, 1926—31, стр. 127, обр. 40; Н. Петков, Предисторическо изследване на Софийското поле, ГНМ, VI, 1932—34, стр. 407—413, обр. 253 и 291; Н. Петков, Гинова могила до с. Челопеч, Пирдопско, РП, I, 1948, стр. 79, обр. 57.

[12] А. Радунчева, Праисторически материали от разкопките на Пернишката крепост през 1960—61 г., ИИД, XXVII, 1970, стр. 221, табл. V — VII.

[13] В. Миков, Предисторическото селище до Криводол, Врачанско, РП, I, 1948, стр. 26—62.

[14] D. Berciu, цит. съч., обр. 12, 84, 98, 114.

[15] М. Грбич, Плочник, Београд, 1929, обр. 5—12; М. Гарашанин, цит. съч., стр. 337.

[16] Б. Николов и М. Москов, Глинена плочка от Градешница пази най-старата писменост в Европа, Поглед, бр. 12, 23. III. 1970, стр. 16.

[17] Г. И. Георгиев, Мраморна статуетка от Благоево, Разградско, ИАИ, XIX, 1955, стр. 9; С. Н. Бибиков, Поселение Лука-Врублецкая на Днестре, МИА СССР, 38, 1953, стр. 237.

[18] Д. Гарашанин, Религија и култ неолитског човека на Централном Балкану. Неолит Централног Балкана, Београд, 1968, стр. 249.

[19] Й. Тодорович-А. Цермановић, Баньица-насеље винчанске културе, Београд, 1961, стр. 42 табл. XXXIV 64.

[20] Д. Гарашанин, цит. съч., стр. 251.

[21] Б. Николов, Враца, старо изкуство, София, 1968, № 23.

[22] Г. И. Георгиев, Главни резултати от разкопките на Азмашката селищна могила през 1961 г., ИАИ, XXVI, 1963, стр. 169, обр. 17.

[23] М. М. Васић, Преисториска Винча I, Београд, 1932, табл. XXI, 97 а.

[24] В. Миков, Г. И. Георгиев, В. И. Георгиев, Надписът върху кръглия печат от Караново — най-древната писменост в Европа, Археология, 1969, кн. 1, стр. 4—13.

[25] N. Vlassa, Chronology of the neolithic in Transilvania in the Ligth of the Tărtăria settlement's stratigraphy, Dacia, n. s., VII, 1963, стр. 490, обр. 8_1.

[26] В. Миков, Г. И. Георгиев, В. И. Георгиев, цит. съч., стр. 8.

[27] Пак там, стр. 9.

II. Писмеността върху глинената плочка от с. Градешница

ВЛАДИМИР И. ГЕОРГИЕВ

Миналата година в сп. „Археология“ (1969, кн. 1, стр. 4 и сл.) бе обнародвана една статия, в която бе изтъкнато голямото значение на писмеността върху глинения печат, намерен в праисторическото селище при с. Караново до Нова Загора. Със своите седем културни пласта, издигащи се на 13 м височина, Карановската селищна могила, която крие в недрата си забележителни произведения на човешката култура през четири хилядолетия (VI-III хил. пр. н. е.), представя истински дворец на праисторията в пределите на нашата страна.

Глиненият печат е бил намерен с разни други предмети в шестия културен пласт на Караново, който принадлежи според датировката на нашите археолози към края на IV-то или началото на III-то хилядолетие пр. н. е.

Доскоро се смяташе, че най-старата писменост в Европа се е появила на о. Крит, дето най-старинните печати с т. нар. йероглифно писмо А датират от средата на III-то хилядолетие пр. н. е. Обаче откритието на глинения печат от Караново, част от знаците на който са сходни с тия по печатите на о. Крит и който съперничи с тях по древност, показа, че наченки на най-древна писменост е имало и в други места на Балканския полуостров. Писмото върху печата от с. Караново не е единичен случай на най-древна писменост от Балканския полуостров. Преди десетина години при разкопки на праисторическо селище в Румъния са били открити плочки с писменост — това са трите плочки от с. Търтърия, които датират също от III-то хилядолетие пр. н. е., но са по-късни от карановския печат.

Към споменатите две находки на най-стари писмени документи от Балканския полуостров сега се прибавя още една.

През 1969 г. при разкопки на праисторическо селище в м. Градището при с. Градешница, Врачански окръг, археологът Богдан Николов е имал щастието да намери между редица предмети на праисторическата култура и една глинена плочка (обр. 5) с писмени знаци.

Споменатата глинена плочка има формата на плитко съдче (паничка) с правоъгълна основа: дълж. 12,5 см, шир. 10,5 см, най-голяма вис. 2 см.

Лицевата плоскост (обр. 7) е разделена от четири хоризонтални черти на четири части или „реда", от които горните два са по-широки, а най-долният е най-тесен. Такива „редове", разделени с хоризонтални черти, са характерни за критската, хетската и др. древни писмености. От друга страна, разпределянето на писмената повърхност на четири части е характерно както за печата от Караново, така и за плочката от Търтъpия.

Върху първата част или първия „ред" се виждат четири или пет знака.

Върху втората — пет или шест.

Върху третата — пет.

Върху най-долната — осем, повечето от които представляват отвесни черти.

Отвесните черти могат да означават цифри I = 1, II = 2, III = 3, а някои от единичните отвесни черти могат да бъдат разделителни знаци между отделните думи, както например в критската писменост.

Знакът „ъгълче" от началото на „втория ред" намира съответствия както в печата от Караново, така и в писмеността върху диска от Фестос на о. Крит (срв. знак 18 у F. Schachermeyr, Die minoische Kultur des alten Kreta, Stuttgart, 1964, стр. 246).

Знакът, подобен на буквата М, от „третия ред" има съответствия в печата от Караново и в критската писменост (срв. знак 114 у A. J Evans, Scripta Minoa, I, London, 1909, стр. 233).

Знакът, подобен на триъгълник или на гръцката буква Δ от „последния ред" е подобен на знак от критската писменост (срв. знак 130 у A. J. Evans, цит. съч., стр. 233).

Върху обратната страна на плочката (обр. 6) е изрисувана с врязани линии човешка фигура в „адорантна поза". Отляво (от дясната страна на човешката фигура) тук се виждат шест знака, наредени един под друг (от горе на долу):

„Триъгълник", подобен на знака „триъгълник" от лицевата страна.

„Ъгълче", както и на лицевата страна.

„Бастунче" (?), което наподобява знак от критското йероглифно писмо (срв. знак 32 у A. Evans, цит. съч., стр. 232).

„Брадвичка", подобна на знак в критското йероглифно писмо (срв. знак 12 у A. Evans, цит. съч., стр. 232).

„Триъгълник" (?), който се среща три пъти.

„Ръка (лакът)" (??), който наподобява знак от критското йероглифно писмо (срв. знак 8 у A. Evans, цит. съч., стр. 232).

Както правилно предполага археологът Б. Николов, тази плочка ще да е имала някакво култово предназначение.

Плочката с писмени знаци е намерена в халколитен културен пласт, който според Б. Николов и Г. Георгиев принадлежи на средата и втората половина на IV хилядолетие пр. н. е.: според същите археолози този културен пласт съответствува хронологически на Караново V. В такъв случай писмеността от с. Градешница е по-стара от писмото върху печата от Караново, както и от най-старата писменост на о. Крит, която датира от средата на III хилядолетие пр. н. е.

Писмеността върху плочката от с. Градешница, както и тази върху печата от Караново и върху трите плочки от Търтъpия принадлежат към първата фаза на развитието на писмеността. Тук се касае за пиктография или идеография: рисуват се по-точно или схематично образи на предмети, които означават съответните понятия. Такава писменост не може да се „чете", тя се тълкува. Разбира се, днес ние не сме в състояние да изтълкуваме тая писменост. Но това не е най-важното. Има много други древни писмени документи с много по-дълги текстове, които не са разчетени досега.

Писмеността от Градешница, Караново и Търтъpия има голямо значение за праисторията на населението, живяло през IV и III хилядолетие пр. н. е. на Балканския полуостров. Наличието на писменост показва, че в ония отдалечени епохи тук са живеели племена с високо развита култура, която по началния стадий на развитието на писмеността не отстъпва на цивилизациите от Мала Азия, Близкия изток и Египет. Балканският полуостров следователно е бил едно от средищата на най-високо развитите древни цивилизации.

Débuts d'écriture du Chalcolithique dans les terres bulgares

I. Plaque en argile avec des signes d'écriture du village Gradešnica, dép. de Vraca

BOGDAN NIKOLOV

(Résumé)

On a découvert lors des fouilles effectuées en 1969 dans la station préhistorique près du village Gradešnica, dép. de Vraca, une plaque en argile avec des signes d'écriture. Toute la couche archéologique du site comprenant trois horizons de construction remonte à la première moitié de l'Enéolithique. La station est synchronique à Karanovo V (Marica) de la Bulgarie du Sud et aux civilisations de l'Enéolithique ancien de Vinča Turdaș en Yougoslavie et de Boian—Vidra et Salcuța I en Roumanie.

L'habitation où la plaque en argile fut recueillie appartient au deuxième horizon de construction, soit le milieu de la couche énéolithique. L'habitation se distingue des autres mises au jour jusqu'ici par ses plus grandes dimensions. Elle comprend deux locaux séparés par un mur transversal. Ces locaux communiquent entre eux par une entrée. La plaque a été découverte dans le local Sud en même temps qu'une idole bien conservée en argile et deux vases en argile. Le fond de l'un d'eux porte incisée une figure humaine les mains posées sur le ventre. Sur le fond du second on aperçoit des signes incisés.

La plaque en argile a une forme rectangulaire, mesure 0,125 m de long sur 0,105 m de large et a une hauteur de 0,02 m. Sur le dos de la plaque est incisée une figure humaine, debout et de face, les bras levés en une pose d'adoration. La face de la plaque est encadrée par des bords latéraux, amincis et recourbés vers l'intérieur. Elle est séparée en quatre champs de même largeur par quatre lignes horizontales incisées sur lesquelles sont tracés 24 signes d'écriture. La forme de la plaque, ainsi que la figure humaine incisée sur le dos montrent qu'elle avait été destinée à un culte.

II. L'écriture sur la plaque en argile du village Gradešnica

VLADIMIR I. GEORGIEV

(Résumé)

La face de la plaque est partagée par quatre traits horizontaux qui forment quatre sections ou quatre „lignes" ce qui est caractéristique des écritures crétoise et hettique, ainsi que d'autres écritures anciennes. Les traits verticaux peuvent représenter des chiffres et certains des traits verticaux isolés peuvent être des signes de séparation entre les différents mots comme c'est le cas dans l'écriture crétoise. Le signe représentant un petit „angle" du second rang et le signe semblable à la lettre M du troisième rang ont leurs parallèles aussi bien dans le sceau de Karanovo que dans l'écriture crétoise. Le signe ressemblant à un triangle, ou à la lettre grecque Δ du dernier rang est pareil à celui de l'écriture crétoise. Sur le dos de la plaque près de la figure humaine on voit six signes qui se suivent. Trois d'entre eux existent aussi sur la face (l'angle et les deux triangles) et les autres trois — le „batonnet", la „petite hache" et le „coude" rappellent les signes d'écriture hiéroglyphique crétoise. D'après la datation de cette trouvaille (le milieu et la seconde moitié du IVe millénaire av. n. è.) l'écriture du village Gradešnica est plus ancienne que celle du sceau de Karanovo et que la plus ancienne écriture crétoise qui remonte au milieu du IIIe millénaire av. n. è.

L'écriture de la plaque de Gradešnica appartient à la première phase de développement de l'écriture — la pictographie ou l'idéographie. Une telle écriture ne se déchiffre pas mais doit être interprétée. La présence de cette écriture dans la Péninsule balkanique met en évidence une civilisation très avancée des tribus qui peuplaient ces terres au IVe et IIIe millénaire av. n. è. qui ne le cédait en rien à celle de l'Asie Mineure, du Proche Orient et de l'Egypte.

Средновековното селище над античния кастел Ятрус

ДИМИТРИНА МИТОВА-ДЖОНОВА

През средновековието над разрушения и забравен вече кастел Ятрус, когато дори и строителният материал от масивните късноантични сгради е изнесен, се изгражда ново, българско селище. Останките от това селище се намират на дълбочина 0,40—1,50 м от днешното ниво.[1]

Покрито от пласт, дебел само 0,40 м, старобългарското селище е разрушено твърде много. Само допреди няколко десетилетия този терен е ползуван за гробище на днешното с. Кривина, през следосвободителните войни в голяма част от проучвания сектор са правени

● *Обр. 1. Общ план на сектор I и сектор III. Fig. 1. Plan général du secteur I et du secteur III*

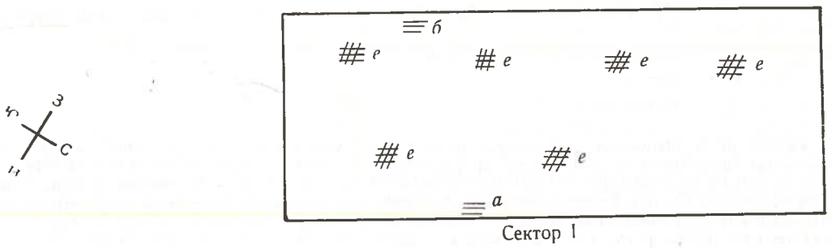

2

3

● *Обр. 2. Съдче, вградено в глина. Fig. 2. Petit vase muré dans de l'argile*
● *Обр. 3. Съоръжение от средновековно селище, изградено върху античната сграда. Fig. 3. Aménagement d'un site médiéval établi à l'endroit ou se trouvait l'édifice ancien*

окопи и траншеи, а част от кварталите на Кривина са ситуирани върху североизточната част на кастела. Всичко това разрушава и обезличава чувствително старобългарския културен пласт и изводите, които предлагаме, почиват на сравнително малко наблюдения и материали.

Пластът с материалите от средновековното селище има деб. около 1,00 м и е наситен с богат археологически материал. За селището съдим единствено от жилищните съоръжения, от жилищния инвентар и от мястото и начина на тяхното откриване. От жилищното строителство не са останали почти никакви следи, а това говори, че при неговото изграждане е употребен изключително лек, нетраен растителен материал (слама, плет, тръстика) и глина.

Археологическите материали, намерени in situ, маркират две жилищни нива: едното — от 1,50 до 1,00 м дълбочина, и другото — от 0,70 м до 0,40 м. Жилищата от първото ниво са засвидетелствувани от интересни съоръжения, намирани в сектор I и III. Те са изградени под пода на жилищата и се характеризират от дебел пласт глина, набита в яма, която или оформя купа, или обгражда глинен съд. При жилищата в сектор I тези съоръжения са изградени в античния зид. Едно от тях се намира на източната стена вляво от входа (обр. 1 а). В зида е издълбана яма с диам. 0,40/0,50 м. Тя е запълнена с глина и в средата ѝ се образува купа с диам. 0,20 м. Второто съоръжение се намира на западната стена (обр. 1 б). Тук в издълбаната в стената яма е вградено малко глинено съдче, заобиколено от бита глина (обр. 2). Съдчето е дебелостенно, грубо, направено от глина с примеси. В сектор III, в северозападната част на нартекса на базиликата (обр. 1 в), на дълбочина 1,50 м от днешното ниво се разкри аналогично съоръжение. Изкопано е под пода, направо в земята. Четиристранната яма с размери 0,40/0,42 м е запълнена с глина, в която е вградено съдче.

Какво е предназначението на тези съоръжения, непознати досега в археологическата наука, не е ясно. Основният принцип при тях — изолация на влагата, води до предположение, че те са използувани за хранилища на металически скъпоценности. Изолирани от влага и скрити под пода на жилището, те са защитени не само от разрушаване, но и от грабеж.

Към същото жилищно ниво принадлежат и друг вид съоръжения. Над западната стена

на античната сграда в сектор I, непосредствено до гореразгледаното съоръжение, се намери друго, което остана неизяснено (обр. 1 б и обр. 3). То се състои от два плоски камъка, естествено гладки, но необработени. Те поддържат друг — по-голям камък, който в горния край има полуцилиндрична вдлъбнатина (обр. 3). Така, както е достигнало до нас, това съоръжение явно не е в цялостния си вид.

В средния кораб на базиликата (сектор III) на 1,10 м дълбочина от днешното ниво (обр. 1 г) друг вид съоръжение разкрива ново жилище. То има правоъгълна форма. Изградено е изцяло от глина. Нисък ръб с деб. 0,14 м ограничава поле 1,10/0,66 м, а точно в средата му се намира вдлъбнатина с диам. 0,19 м и дълб. 0,03 м.

Археологическите материали, намерени в западната част на северния кораб на базиликата (сектор III — обр. 1 д), маркират още едно жилище от това ниво. То се намира на 1,20 м дълбочина. Жилището е опожарено. Подът е постлан с пепел. На пода се намериха два съда. Единият от тях е амфора с плоско широко дъно, с удължено цилиндрично тяло и къси масивни дръжки (обр. 6 а). На раменете преди изпичането е изрязан знак (обр. 6 а). Едната дръжка е отчупена. Другият съд е стомна с удължено гърло, със силно развито тяло и широко плоско дъно. Периферията е отчупена. Стените ѝ са украсени с излъскани вертикални ивици (обр. 6 б). В същото жилище се намери част от римо-дорийски капител и два железни меча. Единият от тях бе подпрян на стената, а другият съборен на пода (обр. 4).

Разгледаните дотук материали безспорно принадлежат към жилища, вкопани дълбоко в земята, като дори ползуват стените на разрушените антични сгради. Така жилищата от сектор III са вградени изцяло в останките от базиликата. Едно от тях е ползувало трите стени на нартекса, друго — също три стени от северния кораб, а трето е изградено в средния кораб. Фактът, че подовото им ниво е на 1,50—1,20 м дълбочина, говори, че те са наполовина в земята и покривът им е изграждан над съвсем малък надземен надзид.
За пода не са полагани никакви грижи. Прави впечатление, че при тези жилища не се намират следи от огнища и от каквито и да е отоплителни съоръжения.

4

5

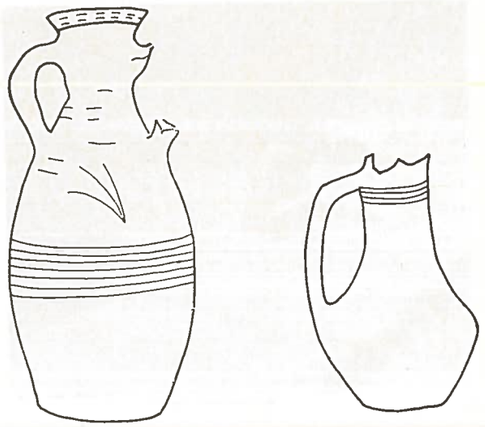

6

● *Обр. 4. Средновековно жилище, вградено в северния кораб на базиликата. Fig. 4. Habitation médiévale construite dans la nef Nord de la basilique*

● *Обр. 5. Славянско огнище. Fig. 5. Foyer slave*
● *Обр. 6. Керамика от жилището при северния кораб на базиликата. Fig. 6. Céramique provenant de l'habitation près de la nef Nord de la basilique*

Върху домашния инвентар на тези жилища хвърлят светлина освен намерения в тях материал и керамичните фрагменти, намерени единично в този пласт. Това са фрагменти изключително от дебелостенни гърнета с масивни отвесни и пъпковидни дръжки и без дръжки, и дебелостенни котли с вътрешни дръжки. Направени са от глина с примеси, изпечена до сивокафяво и сивочерно.

Жилищата от второто ниво там, където теренът не е претърпял промени в по-ново време, се намират на дълб. 0,40—0,70 м. Те са маркирани от огнища, хромели и цели съдове. И сега жилището е изградено от слаби, нетрайни материали и не е оставило никакви следи. За пода не е направено нищо и уточняването на плана и големината на тези жилища е изключено.

Най-много данни за жилищата от второто ниво ни предложи сектор I. Тук са разкрити шест огнища на една и съща плоскост (обр. 1 е). Повечето от тях са много разрушени. При едно е запазена част от обграждащ ръб, направен от камък, измазан отвън с глина. Основният белег на огнищата е глинената замазка. В най-добър вид до нас е достигнало огнището от югозападния ъгъл на сектора (обр. 5). От него е отрязана малка част от дължината. То има правоъгълна форма. Сегашната му дълж. е 0,70 м, а шир. — 0,55 м. Огрaдният ръб е висок 0,17 м и широк 0,10 м. Огнището е направено доста старателно. Най-отдолу е настлан пласт от античен хоросан, деб. 0,03 м. Над него следва пласт от пясък, а след това глинена замазка, деб. 1 см. Тя минава и над ръба. Глинената замазка е подновявана няколко пъти. Оградният ръб е направен изцяло от глина. От външната му страна при ъглите има по една дупка. Трябва да отбележим, че не само това огнище, но и останалите се разкриват чисти, без пепел и следи от горенето. Това води до предположението, че те са ползувани като подници. След прегарянето на огъня огнището е измитано, а вероятно с помощта на дупките от ъглите се е осигурявало някакво затваряне и отгоре. До огнището е поставен хромелът, а малко встрани от него — три цели съда и един же-

● *Обр. 7. Славянско жилище в сектор I. Fig. 7. Habitation slave du secteur I*

7

лезен нож (обр. 7). В съседство със съдовете се очертава глинен насип, примесен с едър и дребен ломен камък (обр. 7). Тук вероятно е минавала стената на жилището. Изобщо в този пласт се срещат често единични камъни, ползувани сигурно при изграждането на жилището, било, за да подпрат изправен кол, било, за да заздравят насипана до стената пръст, за да отстраняват атмосферните води и влага.

Материалите от сектор IV предлагат аналогични данни. И тук до разрушеното огнище са поставени четири цели славянски съда с обърнат надолу ръб (обр. 8).

Особено внимание заслужават останките от това жилищно ниво в сектор III (базиликата, обр. 1 ж). Тук над вкопаното жилище-землянка в северния кораб на базиликата, на 0,50 м от днешното ниво, се разкри ново жилище. То е изградено над северната стена на базиликата и над самия зид се намери част от ръба на огнището и едно малко съдче, обърнато с устието надолу (обр. 9). Встрани от тях се разкриха още четири съда — един във фрагментарен вид и три цели — и един железен нож (обр. 10). Изградено изцяло над входа на жилището от първото ниво, новооткритото жилище категорично говори, че двета жилищни нива принадлежат на две различни епохи и че в случая не би могло да се мисли за синхронни жилища от различен вид.

Материалите от второто ниво разкриват нов вид жилище и нов вид селище. Открито на извънредно малка дълбочина, то явно е изградено изцяло над земята. Липсата на строителни материали и тук води до извода, че жилището е изградено от плет, тръстика и слама, а срещаните камъни са подсилвали основните колове и са задържали натрупаната отвън глина. Характерно за това жилище е старателно направеното огнище и изключително славянската керамика. Надземното жилище-колиба дава нов облик и на селището. При него не само жилищата са по-високи и видими, но ако съдим по данните от сектор I (обр. 1 е), те са подредени и заобиколени от повече свободен терен. И това селище не е просъществувало дълго. Обстоятелството, че и тук не намерихме застъпване на жилища от един и същ вид, говори за краткотраен живот. Страшно бедствие причинява неговото обезлюдяване. Избити или прокудени, обитателите му го напускат и никога вече не се завръщат. Забравеният домашен инвентар остава, съборилата се колиба го покрива и ние днес го намираме почти в цялостен вид.

Двете средновековни жилищни нива, както видяхме, принадлежат на две селища с коренно различен външен вид и домашен бит. Докато първото се характеризира с вкопани жилища-землянки, при които липсва огнище, но е налице съоръжение за съхраняване на ценности, домашният му инвентар се състои от разнообразна по форма керамика — гърне с и без дръжка, котли, амфори и стомни, а обитателите му притежават дори и рядкото и скъпо за тази епоха оръжие, то второто селище се обитава от хора, които строят жилища-колиби, със стени изцяло над земята. В тях обезателно има огнище, а домашният инвентар е представен от славянското гърне, изработено на леко колело, с богата украса и релефни знаци от производствения процес на дъното.[2] В това жилище се среща хромелът и домашният железен нож.

● *Обр. 8. Славянско жилище в сектор IV. Fig. 8. Habitation slave du secteur IV*

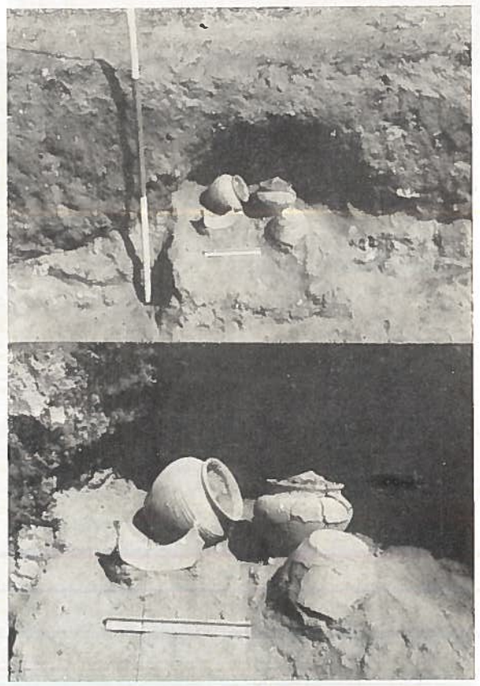

8

9

10

● *Обр. 9. Славянско жилище, изградено над северната стена на базиликата. Fig. 9. Habitation slave construite au-dessus du mur Nord de la basilique*
● *Обр. 10. Керамика от жилището над северната стена на базиликата. Fig. 10. Céramique de l'habitation au-dessus du mur nord de la basilique*

Разликата в общия вид на селището и на материалната култура се дължи на етническа разлика. И докато първото селище носи белезите на културата на старите българи,[3] които до VIII—IX в. запазват своята самобитност, то второто селище е обитавано от славяни и според характера на материалите, останали от него, се датира от X—XI в.[4] Установеното различие при тези средновековни селища над античния кастел Ятрус не е изолирано явление.[5] То е характерно за всички проучени досега синхронни селища и още веднаж потвърждава направените вече изводи.[6] Каква е връзката между тези селища, има ли приемственост и синхронизъм и дали застъпването на жилището-землянка от надземната колиба при сектор III маркира два строителни периода, валидни само за конкретния случай, а не за изграждането на цялото селище, ще покажат следващите проучвания.

Открит остава въпросът и за по-нататъшната съдба на селището. Безспорен засега е фактът, че през XI в. селището в проучения район е изоставено завинаги. Стерилният пласт над него с деб. 0,40—0,50 м, натрупан в продължение на столетия, говори, че керамичните фрагменти от XII—XIV в. имат случаен характер. Те са пренесени от селище, което се намира в непосредствено съседство. Дали то е било отново над разрушения кастел, но в североизточната част или извън него засега все още не е изяснено. Надяваме се, че цялостното обхващане на терена на Ятрус, както и археологическото проучване на района на днешното с. Кривина ще осветлят тези въпроси в близко бъдеще.

[1] Настоящият материал се публикува за първи път и е допълнение към публикацията Das Limeskastell Jatrus in Moesia Inferior, Klio, 47, 1966.

[2] С. Станчев, Грънчарските знаци от Плиска, Мадара и Преслав, РП, III, София, 1949, стр. 235 и сл.; Д. Митова-Джонова, Върху релефните знаци по дъната на славянската керамика, Музеи и паметници на културата, 1964, кн. 4, стр. 1 и сл.

[3] С. Станчев, Некрополът до Нови пазар, София, 1958; Ж. Въжарова, Славянски и славянобългарски селища в българските земи от края на VI—XI век, София, 1965, стр. 92 и сл. и цит. лит.

[4] К. Миятев, Славянската керамика в България и нейното значение за славянската археология на Балкана, София, 1948; Ж. Въжарова, цит. съч., стр. 121 и сл.

[5] С. Станчев, Разкопки на обекта N в Кадъкьойското градище, ИАИ, XVIII, 1952, стр.285 и сл; същият, Разкопки и новооткрити материали в Плиска през 1948 г., ИАИ, XX, 1955, стр. 184 и сл.; същият, Домашната керамика от Преслав, РП, III, 1949, стр. 129 и сл.; Ж. Въжарова, Славянобългарското селище край с. Попина, Силистренско, София, 1956, стр. 36 и сл.; С. Георгиева, Средновековното селище над развалините на античния град Абритус, ИАИ, 1961, стр. 9 и сл.; С. Михайлов, Разкопки на градището при с. Стърмен, Археология, 1963, кн. 3, стр. 5 и сл.

[6] Ж. Въжарова, Славянски и славянобългарски селища . . ., и цит. лит.; С. Станчев, Некрополът при Нови пазар и цит. лит.

Le site médiéval au—dessus du castel Jatrus

D. MITOVA-DŽONOVA

(Résumé)

De nouveaux établissements humains sont apparus au Moyen Age sur les ruines de l'antique forteresse Jatrus.

Le premier d'entre eux porte l'empreinte de la vieille civilisation bulgare. Ce sont des huttes qui servaient d'habitations. Elles sont munies d'un petit mur au dessus du sol, édifié habituellement sur les fondations détruites d'une ancienne construction. Le matériau utilisé était très léger et n'a laissé aucunes traces. Ces habitations n'ont pas d'installation de chauffage. Elles comprenaient des espèces de locaux spéciaux — des dépôts — probablement pour y cacher des métaux précieux. Ils sont creusés sous la terre et revêtus d'argile dans lapuelle est souvent enfoui un pot. Dans l'une de ces habitations on a découvert deux épées en fer, une amphore et une cruche à bandes lustrées. D'après ces objets et la céramique qu'on y a recueillie, comprenant des vases avec ou sans anses et des chaudrons à anses fixées à l'intérieur, cet habitat doit être selon l'auteur mis en relation avec les vieux Bulgares et le rapporter au VIII—IX s.

Le second habitat est entièrement édifié au-dessus du sol. Ses vestiges ne se trouvent qu' à 0,40 m au-dessous du niveau actuel. Le matériau utilisé, tout comme dans les autres habitations, n'a pas laissé de traces. Le sol n'était pas soigné et il est difficile de rétablir leur plan ou leurs dimensions. Seuls sont apparents le fond des foyers entourés de fragments très riches de céramique, souvent conservés dans leur aspect initial. Il existe parfois à l'extérieur du mur un amas de gravier et d'argile pour l'écoulement des eaux. A juger des vestiges cet habitat peut être daté du X—XI s. et lié aux Slaves.

Ces deux établissements furent abandonnés brusquement et leurs habitants n'y sont jamais revenus une fois le danger passé. Cependant le site n'avait été ni incendié, ni pillé et l'inventaire domestique a éte recouvert par les huttes effondrées au cours des ans. Les recherches ultérieures montreront quel est le lien centre ces deux habitats et si le second a subsisté plus tard au Moyen Age. Des fragments de céramique plus tardive, bien qu'en nombre réduit découverts à cet endroit, il est permis cependant de supposer que la vie a continué d'exister aussi au XII—XIV s. dans le voisinage immédiat.

Базилика № 1 при крепостта „Крумово Кале“ край Търговище

ДИМИТЪР ОВЧАРОВ

На около 7 км от гр. Търговище река Врана прорязва най-западната част на Преславската планина и създава красив пролом. Образуваният проход има дължина около 6 км и е известен на местното население под названието „Дервент“, а в по-ново време като Пролазки проход (от името на с. Пролаз в южния му край). Археологическите материали, които се откриват в него, особено в северната му част (м. Ловен парк) и равнината, отваряща се непосредствено северно от него, свидетелстват за извънредно важната му роля в историческото развитие на нашите земи от дълбока древност до ново време. През късната античност, когато укрепването и отбраната на планинските вериги и особено на проходите добиват първостепенна важност, неговото значение нараства още повече. През това време е била изградена неголяма, но яка крепост на един хълм, известен под името „Крумово кале“. Това название е сравнително ново и е възникнало преди петдесетина години като проява на местен патриотизъм на околното население.

Към крепостта отвежда тесен път, изрязан в скалите, на места запазен много добре. От хълма, на който се е извишавала някога крепостта (надморска вис. 420 м), се открива широк хоризонт на север. На по-ниските възвишения северно от крепостта са били построени по-малки укрепления, сега отчасти запазени, които са играели роля на предни наблюдателни и охранителни пунктове. Пак северно, върху склона непосредствено под крепостната стена, се е разполагал извънкрепостен квартал, от който през 1962 г. бяха разкопани останките на една църква. Недалеч от нея е бил некрополът на селището и крепостта. Некрополът е напълно разрушен при експлоатацията на каменната кариера през 1959—1961 г.

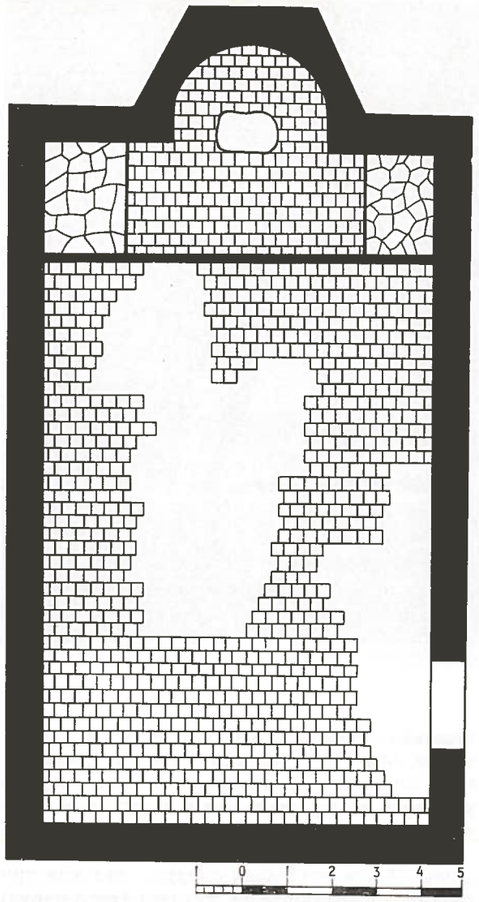

1

● *Обр. 1. План на Базилика № 1 при крепостта „Крумово кале“. Fig. 1. Plan de la basilique No 1 près de la forteresse „Krumovo kale“*

Разкопаната през 1962 г. църква е била изградена върху тесен и дълъг нос с много стръмни склонове. Поради това, че се намираше извън очертанията на крепостта, на около 300 м северно от нея, тя бе наречена условно „Външната църква“, а след разкопаването на още една църква (вече в крепостта) получи и наименованието „Базилика № 1“.

В своя план базиликата представлява еднокорабна и едноапсидна църква от елинистически тип. Нейните размери са: дълж. 18 м, шир. 8,70 м (измервано от вътрешната страна на зида). Олтарят на църквата е широк 2,5 м, а заедно с дълбочината на апсидата—5 м. Отворът на апсидата, която е леко изместена на юг по отношение на централната ос на църквата, е широк 3,3 м. Отвън апсидата е тристенна, а отвътре — полукръгла (обр. 1).

От различния начин на настилане на пода на олтаря става ясно, че той е бил разделен на три помещения. Централното, което обхваща апсидата и предапсидното пространство, е покрито с квадратни тухли, които са полагани върху тънка хоросанена подложка. Тухлите са със средни размери 0,32/0,32 м. Подовата настилка се е запазила сравнително добре, само на места е разрушена от иманярски изкопи. Почти в средата на централната част е поставена необработена и неоформена каменна плоча от сив пясъчник, която има размери 1/1 м. Върху нея се е издигала олтарната трапеза, от която не са запазени никакви останки. Под тази плоча не бяха открити никакви материали (обр. 2).

В двата ъгъла на олтаря подовата настилка е от пясъчникови необработени плочи с различни размери и форма. Така са били настлани две малки помещения — едното в северната страна с размери 2,50/1,85 м и другото в южната с размери 2,20/1,55 м. От централната част са били отделени вероятно с дървени прегради, които не са запазени. Каменните плочи са покрити с пласт от пепел и въглени, дебел 0,05—0,10 м. Горелите материали вероятно произхождат от опожарения дървен покрив.

Наосът е бил отделен от олтаря с ниска каменна стеничка (канцел). От нея са запазени само леглата върху плочите. В основата си те са широки 0,20—0,25 м.

Наосът има дълж. 12,50 м и шир. 8,70 м. Покрит е изцяло с квадратни тухли като тези, които срещаме в олтаря. Нивото на пода на наоса е по-ниско от олтарното с около 0,15—0,20 м. Цялата църква има силен наклон на запад, което се дължи на това, че тя е издигната на стръмен склон и при изграждането ѝ не е било извършено подравняване на терена. В средата на наоса подовата настилка е силно разрушена от иманярски изкопи, но, общо взето, е добре запазена (обр. 3).

2

● *Обр. 2. Подова настилка в централната част на олтаря. Fig. 2. Revêtement du sol de la partie centrale de l'autel*

Тесният нос и стръмният склон не са дали възможност входът да бъде разположен на западната страна на църквата, както бихме очаквали. Той се намира на южната страна, в югозападния ъгъл. Широк е 2 м и през него се влиза направо в наоса.

Църквата не притежава притвор. Това се дължи единствено на липсата на място, където той би могъл да бъде развит, а не на някакви други съображения.

Тухлите, с които е бил настлан подът на наоса и централната част на олтаря, са добре изпечени и имат бледожълт цвят. Те са поставяни шахматно в редове, напречни на надлъжната ос на църквата. Когато е било невъзможно да се подреди ред от цели тухли, използвани са редове от половинки. Поради това, че теренът е небрежно изравнен и липсва солидна подложка, подовата настилка е хлътнала на места, а по-голямата част от тухлите са се напукали, разместили и полуразрушили от влагата. При все това върху тях се бяха запазили добре и ясно се различаваха орнаменти, правени с пръсти, докато глината е била още влажна. Установени бяха над 15 различни вида украса, които могат да се обединят в три групи:

В първата група преобладават правите линии. Те са изтегляни с един, два или три пръста по краищата на тухлата (като рамка) и по диагоналите. Много рядко тези линии не преминават през центъра, а само в единия ъгъл. Орнаментът, изграден само от прави линии, се среща най-често (обр. 4_{1-5}).

Втората група обединява орнаменти, изградени предимно от овални линии. И при тях тухлата е била обрамчвана с една до три прави линии, след което пак с пръсти са били очертавани в ъглите по три сегментни линии (равни на четвърт окръжност). В по-нататъшното развитие правата линия отстъпва място на зигзаговидната, направена чрез небрежно изтегляне с един или няколко пръста, докато накрая се появява орнамент, изцяло създаден от такива линии (обр. 4_{6-10}).

Една сравнително голяма част от тухлите могат да се обединят в трета група. При тях

3

● *Обр. 3. Подова настилка в наоса и олтаря. Fig. 3. Revêtement du sol du naos et de l'autel*

орнаментът представлява единични или двойни осморки, които са правени с два или три пръста съвсем свободно така, че рядко могат да се намерят два орнамента, схождащи си напълно (обр. 4_{11-15}). Върху една от тухлите заедно с подобен орнамент имаше врязана шестолъчна звезда, направена посредством печат (обр. 5).

При поставянето на тухлите върху пода не се забелязва никакъв ред по отношение разположението на орнаментите. Те не образуват никакви фигури. Това явно не е влизало в намеренията на строителите. Може да се предположи, че тези тухли са били взети от другаде и тук са били използвани вторично.

Зидовете на църквата са дебели до 0,80 м. Те са градени от подръчни материали — ломен местен камък (пясъчник) на кал. Градежът е груб и примитивен. Запазени са на височина от 0,20 до 0,50 м. Стените са гладки и неразчленени. Лошото състояние на зидовете се дължи на това, че нагоре стените са били градени от кирпичи, каквито често се откриваха в насипа. Голямото количество дървени въглени свидетелстват за наличието на дървен скелет от греди — паянтова конструкция. Не е трудно да се предположи, че върху нея единственото покритие би могло да бъде дървеният покрив.

Разкопаният над останките на църквата културен пласт беше неголям — 0, 30—0,40 м. Това се дължи на факта, че поради наклона на терена голяма част от него е била измита от дъждовете, останалото е било разровено от иманярите. Както можеше да се очаква, той се състоеше от останки от зидовете, покрива и подовата настилка (камъни, фрагменти от тухли и керемиди, кирпичи). Липсваха всякакви предмети, които биха могли да ни дадат представа за хората, построили и използвали църквата. Намерени бяха само няколко фрагмента от керамика — амфори с дебели стени и жълт цвят, украсени с т. нар. гребенчат орнамент. Църквата е била разрушена и е горяла. Вероятно тогава тя е била и ограбена, при което са били задигнати всички църковни вещи и принадлежности.

Намерената, макар и оскъдна керамика, свързва разкопаната постройка с късноантичната и ранновизантийската епоха. За да можем да дадем една по-точна датировка и да определим времето, когато е била построена базиликата, трябва да се вземат под внимание някои архитектурни особености. Както се вижда от направеното описание, Базилика № 1 принадлежи определено към елинистическия тип базилики с дървен покрив. Планът ѝ се отличава със своите удължени пропорции. Това са белези, които я поставят явно сред византийските базилики от V—VI в.[1] Отсъствието на притвор не може да се приеме като указание за една по-ранна дата (например IV в.), защото ние видяхме, че това е продиктувано от особеностите на терена, върху които е била изградена църквата. Тристенната апсида отвън подсказва, че нашата базилика не може да бъде по-ранна от средата на V в. Тази форма на апсидата се появява през втората половина на V в., като постепенно замества полукръглата, за да получи през VI в. широко разпространение.[2] Към V—VI в. се отнасят, както смятат някои автори, орнаментите във форма на осморки, правени с пръсти по тухлите.[3]

Особено важно обстоятелство, което трябва да се вземе под внимание при датирането на църквата, е триделното разчленяване на олтаря. Това разчленяване в нашия случай е изразено само в подовата настилка, но е вън от всяко съмнение. Обичаят да се разчленява олтаря на три части се появява в VI в., но едва по-късно се оформя архитектурно в многокорабните базилики. До такова разделяне на олтарното пространство довежда развитието и усложняването на богослужението през VI в.[4] Обособяват се централна част — бема, пресвитерий — и две странични помещения — протезис и диаконикон.[5]

Както виждаме, в публикуваната от нас базилика протезисът и диакониконът не са изразени архитектурно. Това показва, че църквата е била построена във време, когато необходимостта от тях се е била вече появила, но идеята не е била още окончателно узряла, за да получи своето архитектурно разрешение. А това не може да бъде по-рано от началото на VI в. и по-късно от неговата среда. Ние сме склонни да поставим нашия паметник в самото начало на VI в.

В развитието на християнския храм на Балканския полуостров и особено в северните балкански провинции през ранновизантийската епоха се долавя силното влияние на цариградската архитектура, което обаче не изключва известна самобитност и оригиналност.[6]

Базилика № 1 при „Крумово кале“ намира близка аналогия както по форма, така и по размери с базиликата при с. Синджирлий до Хисаря, която се отнася към времето на Юстиниан.[7] Отделни елементи я сближават с църкви при Кърнаре,[8] Ковачево, Пазарджишки окръг,[9] и др. Интересен паралел би могло да се направи и с еднокорабната църква при с. Западня, Сливенски окръг, която има приблизително същите размери, подова настилка

● *Обр. 4. Орнаменти върху тухлите от подовата настилка. Fig. 4. Décors de briques appartenant au revêtement du sol*

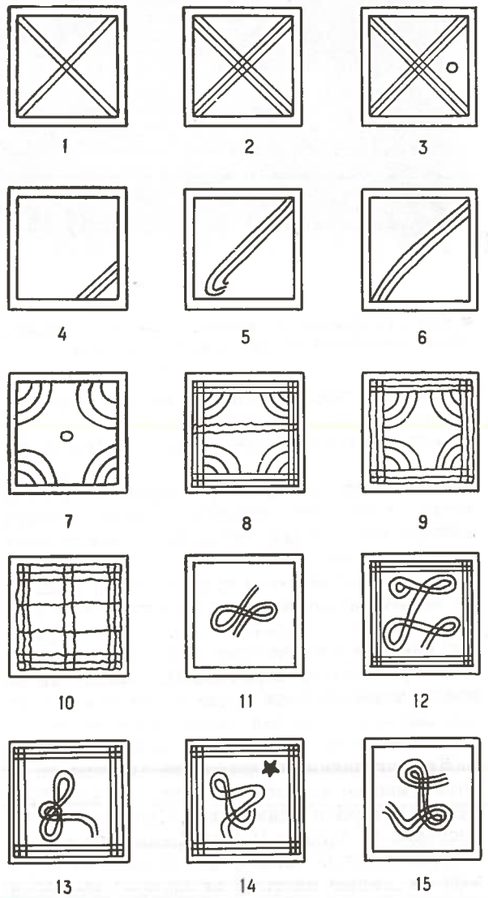

5

● *Обр. 5. Знаци и орнаменти върху тухли от подовата настилка. Fig. 5. Signes et décors de briques du revêtement du sol*

от тухли, по които има линии, правени с пръсти, и пр.[10]

Описаната от нас базилика е била изградена извън крепостните стени и е била предназначена за населението, което е обитавало извънкрепостния квартал. Вероятно заедно с постройките на занаятчиите и дребните търговци, които са се намирали в този квартал, и тя е била разрушена при някое варварско нашествие. Тогава е била разрушена и крепостта на хълма. Това е станало, както показаха проучванията върху крепостните стени, през следващите години в края на VI или началото на VII в.

Като заема определено място сред паметниците на старохристиянската архитектура по нашите земи, Базилика № 1 при „Крумово кале“ ни поднася интересни данни за проследяване развитието на християнската базилика. Тя е пример за появата и развитието на някои архитектурни елементи под влияние на промените, настъпили в църковната служба.

[1] V. Ivanova, Les anciennes basiliques de Bulgarie, ИАИ, X, 1935; Н. Чанева, Старохристиянската и ранновизантийската базилика от IV—VI в. в България, Археология, 1968, кн. 2 и цит. лит.

[2] Н. Мавродинов, Византийската архитектура, София, 1955, стр. 26; К. Миятев, Архитектурата в средновековна България, София, 1965, стр, 12.

[3] В. Бешевлиев, Един загадъчен надпис от 6 век, Разкопки и проучвания, IV, 1940, стр. 123; Ћ. Мано-Зиси, Нова базилика у Царичином Граду, Старинар, н. с., кн. IX—X, 1959, стр. 303, обр. 24.

[4] Г. Сотηρίου, Ἡ πρόθεσις καὶ διακονικόν ἐν τῇ ἀρχαίᾳ ἐκκλησίᾳ, θεολογία, Пер. В', т. А', 1941, стр. 76—100; Ћ. Стричевић, Ћаконикан и протезис у рано-хришћанским црквама, Старинар, н. с., кн. IX—X, 1959, стр. 59 и сл.

[5] Н. Мавродинов, цит. съч., стр. 27; С. Бобчев, История на архитектурата през средните векове, София, 1963, стр. 9,

[6] Ћ. Стричевић, цит. съч., стр. 63.

[7] П. Мутафчиев, Няколко бележки за Хисаря и околността му, ИАД, III, 1912, с. 74.

[8] П. Мутафчиев, Стари градища и друмове из долините на Стрема и Тополница, София, 1915, стр. 14.

[9] Д. Цончев, Новооткрити старини от Пловдивско, ИАИ, XV, 1946, стр. 214.

[10] Данните за тази църква дължа на другарката Елена Бацова, за което ѝ изказвам своята благодарност.

Basilique No 1 près de la forteresse „Krumovo Kale", dép. de Târgoviste

D. OVČAROV

(Résumé)

Lors des fouilles effectuées en 1962 de la forteresse „Krumovo Kale" près de Târgovište on a découvert une basilique à une nef et une abside. Elle mesure 18 m de long sur 8,70 m de large. Par ses traits particuliers elle appartient au type des basiliques hellénistiques.

Les fondations de l'église sont en pierrailles et sa superstructure est en bois et en brique. L'autel surélevé de 0,15 à 0,20 m est séparé du naos par un petit mur. Il comprend trois parties : le presbytère, le protesis et le diakonikon qui ne portent pas de signes architecturaux distinctifs. Le pavement de la basilique est en briques carrées de 0,32×0,32 m ; seul le diakonikon et le protesis sont couverts de dalles de pierre non-équarries, de formes et de grandeurs diverses. Les briques semblent avoir été déjà employées et frappent par la grande variété des ornements qu'elles portent.

D'après les trouvailles qui consistent surtout en une céramique de la haute époque byzantine et des nombreux traits architecturaux particuliers — plan, forme de l'abside, l'autel compartimenté en trois sections — l'auteur date cette basilique du milieu du VIe s.

Нови данни за римския некропол в Сливен

ЕЛЕНА БАЦОВА-КОСТОВА

През последните няколко години бяха разкрити нови погребения от римския некропол в гр. Сливен, които допълниха досегашните ни знания за този археологически обект.[1]

Надгробна могила

През лятото на 1966 г. се наложи разкопаване на единствената надгробна могила на територията на днешния Сливен, останала от съществуващия до края на миналото столетие некропол, състоящ се от около 15 могили. За съжаление всички са били разкопани при различни строителни работи, без да са правени научни наблюдения и описания (обр. 1).[2]

Надгробната могила, обект на нашите разкопки, имаше размери: вис. 4 м и диам. на основата 30 м. Насипът е бил натрупан еднократно от пясъкливо-чакълеста пръст, като на три места се очертаха пояси от по-едър чакъл, направени вероятно с цел за по-бързо и добро оформяне на могилата (обр. 2).

Разкопаването на могилата се извършваше на пластове от горе на долу. В процеса на работата бяха открити няколко погребения.

Погребение № 1

Беше открито на дълбочина 1,80 м, 8 м южно от центъра на могилата. Гробът е изграден от 8 тегули по следния начин: две тегули (0,70/0,40 м) са положени една до друга по дължина. Върху тях стреховидно са поставени две по две четири от същите тегули, чийто остър ръб е покрит с други две. От южната страна на така изградения гроб са поставени стреховидно още 2 тегули, като предният и задният отвор са запушени с по половин тегула (обр. 3). След внимателното отстраняване на керемидите се установи, че целият гроб е запълнен с пръст, примесена с пепел, горели кости и други материали. Явно е, че погребението е било извършено чрез изгаряне на трупа на място, след което

● *Обр. 1. Местоположение на римския некропол в Сливен. Fig. . Situation de la nécropole romaine de Sliven*

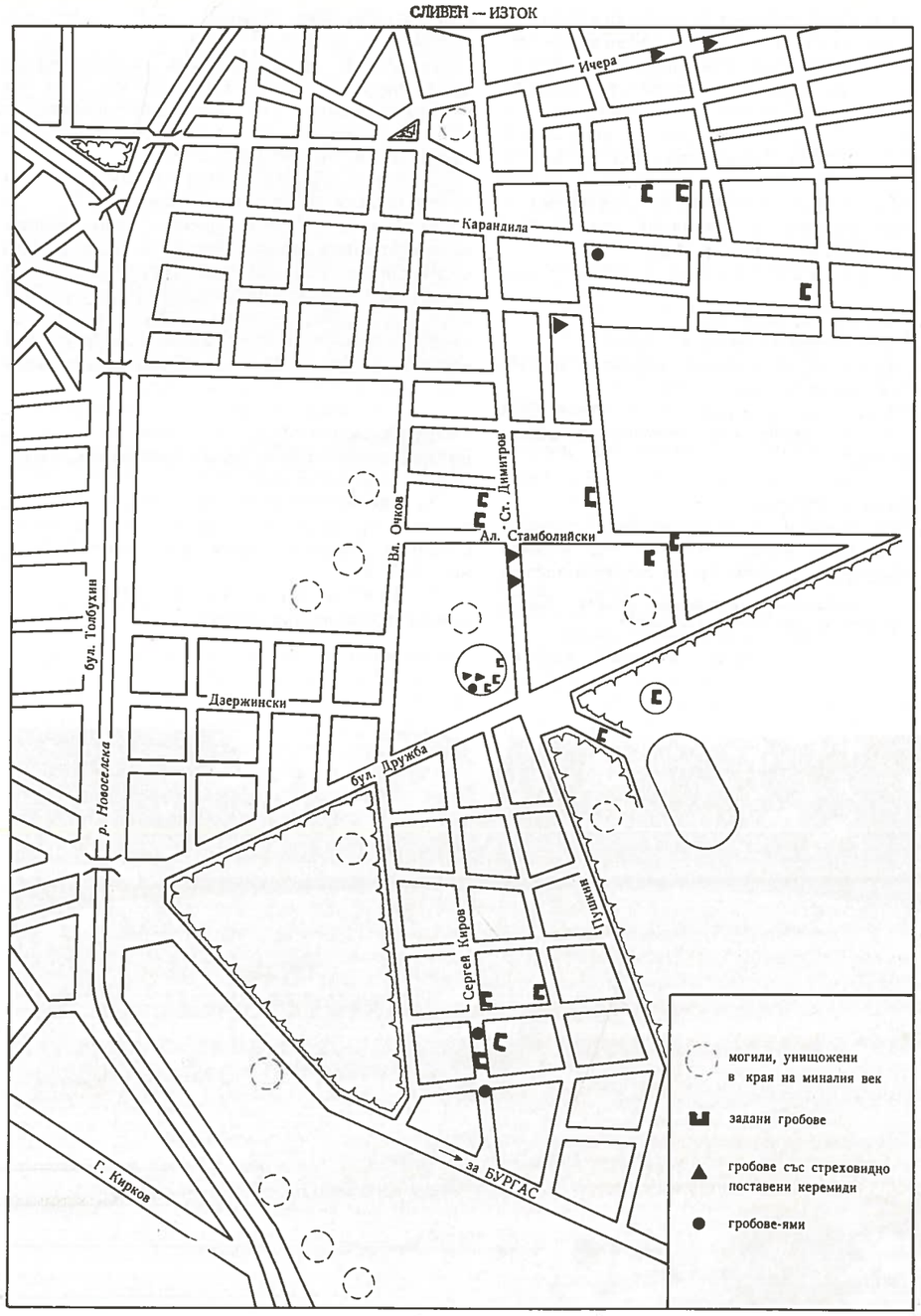

1

пръстта е била събрана и покрита с керемидите. Намерен беше следният гробен инвентар:

1. Ключ, бронзов, в зверинен стил. Дръжката на ключа представлява фигура на куче, легнало и опряло глава на предните си лапи (обр. 4). Изображението е реалистично, а изработката — фина. Обща дължина на ключа 0,12 м.

2. Пластинка, медна с кръгла форма — по всяка вероятност апликация при ключалката на сандъче. Диам. 0,11 м.

3. Стригила, желязна, с обща дълж. 0,32 м.

4. Гвоздеи, железни:

а) обикновени големи, 11 броя;

б) малки (като кабари), вероятно от обковка на кожен колан, 19 броя.

5. Монета, бронзова от Антонин Пий (138—161 г.), сечена във Филипопол, силно оксидирана.

6. Няколко глинени съда, силно фрагментирани и обгорени:

а) две панички от светлочервена глина, с прави устия и низки столчета. На дъното имат гравирани розети от по пет иглолистни клонки (обр. 5 а). Размери: диам. на устието 0,16 м, вис. 0,04 м;

б) съд с четири дръжки, с конусовидна долна част на тялото. Най-издутата част на тялото е орнаментирана със същите иглолистни клонки. Размери: вис. на съда 0,12 м, максимален диам. на тялото 0,18 м.

Съдове с такава украса са намирани и в други римски погребения у нас.[3]

в) съд от жълто-червена глина с форма на жардениера. Камбановидното тяло на съда е поставено на високо цилиндрично столче, а ръбът на устието е фестониран (обр. 5 в). Размери: обща вис. на съда 0,09 м, диам. на устието 0,14 м. Същите съдчета са намирани както в други гробове на Сливенския некропол, така и в Свищовско и др.;[4]

г) гомничка от сива глина с една дръжка. Тялото е почти сферично, а шийката — тясна. Размери: вис. 0,12 м, максимален диам. на тялото 0,09 м (обр. 5 б);

д) две купички от светлочервена глина, с леко профилирани навън устия и ниски столчета. Размери: диам. на устието 0,18 м, вис. 0,04 м.

7. Лампичка от жълта глина с обикновена крушовидна форма.

● *Обр. 2. Профил на надгробната могила. Fig. 2. Profil du tumulus qui recouvre la tombe*

2

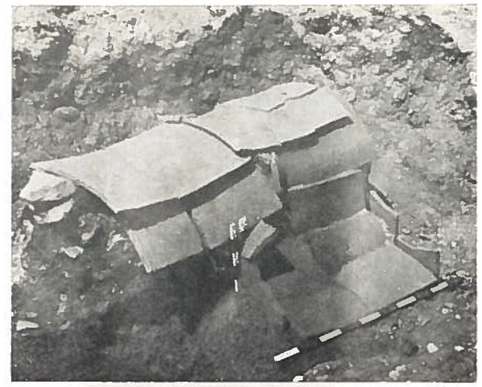

3

4

● *Обр. 3. Гроб № 1. Fig. 3. Tombe No 1*
● *Обр. 4. Бронзов ключ. Fig. 4. Clé en bronze*

Погребение № 2

На разстояние 2 м източно от първото погребение, на дълбочина 2 м, се откри *погребение № 2*. И то е извършено чрез изгаряне, но гробното съоръжение е различно от първото. То е гроб, иззидан от два реда речни камъни и четири реда правоъгълни тухли (0,34/0,16/0,025 м). Гробът е с правоъгълна форма в посока североизток — югозапад. Вътрешните му размери са: 1,83 м, 0,45 м, 0,43 м. Подът на гроба беше постлан с четири квадратни тухли със страна 0,47 м, а отгоре покрит с две грубо издялани каменни плочи. При отварянето му се установи, че е запълнен с голямо количество обгоряла пръст, фрагменти от глинени съдове и други материали. Беше открит следният гробен инвентар:

1. Светилник, железен, с интересна форма — върху четириъгълна подставка на високо кръгло краче е монтирана четиристенна плитка паничка (обр. 6). Размери: обща вис. 0,15 м, подставката — 0,13/0,14 м, паничката — 0,10/0,10 м.

2. Рогови пластинки — вероятно от украсата на някакъв предмет (тоалетна кутия или др.). Те са съвсем тънки, в две форми:

а) ромбовидна със страна 0,08 м—25 броя и

б) правоъгълна със страна от 0,07 до 0,10 м — 13 броя.

3. Чаша от безцветно стъкло, с камбановидна форма — фрагменти.

4. Глинени съдове, повечето фрагментирани и обгорели:

а) амфорка от светлочервена глина с тумбесто тяло и две дръжки. Тялото на съда има интересна украса: в горната част са гравирани бръшлянови листа в триъгълни полета, образувани от лъкатушни ивици, а долната част е украсена с няколко пояса, образувани от врязани вертикални чертички (обр. 6). Размери: вис. 0,21 м, максимален диам. на тялото 0,17 м.

б) паница с форма на пресечен конус, със заоблено дъно и профилирано навън устие. Размери: диам. на устието 0,24 м, вис. на съда 0,06 м. Такъв съд е намерен и в некропола в с. Меричлери.[5]

в) паница с подобна форма, но с две малки дръжки при устието. Размери: диам. на устието 0,17 м, вис. 0,07 м.

г) паница с цилиндрична форма, право устие и съвсем ниско столче на дъното. Размери: диам. на устието 0,23 м, вис, 0,05 м.

д) паница със същите размери, но със сложно профилирано навън устие. Дъното е украсено с релефна окръжност.

е) чашка с конусовидна форма и две малки дръжки. Размери: диам. на устието 0,10 м, вис. 0,07 м. Такива чашки се намират много често както в Сливенския некропол, така и другаде у нас.[6]

ж) четири панички с почти прави устия и леко извити навътре дъна. Размери: диам. на устието 0,18 м, вис. 0,04 м.

5. Лампички, глинени, цели и фрагментирани, 11 броя. Пет от лампичките са тънкостенни с кръгла форма на тялото. Централната част на горната повърхност е хлътнала, а периферията е украсена с релефни или врязани зигзагообразни линии.

За разлика от тези лампички останалите 6 броя са съвършено груби, с много дебели стени, работени на ръка. Горната повърхност на лампичките е украсена с три релефни лъча, които разделят пространството на три триъгълни полета. Характерен знак за тези лампички е кос кръст, врязан с острие върху горната повърхност. Вероятно това е бил знакът на работилницата или на майстора, или пък по този начин е била отбелязвана бракованата продукция (обр. 8). Средните размери на лампичките са: 0,08/0,06/0,025 м. Този факт е твърде интересен. Досега не ни е известен друг случай в един гроб да са намерени толкова лампички и не можем да дадем едно

5

6

7

8

9

- *Обр. 5 а — b) керамика от гроб № 1. Fig. 5 a — б) céramique de la tombe No 1*
- *Обр. 6. Железен светилник от гроб № 2. Fig. 6. Chandelier en fer de la tombe No 2*
- *Обр. 7. Глинена амфорка с украса от гроб № 2 Fig. 7. Petite amphore en argile à décor de la tombe No 2*
- *Обр. 8. Дебелостенна глинена лампичка от гроб № 2. Fig. 8. Petite lampe en argile à parois épaisses de la tombe No 2*
- *Обр. 9. Гроб № 3. Fig. 9. Tombe No 3*

обосновано тълкуване. Не е изключено погребаният да е бил майстор-грънчар, производител на глинени лампички.

Погребение № 3

То се откри на 1,5 м източно от гроб № 2, на дълбочина 2,40 м. Гробното съоръжение е същото — гроб с правоъгълна форма, изграден от един ред обли камъни и пет реда правоъгълни тухли. Подът му е постлан с квадратни тухли със страна 0,33 м и деб. 0,03 м. Вътрешните размери на гроба са: 1,96 м, 0,60 м, 0,39 м (обр. 9). За разлика от първите две тук погребението е извършено чрез трупополагане. Поради голямата влага, която съществуваше в целия насип на могилата, скелетът беше напълно разложен. Запазени бяха само черепът и част от долните крайници. Натъкнахме се на интересен факт: в кухината на част от пищялната кост имаше прокарана тройна бронзова тел, а самата кост беше пробита. Явно е, че сме попаднали на случай на хирургическа интервенция при счупен крайник — подобно на по-късното кюнчиране на костите. Това откритие е интересно за историята на медицината, тъй като досега не е известен подобен случай от толкова ранен период. В гроба бяха открити следните предмети:

1. Пръстен, бронзов с гема (обр. 10). Халката на пръстена в долния край е изтънена, а в горния силно разширена, където е монтирана елипсовидната гема с кафяв цвят. Върху гемата е гравирана птичка, кацнала на клонче.

2. Гривни от двойно усукана бронзова тел с дебелина 1 мм, два броя. Гривните са отворени, като в двата края завършват с по една малка халкичка. Диам. на гривните 0,05 м.

3. Дръжка на бронзова медицинска лъжичка, обща дълж. 0,10 м.

4. Ключ-пръстен, железен.

5. Гвоздеи, железни, 7 броя.

6. Монета, бронзова, но силно разядена и неясна.

7. Игла за коса, костена, запазена е само задната половина, завършваща с малка удължена сфера.

8. Балсамарий, стъклен с конусовидна долна част на тялото и дълга цилиндрична шийка (обр. 11). Обща дълж. 0,14 м, диам. на дъното 0,04 м.

9. Пластинка, осмоъгълна от безцветно прозрачно стъкло, леко изпъкнала, наподобяваща стъкло от очила. Размери: 0,031 м/0,029 м, деб. 0,5 мм.

10. Амфорка от светлочервена глина, с две дръжки, без украса. Само шийката е леко набраздена с вдлъбнати улеи. Размери: обща вис. 0,23 м, максимален диам. на тялото 0,19 м.

11. Паница от сива глина с широко дъно и профилирано навън устие. Характерна е украсата на дъното — щампирани са фигури на три риби, заобиколени с кръг от радиално разположени вдлъбнати черти.

12. Лампичка от жълто-червена глина, с крушовидна форма и плоска плътна дръжка.

От гробния инвентар (наличието на гривни, пръстен и игла за коса) е ясно, че тук е била погребана жена, а дръжката от медицински инструмент и стъклото с осмоъгълна форма ни навеждат на мисълта, че погребаната се е занимавала с медицина.

Погребение № 4 е извършено чрез изгаряне на трупа на място. Гробното съоръжение не можа да се установи точно, но наличието на червен пласт върху обгорялата пръст ни подсказва, че и тук е имало стреховидно поставени керемиди, които от голямата влага са се разсипали. Гробният инвентар се състоеше само от:

1. Вазичка от сива глина, с конусовидно набраздено тяло, остро дъно и цилиндрична шийка (обр. 12). Размери: обща вис. 0,10 м, максимален диам. на тялото 0,06 м.

2. Лампичка, глинена с обикновена крушовидна форма.

3. Паница от светлочервена глина с право устие.

4. Монета, бронзова от Септимий Север (193—211 г.).

5. Гвоздеи, железни, 5 броя.

Всички материали в този гроб бяха силно опушени и фрагментирани.

В най-южната периферия на могилата, съвсем в основата, се откри *погребение № 5*. То е извършено чрез изгаряне на трупа на място, направо в земята, без да има оформено гробно съоръжение. Инвентарът беше съвсем беден. Състоеше се само от три съдчета от сива глина, силно обгорели и фрагментирани, и стъклен балсамарий, също деформиран от високата температура.

Последното *погребение № 6* в тази могила беше открито в източния край на могилния насип. Извършено е било чрез трупополагане, а гробното съоръжение е различно от гореописаните. Изградено е по следния начин: в изкопана правоъгълна яма е положен трупът, а цялата яма е покрита с четири тегули, но поставени не стреховидно, а легнали една до друга, допирайки се с дългите си страни. Поради голямата влага и тук скелетът беше напълно разложен. В този гроб бяха открити: бронзова монета (неясна), стъклен балсамарий, фрагментиран, и накити:

1. Торква, изработена от бронзова тел с диам. 3 мм.

2. Обеци, изработени от бронзова тел с диам. 1 мм. Състоят се от халкички и висулки, представляващи кръгчета от навита тел.

3. Мъниста, стъклени, с най-различни цветове и форми (обр. 13):

а) черни — кръгли, с диам. 7 мм, 21 броя

б) зелени — цилиндрични, с диам. 3—4 мм и дълж. 8—10 мм, 7 броя;

в) сини — цилиндрични и такива със стеснени краища (наподобяват костилка от дренка), общо 13 броя. 10 от тях са инкрустирани с червена и бяла напречни лъкатушни линии;

г) от червена глина — сферични, 11 броя, диам. 5 мм, и 7 броя с форма, подобна на формата на костилка от дренка;

10

11

12

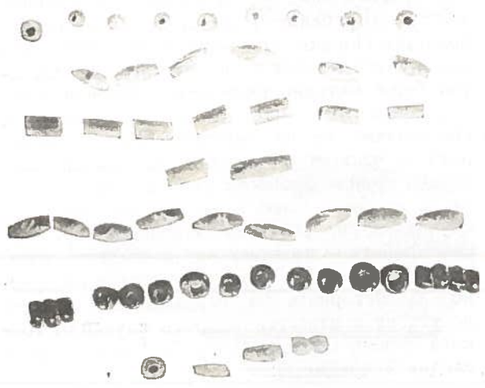

13

● *Обр. 10. Бронзов пръстен с гема от гроб № 3. Fig. 10. Bague en bronze avec une gemme de la tombe No 3*

● *Обр. 11. Стъклен балсамарий от гроб № 3. Fig. 11. Balsamaire en verre de la tombe No 3*

● *Обр. 12. Глинена вазичка от гроб № 4. Fig. 12. Petit vase en argile de la tombe No 4*

● *Обр. 13. Стъклени мъниста от гроб № 6. Fig. 13. Perles en verre de la tombe No 6*

14 *а*

б

15 *а*

б

16

● *Обр. 14 а, б) керамика от римски гробове от Сливен. Fig. 14 а, б) céramique de tombes romaines de Sliven*

● *Обр. 15 а, б) керамика от римски гробове от Сливен. Fig. 15 а, б) céramique de tombes romaines de Sliven*

● *Обр. 16. Керамика от римски гробове от Сливен. Fig. 16. Céramique de tombes romaines de Sliven*

д) от безцветно стъкло, с позлатена повърхност — сферични, диам. 5 мм, 3 броя, и два броя цилиндрични, диам. 4 мм и дълж. 10 мм.

Мъниста с подобна форма и цветове са открити и на други места у нас в късноримски погребения.[7]

Ясно е, че тук е била погребана жена, единственият гробен инвентар са били накитите и не са били поставени характерните съдове и други предмети за всекидневна употреба.

И шестте погребения от могилата в Сливен бяха открити в югоизточната част на могил-

ния насип, поради което считаме, че може да бъдат определени като вторични. Въпреки най-щателното търсене на централно първично погребение на основата и под основата на могилата такова не беше открито.

Освен при специално проведените разкопки на надгробната могила в Сливен през последните няколко години случайно при извършване на различни строителни работи бяха открити и редица други гробове от римския некропол, намиращ се на територията на днешния град. Без да описваме поотделно всички гробове и откритите в тях погребални дарове, ще отбележим общо начина на погребение, вида на гробните съоръжения и по-характерните находки в тях.

Начин на погребение

В некропола в Сливен са застъпени и двата начина на погребение — трупоизгаряне и трупополагане (вж. таблицата). При това се забелязват следните особености:

1. В гробовете, оформени чрез стреховидно поставени керемиди, погребенията са извършени предимно чрез изгаряне. Само в два случая на детски погребения това правило беше нарушено.

2. В зиданите гробове с камъни и тухли са използувани и двата начина на погребение — трупоизгаряне и трупополагане.

3. Погребенията в ямите са извършени само чрез трупоизгаряне.

● *Обр. 17 а, б) керамика от римски гробове от Сливен. Fig. 17. а, б) céramique de tombes romaines de Sliven*

Таблица за гробните съоръжения и начин на погребение от римския некропол в Сливен

Гробни съоръжения	Зидани гробове		Гробове, засводени с керемиди		Ями	
Начин на погребение	чрез изгаряне	чрез трупополагане	чрез изгаряне	чрез трупополагане	чрез изгаряне	чрез трупополагане
Брой	8	8	7	2 (детски)	4	—

4. От характера на гробния инвентар се вижда, че погребенията, извършени чрез трупополагане, са на жени.

Гробни съоръжения

Повечето от гробните съоръжения в Сливенския некропол са от типа на правоъгълните гробове, *зидани* от камъни (в долния край) и от правоъгълни тухли. Подът е постлан с квадратни тухли, а отгоре гробът е покрит с необработени каменни плочи.

Друг тип са гробовете, изградени от стреховидно поставени две или четири *тегули*, като в повечето случаи отдолу също има подложена тегула, обърната с хлътналата си част нагоре.

Срещат се и погребения, извършени в изкопани в земята *ями*, без да има оформено гробно съоръжение.

Погребални дарове

По отношение на гробния инвентар можем да отбележим, че преобладават глинените съдове. По-характерни типове *съдове*

17

18

19

● *Обр. 18. Кадилница с печатчета. Fig. 18. Encensoir avec des marques*
● *Обр. 19. Глинен свещник. Fig. 19. Chandelier en argile*

открити в гробовете на сливенския некропол, са следните:

1. Съдче от светлочервена глина с конусовидна долна част на тялото. Снабдено е с четири дръжки, а средната част на тялото е украсена с диагонални вдлъбнати линии. Размери: вис. 0,07 м, максимален диам. на тялото 0,11 м (обр. 14 а).

2. Паница от сива глина с две малки дръжки при устието, профилирано навън. Размери: диам. 0,19 м, вис. 0,06 м (обр. 14 б).

3. Съдче от жълта глина с форма на пресечен конус с върха надолу. Устието е леко профилирано навън. Размери: диам. при устието 0,11 м, вис. 0,05 м (обр. 15 а).

4. Купичка от червена глина с леко профилирано навътре устие. Размери: диам. на устието 0,16 м, вис. 0,07 м (обр. 15 б).

5. Дълбока паница от червена глина, със сложно профилиран устен ръб. Външната повърхност на съда е украсена с ноктообразен вдлъбнат орнамент. Размери: диам. при устието 0,24 м, вис. 0,06 м (обр. 16).

6. Съдче от червена глина с тумбесто тяло и широко устие. Има една дръжка. Размери: вис. на съда 0,09 м, максимален диам. на тялото 0,09 м (обр. 17 а). Подобно съдче е намерено и в римски гроб в с. Обручище, Толбухински окръг.[8]

7. Съдче от жълточервена глина с интересна форма на жардениера с конусовидно тяло, поставено на високо кухо столче. Размери: обща вис. 0,07 м, диам. при устието 0,13 м (обр. 17 б).

Освен съдовете в някои от гробовете бяха намерени и други интересни *предмети,* като:

1. Кадилница, глинена, представляваща цилиндрична плътна колонка, с разширения в двата края, подобни на панички. По средата на колонката има щампирани 10 печатчета, а на подставката (долното разширение) — врязани 3 букви: OTD (обр. 18).

Печатчетата са 2 вида:

а) в правоъгълно поле с размери 13/10 мм са поместени бюстовете на мъж и жена, обърнати с лице един срещу друг;

б) също с правоъгълна форма, с размери 12/9 мм, но тук изображението е малко неясно. Напомня статуя на Ника с дълга дреха. Ръцете, свити в лактите, са насочени към брадата.

И двата вида печатчета са били с релефно изображение, но притиснати до мократа глина, са оставили вдлъбнат отпечатък. Самият отпечатък показва, че печатчетата са били фино изработени, с детайлизиране на образите. За разлика от тях обаче кадилницата е със съвсем груба, ръчна изработка. Вероятно тя е правена набързо за самото погребение и, за да бъде свързана с личността на погребания, са били вдлъбнати буквените инициали и печатчетата му.

2. Свещник, глинен, с биконична форма, ниско столче и цилиндрична шийка. Обща вис. 0,04 м, максимален диам. на тялото 0,06 м (обр. 19).

3. От металните предмети — бронзови и железни ключ-пръстени, стригили, гривни, гвоздеи и др. — заслужава да се отбележи чифт златни обеци с камеи (обр. 20). В елипсовидно легло, изчукано от тънка златна

пластинка е монтирана елипсовидна сивобяла плочка с релефно изображение на Амурче. Последното е представено в цял ръст, с кръстосани крака, облегнато с едната ръка на дълга тояжка. Главата е извита настрана, подпряна под брадичката с другата ръка. При това фигурките на двете обеци са разположени различно — на едната Амурчето е обърнато наляво, а на другата — надясно, което потвърждава принадлежността на обиците към един и същи чифт. Цялата тази елипсовидна част е монтирана върху златна халкичка, затворена чрез сложно преплитане на двата края. Под елипсата има малка халкичка — явно за прикрепване на висулки. За съжаление и на двете обеци висулките липсват. Вероятно това са били висулки с пирамидална форма, съставени от златни топчета, каквито са намирани в други късноримски гробове.[9]

Датировка

Относно определянето на периода, през който е бил ползуван некрополът, сме улеснени от самите находки. В шест от гробовете бяха намерени бронзови монети, четири от които можаха да се определят. Две от монетите са от Антонин Пий (138—161), като едната е сечена във Филипопол, а другата — в Анхиало. Третата е от Септимий Се-

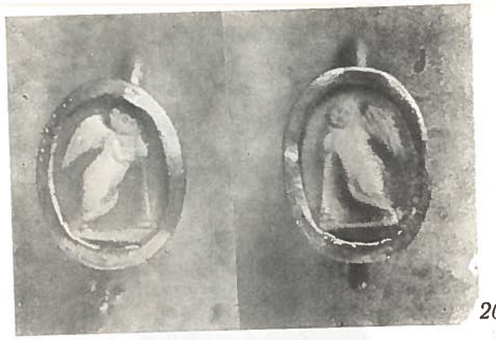

20

● *Обр. 20. Златни обици с камеи. Fig. 20. Boucles d'oreilles en or avec des camées*

вер (195—211 г.), а четвъртата — от Елагабал (218—222 г.).

Освен това някои от находките от нашия некропол имат аналогии с находки от други погребения, които също са датирани с монети. Така напр. конусовидните чашки с две дръжки и паниците с листовиден орнамент са датирани с монети от II в. на н.е;[10] стъклените мъниста от Бургас и Асеновградско са намерени с монети от IV в на н.е.[11]

Всичко това, както и начинът на погребение, гробните съоръжения и находките по безспорен начин показват, че некрополът на територията на днешния гр. Сливен е просъществувал от II до IV в. на н.е.

[1] Е. Бацова, Нови археологически материали от Сливен, Археология, 1964, кн. 2, стр. 52 и сл.

[2] Кратко описание за тези могили дават Х. и К. Шкорпил, Могили, Пловдив, 1898, стр. 36, 134—139.

[3] Х. Буюклиев, Трако-римски могилен некропол в района на промишлен комплекс Марица-Изток, Археология, 1962, кн. 1, стр. 50 и сл., обр. 14 б; Л. Ботушарова, Улици на Филипопол през римската епоха, ГПНМ, IV, 1960, стр. 79 и сл., обр. 16.

[4] Е. Бацова, цит. съч., обр. 10 а; В. Вълов, Антични некрополи в Свищовско, Археология, 1965, кн. 1, стр. 27 и сл., обр. 10 б.

[5] Д. Аладжов, Разкопки на трако-римски могилен некропол в Меричлери, ИАИ, XXVIII, 1965, стр. 77 и сл., табл. Д VI 6, 1.

[6] Х. Буюклиев, цит. съч., обр. 2, 6 а, 8 а; В. Вълов, цит. съч., обр. 10 г; Е. Бацова, цит. съч. обр. 9.

[7] М. Лазаров, Некропол от IV в. на н. е. в Бургас, Археология, 1967, кн. 4, обр. 4, 5, 6; Г. Тончева, Римски некрополи от Толбухинско и Варненско, Археология, 1962, кн. 4, стр. 55 и сл., обр. 2 б; Р. Морева и П. Ангелова, Могилни гробни находки от Асеновградско, Археология, 1968, кн. 3, обр. 16

[8] Г. Тонче а, цит. съч., обр. 1 б.

[9] Б. Филов, Новооткрити старини, ИАИ, IV, 1914. стр. 7. Подобна има и в Сливен — непубликувана.

[10] Вж. заб. 3.

[11] Вж. заб. 7.

Nouvelles données sur la nécropole romaine à Sliven

E. BACOVA-KOSTOVA

(Résumé)

Des fouilles de sauvetage furent effectuées en 1966 dans la tombe tumulaire située dans le quartier Est de la ville de Sliven. On y mis au jour six sépultures Elles se trouvent dans la partie Est du tumulus et se distinguent par leur mode d'ensevelissement et leur inventaire funéraire. Parmi ces tombes deux sont bâties en pierre et en brique et sont recouvertes de dalles grossières de pierre ; deux sont recouvertes de tuiles disposés en porte à faux et comportent deux fosses. Dans quatre sépultures on a constaté des pratiques d'inhumation et dans deux cas d'incinération (de femmes). Il est intéressant de relever que l'un de squelettes avait eu une fracture de la jambe droite rétablie au moyen d'un fil de bronze.

L'inventaire funéraire comprend surtout des vases en argile, des amphores, des assiettes, des tasses, des jardinières, des balsamaires en verre, des objets en métal, des parures de bronze, etc. Dans chacune des quatre séputures on a receuilli des monnaies de bronze (une d'Antonin Ie Pieux, une de Septime Sevère et deux imprécises). Les trouvailles plus intéressantes de ce tumulus sont une amphore en argile à parois gravées une clé de bronze en forme de chien, un chandelier de fer, une bague de bronze avec une gemme, etc.

On a découvert d'autre part lors des différents travaux entrepris dans la partie orientale da la ville plusieurs autres tombes de la nécropole romaine. Elles se présentent sous un aspect très différent : murées, voûtées avec des tuiles et comportant des fosses avec les deux modes d'ensevelissement — l'inhumation et l'incinération. Parmi les offrandes recueillies dans ces tombes les vases en argile prédominent, mais on y a trouvé aussi un encensoir décoré d'un sceau portant une inscription, une paire de boucles d'oreilles avec une camée sur laquelle est représenté en relief un petit Amour, un bougeoir en argile, etc.

Ces sépultures mises au jour à Sliven, par leur mobilier funéraire et leurs trouvailles permettent d'affirmer que cette nécropole avait continué d'exister du IIe au IVe s. de n. è.

Римските частни и императорски тухли с печати от Дунавското и Черноморското крайбрежие

ЗЛАТКА РАКЕВА-МОРФОВА

Предмет на настоящата работа е производството на тухли и керемиди на частните и императорски тухларници през римската епоха от Дунавското и Черноморското крайбрежие според тухлените печати. Изследваният материал обхваща Долна Мизия и част от Горна Мизия (в по-късната епоха Крайбрежна Дакия — Dacia ripensis)[1]. Не смятаме, че тук е дадено разрешение на всички въпроси, които повдига този материал, все още недостатъчен за по-пълна картина на тухленото производство у нас през римската епоха. От друга страна, честите съкращения, които се срещат в тези печати, представляват трудност за разчитането и датирането им, което изисква множество аналогии, за да бъдеш преодоляна. Все пак събирането и проучването на частните печати у нас и по-специално на онези, произхождащи от Дунавското и Черноморското крайбрежие, показва, че те са много повече, отколкото обикновено се предполага, и хвърлят светлина върху доста въпроси, засягащи дейността на въпросните тухларски предприятия (работилници).

В някои от нашите римски градски центрове и кастели в последните години се правят системни разкопки, при които се намират масово тухли и керемиди, снабдени с печати. Сегашното състояние на проучването на римските тухлени печати, намерени у нас, не позволява те да бъдат задоволително обяснени

и пълноценно използвани като извор за строителството, историята и топографията на нашите земи. Но разкопките допринасят за изясняване на част от досегашния материал и ще дадат голямо количество печати и ценни данни за историята на нашите земи.

Военните тухлени печати, особено по-старите находки, са проучени в няколко обобщителни труда, главно във връзка с историята на долномизийските легиони. По-нов обобщителен труд за военната окупация на Крайбрежна Дакия, базиран върху тухлени печати, е обширната статия на Д. Тудор, Contributii privitoare la armata Daciei ripensis, SCIV, 1960, кн. 2. Доста частни печати са проучени основно от проф. Д. Дечев,[2] но някои нови находки налагат корекции на четенето на някои от тях и опорни точки за по-точно датиране. Проучени са и някои други печати от проф. Б. Геров[3] и доц. В. Велков[4], които са успели между другото да дадат и някои задоволителни датировки. Също така полезни са резултатите, до които е достигнал румънският археолог и историк проф. Д. Тудор в своите трудове при разглеждане на някои тухлени печати, идентични с нашите, намерени на левия бряг на Дунав.

Върху тухли, намерени в Северна България и по Черноморското крайбрежие, както и във вътрешността на страната, марката на тухларската работилница е означена обикновено посредством genitivus possessivus от името на притежателя на работилницата, а може би в някои случаи на собственика на земята (имението), също така посредством nominativus или съкращение на собственото име, или пък името на собственика (на работилницата или на земята) е предадено като прилагателно. Често тухларниците са били давани под наем на други лица. При нашите печати не може да се установи дали в някои случаи не се касае за такива.[5] В един случай е означен занаятчията-тухлар (κεραμεύς). Тухларската работилница се означава с думата officina — термин, характерен за по-късната епоха. (В един вид военни печати е употребен терминът figlina.) Печатите са правоъгълни, с малки изключения. Някои са в tabula ansata или подчертани, или обиколени с изпъкнала линия. Много малко печати са във форма на орнамент. От последните тук сме включили само печатите с розета. Не се срещат кръгли и полукръгли печати. Фигурално изображение — образ на орел — има само върху няколко военни печата.

Тухлените печати са важни свидетелства за икономическата и военната история.[6] Те могат в някои случаи да послужат и за датиране на сградите, в които са намерени.[7]

Производството на тухли и керемиди е било развито в градските и военните центрове на Дунавския лимес и по Черноморското крайбрежие, както следва.

В областта на Видин са намерени следните частни и императорски печати, които свидетелстват за развитие на частни и императорски тухларски предприятия през римската епоха.[8]

1. TERENTI. Негативен печат с високи букви (обр. 1 а) върху фрагмент от тухла в музея във Видин.[9] Тъй като голяма част от епиграфския материал, намиращ се във Видинския музей, произлиза от околността или от с. Арчар, не може да се определи къде именно се е намирала тухларницата на Теренций. По грижливото изписване на буквите печатът, изглежда, е от по-ранната епоха (II—III в. на н. е.)

2. IMPHAD — Imp(eratoris) Had(riani) (обр. 1 б). Във Видинския край са намерени доста печати с името на император Хадриан. Една тухла с такъв печат беше известна от с. Синаговци,[10] две други от Гомотарци (Евдокия).[11] Напоследък се откриха още тухли с такива печати в каптажа на римския водопровод на Рациария при с. Вртоп (триъгълни и квадратни в частни дворове в селото).[12] Още една находка от този вид се пази в музея във Видин, произлизаща от с. Държаница.[13] Известно е, че император Хадриан е притежавал тухларски предприятия (Septiminianae, Oceanae maiores, Rodinae).[14] Дали в случая се касае за тухли, изработени в някое имение на императора в нашите земи, не може да се каже. Явно е, че водопроводът датира от времето на Хадриан. Подобни триъгълни тухли се срещат понякога употребявани за облицовка на стени. В. Велков в работата си „Ratiaria. Eine römische Stadt in Bulgarien“[15] не смята, че тухлите с надпис на Хадриан означават наличност на императорско имение в областта на Рациария и Видинско.

Печатът MLA, намерен в Синаговци, не може да се счита с положителност за частен печат.[16]

3. FA]BISABINI. Печат върху фрагмент от керемида в tabula ansata, намерени в с. Кладоруб (ант. Combustica), станция на пътя между Рациария и Наисус (Ниш), близо до

● *Обр. 1. Печати от Дунавското крайбрежие.*
Fig. 1. Marques des briques des côtes du Danube

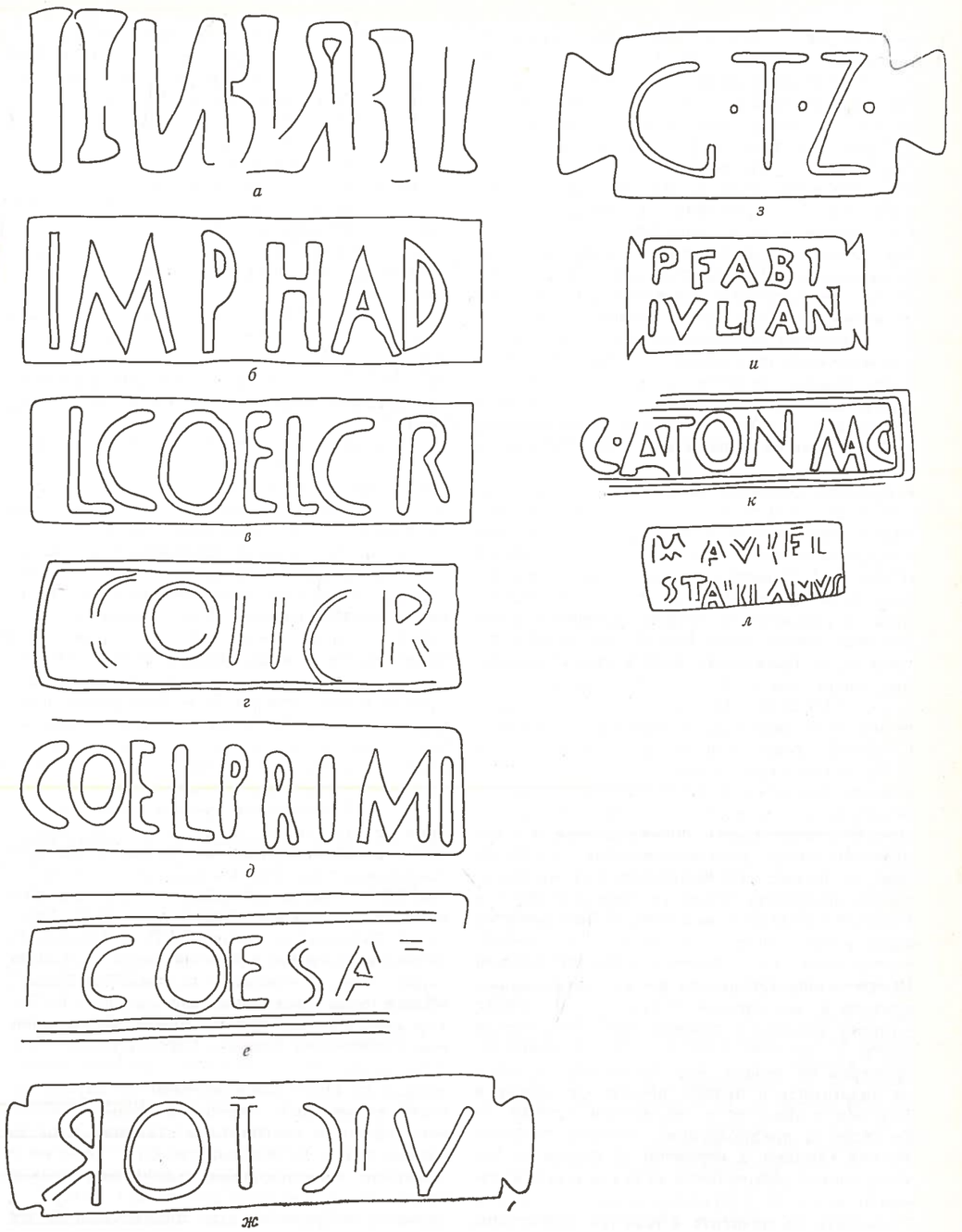

Белоградчик.[17] Печатът вероятно датира от по-ранната епоха (II—III в.).

От големия градски и военен център на Дунава, главен град на Горна Мизия и покъсно на Крайбрежна Дакия, Рациария до с. Арчар, Видински окръг, произлизат известен брой тухлени печати, свидетелстващи по всяка вероятност за развито частно производство. Но материалът, с който разполагаме засега, е доста оскъден, за да си съставим по-пълна картина за тухларските работилници на Ratiaria, тъй като едва напоследък се направиха известни разкопки на античния град,[18] а при случайните находки от околността невинаги можем да определим кои материали произлизат от Арчар. Рациария е бил важно средище на художествените и други занаяти през времето на Антонините и Северите и през по-късната епоха, особено в IV в. Били са развити металообработването, каменоделството, грънчарството и др. От града е известен collegium fabrorum, а в един надпис върху керемида от Костолац (Виминациум) става дума по всяка вероятност за един тухлопроизводител на име Lucius Valerius Cretus.[19] В Рациария са намерени освен военни печати следните частни печати, произлизащи вероятно от четири тухларски работилници, чиито притежатели, по всичко изглежда, са били лица с едно и също гентилно име Coelii, трите от тях и с еднакъв nomen.

4. LCOELCR — L(uci) Coel(i) Cr. . .[20] Когноменът би могъл да се допълни Cr(escentis), Cr(ispini), Cr(assi) или по друг начин. Същия печат четем върху един фрагмент от тухла, намерен напоследък в с. Буковец, Видински окръг, сега в музея във Видин (обр. 1 в).[21] Подобен печат върху плоска керемида с неизвестно точно местонахождение, доста изтрит, с надпис. . C[OII]CR (обр. 1 г), на който липсва началната буква, се пази в музея във Видин.[22] Печатът в миналото е бил разчетен като военен печат на co(hors) II c(ivium) R(omanorum) и като [cohors] coll(ecta) c(ivium) R(omanorum). От печата не се четат добре третата и четвъртата буква E и L, които единият издател е схванал като две отвесни хасти, а другият като LL. От направената проверка на печата във Видинския музей и от аналогиите с целите печати от Арчар и Буковец е явно, че в последния случай не се касае за предполагаема, непълно означена военна единица, а вероятно за фирма на същата частна работилница за тухли и керемиди, която може би е функционирала в Рациария. Размерите на печатите в тези три екземпляра и формата на буквите са едни и същи. Освен това в третия, непълен и неясен екземпляр в началото има място само за една буква, и то най-вероятно L, а не C.

5. LCOELPRIM(i) — L(uci) Coel(i) Prim(i) върху фрагмент от тухла в Археологически музей, София, инв. № 3718, и върху фрагмент от керемида в същия музей, вероятно произлизаща също от Арчар- ... COE(L)PRIMI, инв. № 3188 (обр. 1 д).[23]

6. . . . COESAT — [L(uci)] Coe(li) Sat(urnini) в Археологически музей, София, инв. № 3717 (обр. 1 е).[24]

7. LCOELING — L(uci) Coel(i) Ing(enui), инв. № 4167 а, в Археологически музей, София, върху фрагмент от тухла; LCOELI . . . инв. № 2733, в същия музей, върху фрагмент от керемида. Вероятно се касае за същия печат.[25]

Известно е, че през римската епоха цели родове са се занимавали с тухлопроизводство, като напр. gens Domitia в Рим (срав. заб. 6), родът на Barbii в Аквилея и на други места. За повече от сто представители на този род е установено, че са се занимавали с тухларство, производство на други строителни материали, зидарство, предприемачество, търговия и корабоплаване.[26] Въз основа на триименното означение на лицата и грижливата изработка можем да отнесем въпросните печати на gens Coelia към разцвета на Ratiaria през II и началото на III в. Към ранната история на града (I—II в.) се отнася и разцветът на друга керамична индустрия — производство на глинени лампи, съдове от terra sigillata и др. (според В. Велков).

8. От Рациария са известни и някои тухлени печати ORPCO . . .[27] (обр. 2 д), DRP[28], които свидетелстват за развитие на тухлопроизводство през късната епоха (вторият тип DRP датират от времето след създаването на Крайбрежна Дакия, т. е. след Аврелиан). Печатите с надпис DRP, DAR, DARP, често придружени с име на римски станции Aquis, Dierna, срещани в долнодунавската област, бяха сполучливо разтълкувани от Тудор като съкращения на името на провинция Крайбрежна Дакия — Dacia ripensis.[29] Старото четене беше d(e) r(e) p(ublica), що се отнася до DRP. Следователно в случая се касае за печати с името на провинцията (и евентуално на съответната станция), а не за частен печат. За инициалите ORP още не е намерено правдоподобно тълкуване. От последния вид е и негативният печат ORPCO[L ?], разчетен неправилно при публикуването му

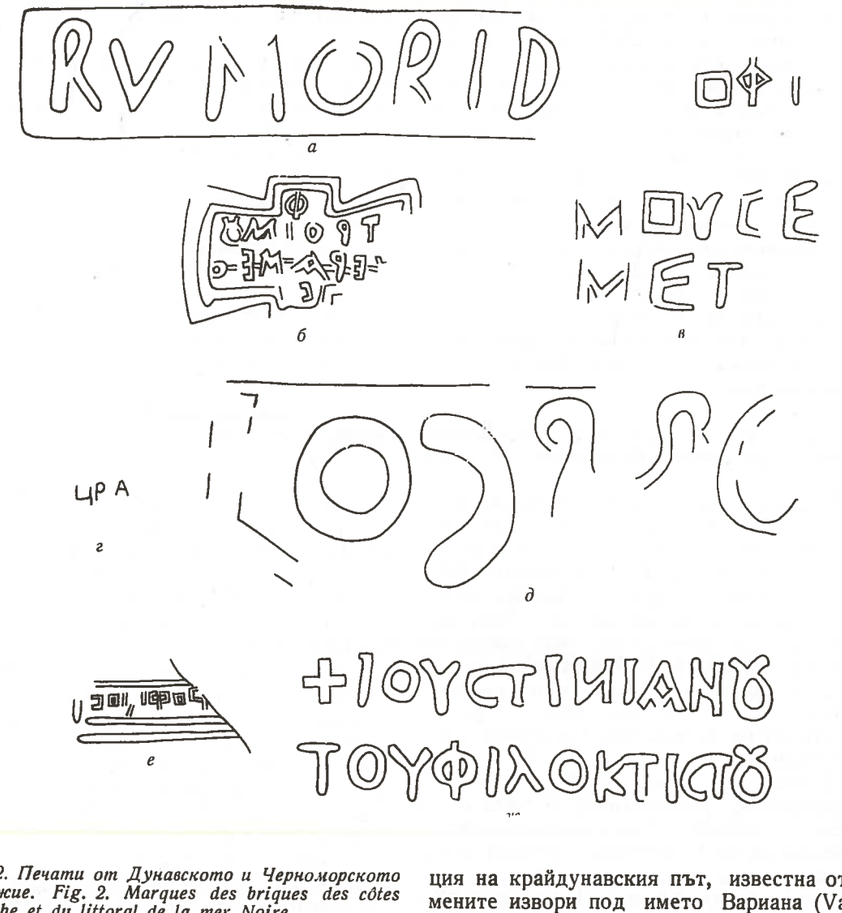

а б в г д е ж

● *Обр. 2. Печати от Дунавското и Черноморското крайбрежие. Fig. 2. Marques des briques des côtes du Danube et du littoral de la mer Noire*

за пръв път.[30] Въз основа на това се правеха заключения за съществуването на няколко градски работилници за тухли в Ескус, което не се споделяше от някои специалисти. Рисунката, направена въз основа на естампаж, дадена на обр. 2, опровергава досегашното четене. Към това съображение трябва да се прибави и еднаквата форма на буквите с негативния печат от музея във Видин, в който се среща отделно съставката ORP.[31]

9. VICTOR. Негативен печат върху керемида, която се пази в музея в Лом.[32] Той означава вероятно притежател на тухларница в Рациария (обр. 1 ж).

При с. Лесковец, Врачански окръг, се намират развалините на римска крепост, станция на крайдунавския път, известна от писмените извори под името Вариана (Variana, Varianae, Varina, Variniana).[33] Името на крепостта се среща в различни форми в десетки тухлени печати, намерени на различни места. Четири от тях произлизат от развалините при с. Лесковец, а именно: VARINIA в позитив и негатив, LVMVAR — L(egionis) V M(acedonicae) Var(inia), . . . IPVAR — [p(rae)p(ositus) r]ip(ae) Var(inia).[34] Въпросните тухли, както и други подобни, намерени в Сукидава,[35] Мадара,[36] Плиска,[37] и намиращите се в Русенската музейна сбирка,[38] не са частни печати, както се смяташе в миналото,[39] а военни и могат да бъдат датирани след реформите на Диоклециан.[40] Това мнение се възприе напоследък, основано на печати от рода на LVMVAR, PPRIPVAR и др.[41]

Благодарение на разкопките на значителния военен и градски център в Долна Мизия и по-късно в Крайбрежна Дакия — Ескус (Oescus) на Дунава при с. Гиген, селището на V македонски легион, добиваме известна представа за строителството и тухленото производство в този град.[42] Там са открити масово тухли и керемиди с печати от римската епоха за пръв път след разкопките на Плиска. Те са първите находки, които свидетелстват за оживено производство на тухлен материал, и първите масови находки от този вид у нас, произхождащи от един римски център. Намерени са предимно военни печати, които се срещат и в невоенни сгради в голямо количество, често пъти фрагментирани и преупотребени.[43]

Историята на града е свързана с историята на римските легиони и по-специално на V Македонски легион. Вследствие на завладяването на Дакия от римляните през времето на Траян Ескус загубил значението си на важен пограничен гарнизон и се наложило изтеглянето на легиона отначало в Трезмис и по-късно в Дакия, за да се засили отбраната на провинция Дакия от напора на съседните варварски племена. Когато обаче римляните се принудили да напуснат Дакия, при император Аврелиан, V Македонски легион и другият дакийски легион — XIII Близнакът (Gemina) — били оттеглени назад и преместени отново на десния бряг на Дунав в Ескус и Рациария.

В Ескус също са били развити занаятите и по-специално грънчарството. В града е съществувал collegium fabrorum.[44] Можем да предположим, че е настъпило по-интензивно производство на тухли и керемиди след напускането на града от легиона и след завладяването на Дакия от римляните, т. е. след въздигането на града в колония при Траян (началото на II в. на н. е. докъм средата на III в.).[45] Към това по-ранно време на мирно развитие на долнодунавските провинции и периода на икономически и културен разцвет на града (време, в което е функционирала и тухларницата на Манлий Сервий Донат (O. Floca, Die römische Ziegelofen aus Sarmizegetusa, Dacia, IX—X, стр. 431) би трябвало да отнесем следните частни печати:

10.GTZ (обр. 1 з) върху два фрагмента от керемиди и един фрагмент от бипедална тухла, намерени при разкопките, извършени от Софийския археологически музей в Ескус, и един екземпляр, открит при италианските разкопки.[46] Марката съдържа вероятно инициалите на трите имена на собственика на тухларницата. Печатът се среща в няколко екземпляра и в римско-византийското селище Сукидава срещу Ескус, на левия бряг на Дунав. Печатът се среща в две разновидности: с размери 12,5/3,5 см и 9,5/3,7 см, което свидетелствува за една по-значителна дейност на тухларницата. Надписът е в tabula ansata, грижливо изработен. Разделителните точки в някои екземпляри са триъгълно оформени, което също показва, че печатът трябва да се отнесе към по-ранната епоха. Тудор го датира в II в.[47] Вероятно тухларницата, означена с тази марка, се е намирала във Ескус и оттам тухли с такива печати са били пренесени на отсрещния бряг на р. Дунав.

11. PFABIIYLIANI (обр. 1 и). Двуреден печат в правоъгълна рамка също в tabula ansata, върху фрагмент от керемида и върху две тухли, намерени при разкопките на Археологически музей, София.[48] N и I са в лигатура. Буквите са добре оформени и наред с трименното означение на притежателя сочат по-ранната епоха — II до средата на III в. Печатът не е познат от други местонаходища. Вероятно този печат също е марка на частна тухларска работилница в града от добрата епоха.

12. Шестлистна розета, вписана в кръг (диам. 7,2—9 см), отпечатана върху няколко фрагмента от тухли, намерени при разкопките на Археологическия музей, София, в Ескус и няколко екземпляри от италианската археологическа мисия. Маркирани с розета тухли са намерени в Сукидава (Челей) и в Ромула в Дакия, също в Плиска.[49] Трудно е да се определи къде е бил центърът на производство на тези печати. Твърде вероятно е тухларницата, от която са произлезли, да се е намирала в Ескус. Печати с фигурални изображения и орнаменти се срещат в Рим и Италия (в текста на надписа); по-рядко е отпечатано само едно изображение. Разпространението на печатите с щемпелувана розета във вътрешността на Траянова Дакия (Ромула) насочва към по-ранна епоха.

В Ескус са намерени освен това и следните тухлени печати, които нямат определен военен характер:

13. FRMN=FIRMINI, намерени от италианската мисия.[50] I и R, N и I в лигатура. Вероятно частен печат.

14. CIQ.[51] Не може да се определи дали е частен или военен печат, но по-вероятно е да се касае за инициали на частен печат.

15. CC-I.[52] Не може да се определи дали е частен или военен.

При разкопките на Археологическия музей, София, са намерени тухли и керемиди, носещи надписа PRLVMVTO — pr(aefectus)? l(egionis) V M(acedonicae) UTO,[53] благодарение на които се установява, че печатите UTO, известни от Сукидава, не са частни, а военни печати на V Македонски легион.[54]

От римското селище и крепост Димум (Dimum) край с. Белене, Свищовско, произлизат два фрагмента от тухли с печат.

16. C ATON MAGI,[55] (A, N и T, също M и A в лигатура) и трети екземпляр с печат C ATON MAG[56]— C(ai) Anton(i) magi(stri) и C(ai) Anton(i) mag(istri) (обр. 1 к). Две от тези тухли се пазят в Археологическия музей, София, инв. № 2249а и 2249в. Титлата magister се среща в надписите и в писмените извори в значение „майстор“[57] — ръководител на група работници.[58] Среща се и като военна титла magister militum, magister armorum.[59] В последното значение са известни тухлени печати от времето на Валентиниан: Ursicinus и Bonus magistri.[60] В нашия случай на този термин би трябвало да се даде значение майстор или ръководител на предприятие. Вероятно Гай Антоний е бил притежател на частна тухларница в Димум или Нове.[61]

От значителния градски и военен център в Долна Мизия и седалище на I италийски легион Нове (Novae) в м. Стъклен, близо до Свищов, засега притежаваме малко данни за частно тухлено производство, каквото сигурно е било развито пред вид голямото значение на този център. Подобно на онова, което се знае и предполага и за Ескус, до нас са достигнали веществени доказателства за съществуването на тухларски пещи. Така в сп. Археология, кн. 1, 1966, стр. 46 и сл., стр. 38 и сл., са обнародвани данни за пещи за строителна керамика — от В. Вълов и Д. Джонова. В Стъклен е намерен и обилен строителен тухлен материал, изработен във военните работилници на легиона. Нове е бил важен икономически и стратегически център през цялата римска епоха. Напоследък в научната литература се появиха доста много изследвания за него, особено във връзка със започнатите през 1960 г. системни разкопки от българо-полската експедиция.[62]

Частни печати, намерени в Нове, са:

17. CATONMc и C...MAG(I) — C(ai) Anton(i) m(a)g(istri) и C(ai Antoni) mag(istri), известни и от Димум.[63] Не може да се установи къде точно е била тухларската работилница.

18. MARC[64] — Marc[iana], печат, известен от находки от Мадара, Плиска и други места (придружени в последния случай от Augg). Той би могъл да се обясни като съкращение на прилагателното Marcia[na ?], сиреч figlina,[65] т. е. тухларница (или имение ?) на Marcus, Marcia.

19...ERI, може би също фрагмент от частен печат.[66]

Друг вид печати, намерени в изобилие при разкопките на Нове, тълкувани отначало като частни печати, са онези от вида LEPIFIG(V)OR(TV).[67] Те са в действителност военни печати, както се тълкуват в някои от публикациите на материалите от разкопките.[68]

20. RVMORID(i ?) — печат, засвидетелствуван от фрагменти с надпис RVM..., RVMC...,...RID, известен отдавна и добре проучен от Ханс Крумрай във връзка с разкопките на Ятрус.[69] Все още не бихме могли да определим къде е бил центърът на производство на тези печати. Засега следите водят към Русенско и кастела Ятрус.

От Ятрус (Jatrus), крепост и селище от римско и ранновизантийско време на р. Дунав, до с. Кривина, на устието на Янтра, където от 1958 г. се водят съвместни разкопки от българо-немска експедиция:[70]

21. RVMORID(i) или RUMORID(us) (обр. 2а). Осем тухлени печати са намерени при разкопките.[71] Няколко тухли със същия печат са намерени в старата крепост и селище Стълбище (Дикилиташ), Русенски окръг (ант. Trimammium),[72] в Русе и един фрагмент в могила близо до Русе,[73] две в Плиска,[74] една се пази в музея в Букурещ.[75] Тези печати са разпространени в доста широка област. Възможно е тухлите да са произведени в Сексагинта Приста или в Ятрус. Вероятно се касае за доста значителна работилница, служеща си с три различни видове печати, позитивни и негативни, с размери: а) 9,60/2,80 см, б) 12/2,50 см, в) 14/3,20 см. Те се срещат върху тухли и керемиди с различни размери и формати. Проф. Дечев се е опитал да свърже притежателя на тухларското предприятие с Flavius Rumoridus, известен римски висш военен и магистрат от края на IV в. на н. с. (при император Теодосий — 370—395 г. и Аркадий в 403 г.), и счита името за име от готски произход. LEPIFICOR (у Крумрай № III) е също военен печат на I италийски легион.

От разкопките на Ятрус има още два фрагментирани печата от по няколко букви, които не могат да бъдат допълнени и обяснени (№ 36—40 факс. и № IV и V).

Сексагинта Приста (Sexaginta Prista). Вж. К. Шкорпил, ИРАИК, X, 1905, стр. 452 и сл., Геров, Романизмът, ч. II, ГСУ ИФФ, т. XLVIII, 1952—53, стр. 307 — крепост на Дунава в североизточната част на България. Там са намерени печатите:

22. M AVREL(ius) STVTIANVS или по-право Statianus, както показва един екземпляр с неизвестно място на намирането от музея в Букурещ (обр. 1 л).[76] Двуредни печати, може би произведени на това място и датиращи най-късно от първата половина на III в.

23. RVMORID(i) или RVMORID(us).[77] Вж. по-горе при Ятрус.

24. LAETITIA, LAECTITIA — керемиди с неясен по значение печат от некропола на града.[78]

Освен от Дунавския лимес интересни са и няколко тухлени печати от Черноморието.

Одесос (Odessus), дн. Варна, е бил в стопански възход при Антонините и Северите. Населението имало предимно гръцки произход.[79] На гръцки език са няколко вида различно оформени печати от „керемидчията" Трофим — тухларско предприятие, което вероятно е развило голяма дейност в Североизточна България и по-специално в Одесос.

25. ΤΡΟΦΙΜΟΣ (обр. 2 е). Тухла с печат, намерена в раннохристиянска гробница в града, и фрагмент от тухла с печат със същия надпис, непълен и недобре запазен, в правоъгълна рамка, намерен в тракийското селище при Галата.[80] Буквите Р, Ф и С са с четириъгълна форма. Печатите се датират от издателя в V—VI в.

26. ΤΡΟΦΙΜΟΥ ΚΕΡΑΜΕΩС (обр. 2 б). Тухла с негативен надпис — печат в четири реда и поместен в кръстовидна рамка, намерена в с. Стан, Шуменски окръг. Буквата С има същите палеографски особености. Печатът вероятно произлиза от работилниците на същия Трофим, като може би тухлата е пренесена от Черноморското крайбрежие във вътрешността. Кръстовидната форма на рамката свидетелствува за християнската принадлежност на тухларя. По тези причини В. Велков отнася печата в IV—VI в. Б. Геров го датира в III в.[81]

В музея във Варна се пазят и една тухла, и фрагмент от тухла с печати вероятно от тухларските предприятия на същия Трофим.

27. ΤΡΟΦΙΜΟΥ CЄMЄT и ΤΡΟΦΙΜΟΥ CЄMЄT(η)[82] (обр. 2 в). Възможно е в тези два случая надписът на печатите да е във връзка с думата *σῆμα, σημεῖον, σημαντήριον, σήμαντρον* = знак, печат.

В музея във Варна се намират и няколко фрагмента от печати NBB, INΓ, [N ?]ΔP, NPBA, които е трудно да бъдат допълнени и обяснени. В Археологическия музей, София, също се пазят няколко фрагмента от печати на гръцки език. Единият гласи [N]BEY (инв. № 3525), вероятно произлизащ от Одесос (според инвентарната книга).

Messembria (Несебър) — Южна България, на Черно море. Няколко находки с кръст в началото на печата и надпис.

28. † IYCTINIANOY TOY ΦΙΛΟΚΤΙCΤΟΥ (обр. 2 ж) свидетелствуват за възстановителната дейност на император Юстиниан (526—565 г.) в Месемврия.[83] При този император широката възстановителна дейност, започната от император Анастасий, достигнала кулминационната си точка. Както е известно, във валовете и крепостите на Хистрия и Диногеция в Добруджа са открити тухлени печати с името на император Анастасий,[84] които свидетелствуват за участие на военни части в строежа на тези укрепления през негово време.

29. Върху един фрагмент от тухла от п-ов Атия, Бургаски окръг, се чете печат HPA (обр. 2 г). Вероятно печатът е частен, като е употребено божеското име като лично.[85] Може би се касае за някакво съкращение от вида Ἡραῖος, Ἡραίον, Ἡρακλῆς (и едното, и другото предположение според Дечев).

[1] Както е известно, римски тухли с печати, особено на римските легиони, са намерени предимно в Северна България и са обнародвани във връзка с разкопките на Плиска, Мадара и Ескус, а също и като отделни случайни находки. Във връзка с проучването и датирането на тухлените печати съществуват доста неразрешени въпроси. Някои печати са останали със старите неправилни тълкувания, като военни печати са смятани за частни и обратно. Няколко такива корекции направихме в сп. Археология, 1963, кн.1, стр. 27 и сл.

[2] Д. Дечев. Тухли с латински печати от Мадара. В сб.: Мадара. Разкопки и проучвания, кн. II, София, 1936, стр. 11 и сл., Същият, ГПБМ, 1937—39, стр. 119 и сл., и ГНМ, VI, 1932—34, стр. 48 и сл.

[3] Б. Геров, Проучвания върху поземлените отношения в нашите земи през римско време (I—III в.), ГСУ фф, L, 2, 1955, стр. 31, 32, 46.

[4] В. Велков. Градът в Тракия и Дакия през късната античност, София, 1959, стр. 135—137.

[5] Срв. H. Dressel, CIL XV, г. I, стр. 5 и 6.

[6] За особеностите при подпечатването на тухлите, технологията на тухленото производство и използването им като извор за исторически данни вж. Dressel, цит. съч.; R. Cagnat et V. Chapot, Manuel d'archéologie romaine, Paris, t. I, 1917, стр. 17—19; M. Ch. Descemet, Inscriptions doliaires latines. Marques de briques relatives à une partie de la gens Domitia, Paris, 1880. Bibl. des écoles françaises d'Athènes

et de Rome. кн. 15; R. Cagnat, Cours d'épigraphie latine, 1914, стр. 338 и сл.

[7] Обикновено се счита, че тухлените печати могат да се използуват за датиране, ако са на тухли в основите или в голямо количество. Освен това в Рим някои тухли носят имената на епонимните консули. Вж. R. Cagnat, цит. съч., стр. 338; Dressel, цит. съч., стр. 9; А. Фрова, Разкопки на италианската археологическата мисия в Ескус, ИАИ, XVII, 1950 г., стр. 52 и сл. и цит. лит.

[8] В самата Бонония (дн. Видин) са намерени няколко тухли с печати, произведени не в частни работилници, измежду които печатът NVPPR (N и V в лигатура), Danov, AB, XXXI, 1939, стр. 120, № 43, също не може да се смята за частен печат M(anius)P...RP...; по-новите находки в Сукидава, в които фигурира съчетанието PPR, показват, че вероятно се касае за военен печат, който може би трябва да се чете (според Д. Тудор) Nu...p(raepositus) rip(ae). Интересна е намерената в същия град керемида с печат, на който се чете римското име на крепостта Bon(onia). Ch. Danov, AB, XXXI, 1939, стр 119, № 38; Д. Тудор, цит. съч., стр. 346, № 41, я датира в 293—294 г., когато градът е бил укрепен от Диоклециан. За Видин в римската епоха вж. Patsch, RE, III, стр. 703; В. Добруски, МСб, II, стр. 31, 32.

[9] З. Морфова, Римски тухли и керемиди с печати от Северна България, Археология, 1963, кн. 1, стр. 28, № 1.

[10] В. Добруски, МСб, XVIII, стр. 765, № 64; CIL, III, 11, 596. Археологически музей, София, инв. № 2256.

[11] Ch. Danov, цит. съч., стр. 118, № 25, 26.

[12] З. Морфова, цит. съч., стр. 30, № 21, 22.

[13] Пак там, стр. 30, № 23.

[14] Marquardt, Privatleben d. Griechen u. Römer, т. II, 1882, стр. 646.

[15] V. Velkov, Eirene, V, 1969, 155 и сл.

[16] AB, XXXI, стр. 120, № 42. Предложеното от издателя четене като частен печат M(arcus) L...A... (негативен) не е много убедително, По-правдоподобни, но не и доказани са предположенията на Тудор по повод на подобен печат, намерен в Сукидава. Той го смята за късен печат, в който фигурира съкращение auxilium и името на една военна единица (Contr., стр. 340), а в новото издание на Oltenia română, Bucureşti, 1968, Тудор тълкува с вероятност същия печат, намерен в Дробета (Т. Северин) Alm(o) — стр. 512, № 299. Подобни печати са публикувани и в Dacia, VII—VIII, стр. 379; Tocilescu, Monumentele epigr. şi sculpturali..., Bucureşti 1902, стр. 359, обяснява един печат с неизвестно местонахождение, намиращ се в музея в Букурещ...LA като a]la.

[17] З. Морфова, цит. съч., № 10. Тази находка спада към вътрешността на страната, но стои във връзка с градовете на Дунавското крайбрежие. От Ескус е известен печат със същото гентилно име P. Fabi Ivliani (N и I в лигатура).

[18] За Рациария като важен граждански и военен център в Горна Мизия и Крайбрежна Дакия и въобще в долнодунавската област вж. V. Velkov, цит. съч.; Б. Геров, Романизмът между Дунава и Балкана, ч. II, ГСУ фф, т. XLVII, 1950—52, стр. 69 и сл.

[19] V. Velkov, цит. съч., стр. 162 и CIL, II I 14599[2]. Думата I]at[eres е допълнена.

[20] В Археологическия музей, София, инв. № 2732; CIL, III, 14598[1].

[21] З. Морфова, цит. съч., № 4.

[22] Пак там, № 5, Danov, цит. съч., Beibl., стр. 120, № 41; Б. Геров, Романизмът, ч. II, стр. 58. Една cohors collecta във времето на Валериан и Галиен е квартирувала в Municipium Montanensium, но не е известно пълното й име (Wagner, Die Dislokation der röm. Auxiliarformationen, Berlin, 1938, стр. 122), така че нямаме право да я идентифицираме с посочената кохорта. Колкото се отнася до co(hors) II c(ivium) R(omanorum), идентифицирана с нея от първия издател на тухлата, у Вагнер е известна една Cohors II c. r., но тя не е престоявала в нашите земи.

[23] З. Морфова, цит. съч., № 7 и 6.

[24] Пак там, към № 5; CIL, III, 14598[2]. За съкращението COEL(i) като COE срв. COEBAS вм. Coeli Bassi върху terra sigillata. Germania, 43, 1965, I Нвв., стр. 91 и сл.

[25] З. Морфова, № 8 и 9. За името Coelius вж. CIL, III, 14355[11], 14769[1], 14219[10] и др. (Coelius, Coelia като гентилно име). МСб, XVIII, стр. 774, № 82 (Coelia). E. Kalinka, Antike Denkmäler in Bulgarien. Schriften der Balkankomission, Wien, 1906 (Coelia(na ?) — № 374 и по-горе заб. 25. Тудор публикува подобен печат, като чете co(hors) I Ling(onum), SCIV, 1965, кн. 2, стр. 362 и 363, обр. 2, 3; Oltenia română, 1968, стр. 515, № 255. Вероятно и в този случай не се касае за военен печат на кохорта, а за гореспоменатия частен печат на L. Coel(ius ?) Ing(enuus), познат от Рациария.

[26] J. Šašel, Barbii, Eirene, Studia graeca et latina, V, 1966, стр. 117 и сл.

[27] З. Морфова, № 11. Срв. № 3, ORP в ОИМ, Видин и Археологически музей, София (с неясен инв. №).

[28] CIL, 12677.

[29] D. Tudor, цит. съч., стр. 347—348. Вж. МСб II, стр. 30

[30] Ch. Danov, цит. съч., стр. 120, № 39; Ann. épigr., XII, 1938, № 108. Срв. Tudor, цит. съч., стр. 345. който също не споделя това четене и смята, че не може да се касае за военни части, дошли от Ескус в Рациария.

[31] З. Морфова, цит. съч., № 3, обр. 2 б.

[32] Пак там, № 2, обр. 2 а.

[33] К. Шкорпил, ИРАИК, X, 1905 (Абоба-Плиска), стр. 466, 469. Срв. табл. LII, № 48. Вероятно VA]RINIA; В. Бешевлиев, ИАИ, XIX, ч. I, стр. 284. D. Tudor в Rev. ist. română, X, 1940, стр. 7, заб. 3.

[34] З. Морфова, № 24—27, обр. 6 б и в.

[35] D. Tudor, Contr., стр. 337—339, № 8—11 и цит. лит.; Oltenia română, 1968, стр. 512 и сл.

[36] Д. Дечев. В сб.: Мадара, II, стр. 15, № 7. Не Tr]inia, а Var]inia.

[37] К. Шкорпил, цит. съч., стр. 263, табл. LII, № 48. Не X]inia, а Var]inia; Д. Дечев, ГПБМ 1937—39, стр. 126, № 5 — pr(aefectus?) Var(iniae) или p(raefectus ?) r(ipae) Var(iniae) — последното тълкуване според Тудор цит. съч., стр. 344, № 31.

[38] Д. Дечев, цит. съч., стр. 120—121, № 4 — Varinia и Varin(ia).

[39] Дечев интерпретира Varinia като Вариниева тухларница и PRVAR — [ex]pr(aedi) Var(iniis), с подобно значение (мнение, възприето и от В. Велков), цит. съч., стр. 135, но вече остаряло.

[40] Срв. Tudor, цит. съч., стр. 338—339, № 9—11 и 334, № 31.

[41] Пак там, стр. 338—339 и др., заб. 2 към стр. 344, Z. Morfova, цит. съч., стр. 644—645. Може би тухлените печати дават точното название на станцията, а именно Varinia(na ?). Срв. още Tudor, Revista ist. română, X, 1940, стр. 7, и заб. 2.

[42] Разкопки на Археологическия институт и музей, 1947—1952 г. За историята, материалната култура и изкуството на Ескус вж. освен Ch. Danov, RE, XVI[1], стр. 2033 и сл.; още: Фрова, цит. съч. и на италиански: Lo scavo della missione archaeologica italiana ad

Oescus, Bolletino dell'Istituto nazionale di archaeologia e storia dell'arte, т. XI, 1948; Т. Иванов, Ескус в светлината на последните проучвания. В сб.; Археологически открития в България, София, 1957, стр. 43 и сл.; същият, Римска мозайка от Улпия Ескус, София, БАН, 1954; Б. Геров, Романизмът, ч. II, стр. 90 и сл.

[48] Публикувани и проучени от Morfova, цит. съч., главно във връзка с проблемите, които повдигат находките от тухли с военни печати.

[51] Б. Геров, Романизмът, ч. II, стр. 93, 95, заб. 7. Има сведения за открити пещи в областта на града Фрова, цит. съч., стр. 52). Според последния, а също така и въз основа на направените разкопки периодът на първия и най-голям икономически и културен разцвет на Ескус се отнася към II и началото на III в.

[45] Подобно на Ескус и в Рациария се констатира икономически подем на града след преместването на границата на север от Дунав (V. Velkov, цит. съч., стр. 158).

[46] Z. Morfova, цит. съч., стр. 648 и табл. XLI върху керемиди и тухли (в тухлите Z обърнато). A. Frova, стр. 23.

[47] D. Tudor, Sucidava I, Dacia, V—VI, 1935—36, стр. 415, №9—11, обр. 17 а и в.

[48] Z. Morfova, цит. съч., стр. 648, табл. XLI

[49] Пак там, стр. 648. A. Frova, цит. съч., стр. 24; Tudor, Sucidava II, Dacia, VII—VIII, 1937—40, стр. 376, №1, обр. 21, заб. 1; К. Шкорпил, цит. съч., табл. LII, №74 На един фрагмент от археологическия музей, София, са отпечатани пет вдлъбнати розети. Срв. и ИАД, VII, стр. 95.

[50] A. Frova, цит. съч., стр. 45.

[51] Пак там; срв. К. Шкорпил, цит. съч., табл. LII, №45. и С...О от разкопките на АИМ върху фрагмент от тухла; Z. Morfova, цит. съч., стр. 648.

[52] A. Frova, цит. съч. Печат MPP E от Ескус може би е късен военен печат.

[53] Z. Morfova, стр. 645.

[54] D. Tudor, Dacia, V—VI, стр. 416, №12—13; XI—XII, стр. 164, №15; същият, Contrib., стр. 340 и 341.

[55] E. Kalinka, №456.

[56] CIL, III, 14464[2].

[57] ИАИ, XIX, 1955, ч. II, стр. 233 и сл. (във времето на император Лициний).

[58] Magister operum у Columela във времето на Тиберий и Клавдий, Werkmeister. Срв. R. Egger, Eine Militärziegelei Valentinischer Zeit, Anzeiger Österr. Akad. d. Wissensch., philos. hist. klasse, 91, 1954, стр. 109 — magister figlinarum, CIL XIII, 8729.

[59] R. Grosse, Römische militarische Geschichte von Gallienus bis zum Beginn der byzantinischen Themenverfassung, Berlin, 1920, стр. 180.

[60] J. Szilagvi, A Pannoniai belyiges teglak. Dissertationes Pannonicae, ser. 2, №1, Budapest, 1933, стр. 94, табл. XXV, №2—4 и стр. 99, табл. XXXVII, №38.

[61] Печат C Anton(i) m(a)g(istri) е намерен и в некропол близо до Свищов. Твърде интересен е един надпис върху керемида от III в., намерен в Дробета (Турну Северин), в който се говори за един войник — майстор тухлар във военна работилница (in figlinis magister). D. Tudor, Drobeta, Bucureşti, 1965, стр. 43—44.

[62] За Нове вж. Patsch, RE, V, 649; К. Шкорпил, цит. съч., 456 и сл.; Б. Геров, цит. съч., стр. 98 и сл.; Д. П. Димитров и др., ИАИ, XXVI, 1963, стр. 133 и сл.; Л. Пресн и М. Чичикова, Археология, 1963, кн. 2, стр. 59 и сл. Освен по-отдавнашната литература и няколко по-нови статии трябва да се споменат отчетите на археологическите експедиции под ръководството на проф. Д. П. Димитров и проф. К. Маевский — ИАИ, XXVI, 1963 — XXX, 1967. Archaeologia (Warszava), XI, 1959—60 до XVI, 1966; Latomus, XXVI, 2, 1967.

[63] Археология, 1965, кн. 1, стр. 27; К. Шкорпил, цит. съч., стр. 457, CIL III, 7621.

[64] ИАИ, XXVI, 1063, стр. 116.

[65] Д. Дечев. В сб.: Мадара, II, стр. 11, №1; К. Шкорпил, цит. съч., стр. 263 и 239, табл. LII, №20—23 — Marcia(na ?), табл. LVII с 8, и стр. 472 — Aug(ustorum duorum) Mar(ciana ?). Срв. Cagnat, цит. съч., стр. 342.

[66] Archaeologia, XXVII, 1966, стр. 178, №53—ИАИ, XXX, стр. 73.

[67] ИАИ, XXVII, 1964, стр. 211, обр. 26; XXVIII, 1965, стр. 47, №2 и 3 и др.

[68] ИАИ, XXVIII, 1965, стр. 47, №2 и 3, XXX, 1967, стр. 73; Archaeologia, XXVII, 1966, стр. 178, №33—50 (Red. K. Majewski)

[69] ИАИ, XXVIII, 1965, стр. 47. H. Krumrey, Das Limes Kastell Jatrus in Moesia inferior. Ziegelstempel, Klio, Beiträge zur alten Geschichte, 47, 1966, стр. 368 и сл.

[70] Археология, 1961, кн. 3, стр. 17 и сл.; Археология, 1963, кн. 3, стр. 97, и кн. 4, стр. 9 и сл.; Bulgarien von heute, 1959, кн. 10, стр. 32 и сл.; Klio, 38, 1960, стр. 292—294.

[71] Вж Крумрай, цит. съч., №II и цит. лит.

[72] К. Шкорпил, цит. съч., стр. 455 и същият, Опис на старините по течението на р. Русенски Лом, София. 1914, стр. 92; Срв. Дечев, ГПБМ, 1937—39, стр. 119, №1.

[73] К. Шкорпил, Русенски Лом, стр. 55, ИАИ, XXI, 1957, стр. 43 и 44, №2 и 2а.

[74] Инв. №143 и 473; Вж. Крумрай №II и З. Ракева-Морфова, Паметници на културата и музеи, II, кн. 1, стр 28.

[75] Инв. №07955. Крумрай №II.

[76] К. Шкорпил, Русенски Лом, стр. 55; Tocilescu, цит. съч., стр. 367, №68. За името Statianus вж. L. Barkoczi, Acta archaeologica Acad. scientiarum Hungaricae, 1964, стр. 325.

[77] К. Шкорпил, цит. съч., стр. 55; Вж. също ИАИ, XXI, 1957, стр. 44, №2.

[78] К. и Х. Шкорпил, Могили, стр. 38; К. Шкорпил, Русенски Лом, стр. 166; същият, ИРАИК, X 1905, стр. 453. Една тухла с надпис KAV се пази в музея в Русе.

[79] Б. Геров, Романизмът, ч. II, т. XL VIII, 1952—53, стр. 318.

[80] ИВАД, VIII, 1952, стр. 121; IX, стр. 27.

[81] ГНМ, VI, стр. 52. В. Велков, цит. съч., стр. 136.

[82] З. Морфова, стр. 39, №39.

[81] V. Beševliev, Spätgriechische und Spätrömische Inschriften aus Bulgarien, Berlin, 1964, стр. 103 и сл.; В. Велков, цит. съч., стр. 137. Подпечатаните тухли се срещат, след една пауза от Каракала до Диоклециан, чак до времето на Теодорих.

[84] On the Dobrudja history under Anasthasius I, Dacia, n. s., IV, 1 60, стр. 336 и сл. Паралели за керамичен строителен материал, маркиран с печат на владетелите, има и от елинистическата епоха, тъй като винаги аристокрацията и владетелите са използували големия доход, който носели тухларските предприятия. Върху керемида от Фанагория на Северното Черноморие от IV—III в. пр. н. е. се чете печат ΒΑΣΙΛΙΚΗ: Археология СССР. Свод археол. источников, вып. Г 1—20. Керам. прроизводство и керам. строительные материалы, стр. 57, 58.

[85] ГНМ, VI, 1932—34, стр. 51, №9.

Briques romaines à marques d'ateliers privés et impériaux situés sur les rives du Danube et sur le littoral da la mer Noire

ZL. RAKEVA-MORFOVA

(Résumé)

Cette étude porte sur la fabrication de briques et de tuiles des ateliers privés et impériaux situés le long du Danube et sur le littoral de la mer Noire à l'époque romaine à juger des marques qu'elles portent. Malgré les difficultés des recherches dues à un matériel insuffisant et aux fréquentes abréviations on a pu constater que les marques privées sont beaucoup.plus nombreuses qu'on ne le supposait jusqu'ici. On connait ainsi les divers aspects de l'activité de ces ateliers. La marque de la briqueterie est indiquée par le génitif possessif ou par le nominatif du nom du propriétaire de l'atelier ou de la terre (peut-être celui du locataire), par une abréviation et le terme off(icina). La fabrication de briques et de tuiles dans les villes et les châteaux-forts du limes danubien était répartie comme suit: dans la région de Vidin: Terenti, Imp(eratoris) Had(riani) et autres. A Ratiaria on a trouvé des marques de quatre ateliers privés de briques appartenant à une même famille — les Coelii. On doit donc corriger le déchiffrement de la marque mal conservée CO[II]CR que l'on prenait dans le temps pour un sceau militaire, alors que selon cette nouvelle interprétation c'est la marque d'un atelier privé. Il en est de même de la marque OESCO I? La marque Varinia découverte dans le village Ljascovec et à d'autres endroits aussi n'est pas celle d'un atelier privé mais bien le sceau militaire de la V Légion macédonienne. Les marques GTZ, P Fabi Juliani, Firmini, les marques à rosaces et autres proviennent d'Oecus, la marque C(ai) Antoni magistri — de Dimum, Rumorid(i) et autres — de Novae, M. Aurelius Statianus — de Sexaginta Prista. On a découvert à Odessos (Varna) des briques avec la marque ΤΡΟΦΙΜΟΣ et dans le village Stan d'autres avec la marque ΤΡΟΦΙΜΟΥ ΚΥΡΑΜΟΣ. Plusieurs marques portant le nom de l'empereur Jnstinien proviennent de Nesebăr (Mesembria). C'est un témoignage de l'activité de bâtisseur de l'empereur Justinien. Dans ces régions la plupart des briques à marques remontent au II—IIIe s. de n. è. à l'exception seulement de ces deux dernières et de quelques autres.

Антични паметници от Монтана (Михайловград)

ГЕОРГИ АЛЕКСАНДРОВ

1. През 1967 г. при прокарване на канализация в Михайловград на 20 м от големия градски „Извор“, т. е. непосредствено до височината „Калето“, на която е римското укрепление, бе изваден монолитен мраморен блок, който представлява ляв ъгъл на фронтон (обр. 1). Размерите са: дълж. 2,20 м, вис. 1,30 м и шир. на основата 0,60 м. Той тежи около три тона. Горната наклонена част завършва с 12 праволинейни, но различни по форма и големина канелюри. По размерите на блока (максимум една трета от фронтона) е ясно, че това е част от антаблемана на античен храм, може би от храма на Диана и Аполон[1] в гр. Montana. При бъдещи разкопки тук положително ще се намерят и другите части на фронтона, капители, колони и основи от този храм.

2. Ара от мрамор, вис. 1,27 м, шир. 0,75 м. Горната и долната част са добре профилувани. Полето на надписа е с размери 0,41/0,45 м, вис. на буквите — 0,06 м. Те са едни от най-хубавите и правилни букви на известните досега надписи от Михайловград (обр. 2). Надписът е намерен в местността Парта, около 2 км северозападно от „Калето“. В тази местност се откриват останки от зидове.

Текстът гласи:

AESCYLAPIO	Aesculapio
ET>HYGIAE	et Hygiae
PVBL>AEL>	Publ(ius) Ael-
I FRONTO>	i(us) Fronto (centurio)
LEG>XICL	leg(ionis) XI Cl(audiae)
VS	v(otum) s(olvit).

Известно е, че в Монтана към средата на II в. на н. е. е станувало едно цяло вексилацио от XI Клавдиев легион. В известния надпис от 155 г. на н. е. е даден целият числен състав на тази военна част.[2] Нашият надпис съобщава името на един нов центурион от този легион — Публий Елий Фронтон, и се датира също около средата на II в. на н. е. Когномент Fronto се среща и в надписа от 155 г.на н. е. със списъка на 75 римски войници, само че там името под № 19 е Valerius Fronto, а тук Publius Aelius Fronto.

3. На разстояние 1 км от крепостта на Montana в северозападна посока по възвишението от двете страни на ул. „Веренишка“ е бил некрополът на древния град. Преди 15 години в един двор при изкоп била намерена засводена римска гробница, изградена от тухли. Гробницата била ограбена и разрушена.

4. В същия район на града през 1963 г. при строежа на държавната вила и блока до нея бе открит саркофаг, представляващ грубо каменно корито, дълго 1,36 м, широко 0,76 м, високо 0,65 м. Той бе покрит с мраморна плоча, на която е издълбан надпис. Дължината на плочата е 1,47 м и ширина 0,74 м. В горния ѝ край в триъгълен фронтон от двете страни с акротерии е предаден в релеф бюстов женски образ (обр. 3). В саркофага са намерени кости и малък златен пръстен. Буквите на надписа не са много правилни. Те са високи от 3,5 до 5,5 см. Надписът е следният:

D M	D(is) M(anibus)
CANDIDANI	Candidani
VENVSTAE	Venustae
VIX ANN	vix(it) ann(is)
XVIII COC	XVIII Coc
CEIVS COZI	ceius Cozi
MARITVS	maritus
BMP	b(ene) m(eritae) p(osuit)

5. Пак в същия район, в двора на Йордан Каменов, ул. „Калето“, при изкоп за къща бе извадена мраморна плоча, счупена на две, дълга 2 м и широка 0,71 м с надгробен латински надпис: вис. на буквите 0,07 и 0,025 м на последния ред (обр. 4). Надписът е обиколен с двойна рамка, от основата на която излизат две големи бръшлянови клонки, обграждащи отвсякъде надписа, като краищата им се кръстосват над

● Обр. 1. Фронтон от древен храм в Монтана. Fig. 1. Fronton d'un temple antique de Montana
● Обр. 2. Ара, посветена на Ескулап и Хигия. Fig. 2. Ara, dédiée à Esculape et Hygie
● Обр. 3. Саркофаг и надгробна плоча на Candidani. Fig. 3. Sarcophage et stèle funéraire de Candidani

● Обр. 4. Надгробна плоча. Fig. 4. Stèle funéraire
● Обр. 5. Мраморно торсо. Fig. 5. Torse en marbre

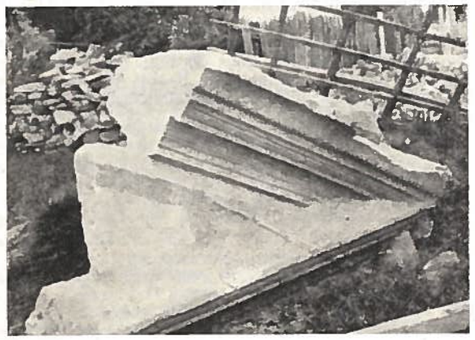
1

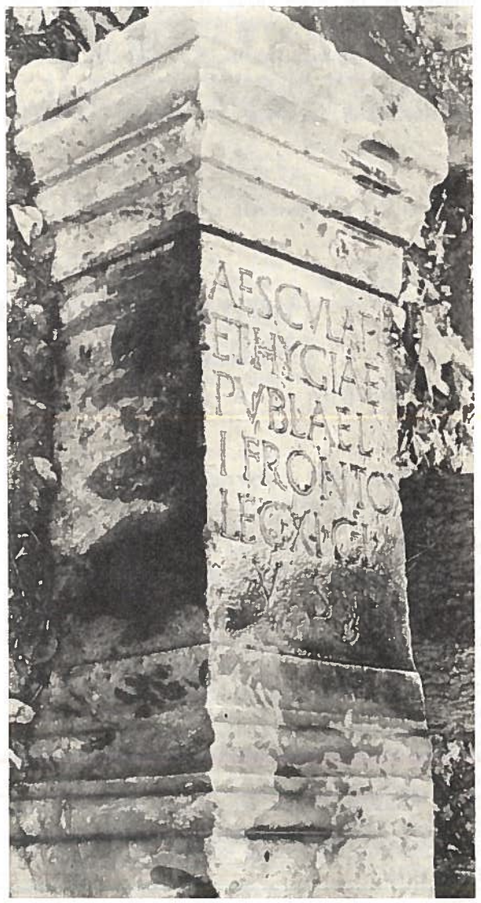

2

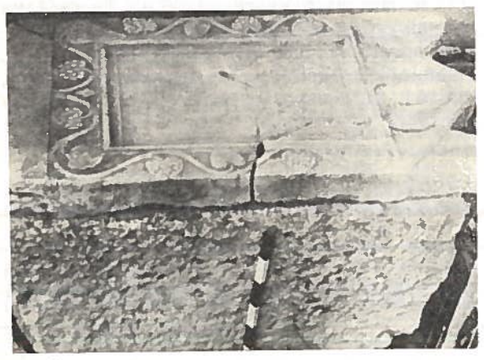
3

4

5

него. Горната част на плочата е украсена с полукръгло поле, представляващо двойна рамка, която огражда голям венец, в средата с розетка. Около полукръглата рамка има хубава украса от акантови листа. Надписът е на поле, широко 36 см и високо 86 см.

Текстът гласи:

D M	D(is) M(anibus)
C VAL. FE	C(aius) Val(erius) Fe—
LIX. VIXIT	lix vixit
ANNIS· LX	annis LX —
VAL SATVR	Val(eria) Satur.
NINA CON	nina Con —
IVGI. BENE	iugi bene
MERENTI POSVIT	merenti posuit.

Лигатури: ред 3 и 8 — I и T, ред 4 — N и I; ред 5—V и A; ред 6—N и I; N и A; ред 7—N и E и ред 8—N, T, I. На първия ред от двете страни на буквите DM има по един бръшлянов лист.

6. В м. Издермец в района на бившото с. Мала Кутловица (сега кв. Мала Кутловица) през 1967 г. при изкопните работи на язовир „Михайловград" бе изровено мраморно торсо на мъж в естествена големина (обр. 5). Хубаво надиплената дреха е препасана с широк колан, закопчан с ясно очертана голяма тока. Дясната ръка е отчупена. Над нея е преметнат дългият край на дрехата. Лявата държи някакъв предмет, може би свитък. Главата и краката под колената са отчупени. В същата местност е бил намерен и надпис, публикуван от Иван Велков.[3]

7. При изкоп за къща на Георги Лозанов в подножието на „Калето" бе открит преди двадесетина години латински надпис върху ара от жълт пясъчник. Сега се пази в Музея на Септемврийското въстание — Михайловград. Публикуван е от В. Велков[4] без снимка и затова тук обнародвам само снимката (обр. 6).

8. На 5,5 км от Михайловград, западно от шосето за с. Бойчиновци и с. Мърчево, се

● *Обр. 6. Латински надпис с името на Coh. III Coll. Fig. 6. Inscription latine avec le nom de la cohorte III romaine coll.*

● *Обр. 7. Надгробна плоча. Fig. 7. Stèle funéraire*

6

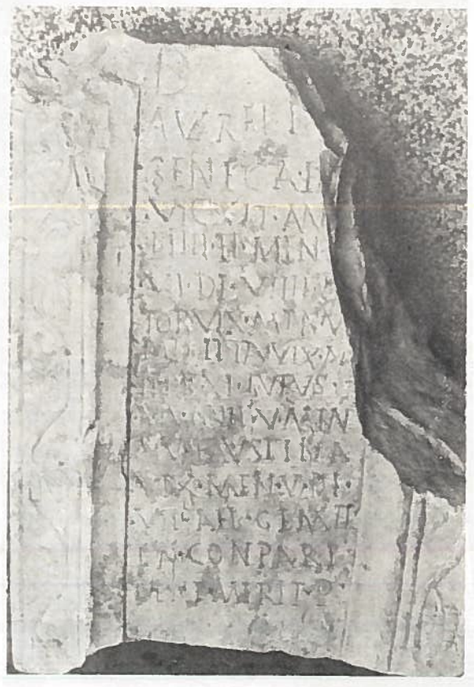

7

8

● *Обр. 8. Мраморна ара с името на Диана Ловджийка. Fig. 8. Ara en marbre portant e nom de Diane chasseresse*

намират основи на постройки от римската епоха (гробници). Основите на едната бяха открити при правене на изкопи. Тя представлява правоъгълник с размери 5,20/6,80 м. Зидовете са дебели 1 м и са изградени от бял варовик, редуван с два реда тухли, които имат размери 32/32/5 см. Спойката е от бял хоросан. Запазената височина на зидовете е от 1 до 2,5 м. В гробницата (?) бе намерен надгробен надпис, издълбан на мраморен блок от двете страни с рамки (шир. 20 см, лявата почти цялата отчупена), на които са изобразени лозници и лозови листа и гроздове (обр. 7). Най-голямата дебелина на блока е 20 см, а най-малката — 15 см; вис. 1,10 м. Полето на надписа е широко 38,5 см и в горния край се е разширявало. Височината на надписа е 103 см и е написан в 15 реда. Буквите на първия ред са високи 7,5 и широки 5 см, а височината на другите редове е от 5 до 3,5 см. Надписът е следният:

D M	D(is) M(anibus)]
AVREL]	Aureli(us) [ ]
SENECA· F(E?)]	Seneca F(e?) [ ]
VIXIT· AN [ ]	vixit an[(nis)]
LIIII· ET MEN]	LIIII et men[(sis)]
VI· DIE· VIII V]	VI di(es) VII ; V[(ic)]
TOR· VIX· MEN V [ ]	tor vix(it) men(sis) V [ ]
MELITTA· VIX· AN	Melitta vix(it) ... is)
II. DIE· XI· LVPVS·	II die(s) XI; Lupus
VIX· ANN· V· MEN	vix(it) ann(is) V men-
S· V· FAVSTINA	s(is) V ; Faustina
VIX· MEN· V· DI·	vix(it) men(sis) V, di(es)]
VII· AEL· GEMEL	VII, Ael(ia) Gemel-
LA· CONPARI	la conpari
BENE· MERIT· P	bene merit(o) p(osuit)

Надписът е поставен вероятно от майката Gemella в семейна гробница, където са погребани освен бащата Aurelius Seneca, живял 54 години, 6 месеца и 8 дни, синове и дъщери: Victor — 5 месеца, Melitta — 2 години и 11 дни, Lupus — 5 години и 5 месеца, Faustina — 5 месеца и 7 дни. Този надпис е от III в на н. е.

9. През 1950 г. съобщих за намерена мраморна ара с латински надпис, който бе публикуван от В. Бешевлиев[5] без снимка. Сега помествам снимката на този паметник (обр. 8).

[1] Б. Филов, Светилището на Диана и Аполон при град Фердинанд, ИАД, V, 1915, стр. 216—217.

[2] Б. Геров, Романизмът между Дунава и Балкана, ч. II, ГСУ ИФФ, XLVIII, 1952—3, стр. 81.

[3] И. Велков, Новооткрити старини, ИАИ, I, 1921—1922, стр. 245.

[4] W. Welkov, Nowe inskrypcje lacinskie z Montany (Moesia Inferior), Archeologia, 1955, стр. 94—96.

[5] В. Бешевлиев, Епиграфски приноси, БАН, София, 1952, стр. 69—70.

Monuments antiques de Montana (Mihajlovgrad)

G. ALEXANDROV

(Résumé)

L'auteur décrit les monuments suivants :

1. L'angle du côté droit du fronton du temple dédié à Apollon et Diane à Montana,

2. L'ara dédiée à Esculape et Hygie par un centurion de la XIe Légion Claudia, découverte au lieudit Parta près de Mihajlovgrad,

3. Un sarcophage rappelant un baquet grossier en pierre recouvert d'une plaque de marbre qui se termine par un fronton avec la représentation d'une jeune fille de 18 ans du nom de Candidani. C'était la fille du Thrace Cozi,

4. Une stèle funéraire en marbre richement décorée. L'inscription comporte de nombreuses ligatures,

5. Un torse en marbre de grandeur nature représentant probablement un homme d'Etat romain tenant un rouleau à la main,

6. La photographie d'une inscription publiée par V. Velkov. La IIIe Coh. collecta y est mentionnée,

7. Tombe romaine dans laquelle on a trouvé une inscription funéraire du IIIe s. de n. è. L'âge du défunt y est indiqué avec une très grande précision,

8. Photographie d'une ara portant le nom de Diane chasseresse. Publiée par V. Beševliev.

Материали от последния период на бронзовата епоха от Северозападна България

ВАСИЛ МИКОВ

В обширната територия по двата брега на средното течение на р. Дунав между реките Тиса и Драва докъм устието на реките Олт и Искър през третия период на бронзовата епоха, т. е. приблизително между 1600—1200 г. пр. н. е., се е развивала една цветуща култура, която обхващала области от днешна Унгария, Румъния, Югославия и значителен дял от България. Тази особена култура според наименованието на близкото селище или на мястото, където е открита, се нарича с различни имена — Ватина, Вършац, Темеш, Кубин, Балта Верде, Островул, Маре, Гърла Маре, Кърна, Кличевац, Дубовац, или с общото име „Дунавските терамари". Културата на „Дунавските терамари" се характеризира с разнообразната си по форма инкрустирана керамика и главно с големите си некрополи с погребални урни с трупоизгаряне. От всички известни до днес некрополи най-добре е разкопан и проучен некрополът при Кърна, район Олтения в Румъния. Този некропол се намира на неголяма височина на северния бряг на езерото Наста, недалеч от Дунав. Тук са открити 116 погребални урни.[1]

У нас тази култура е разпространена в една неголяма територия, предимно покрай Дунав откъм р. Тимок докъм устието на р. Искър. Досега в тази дълга и немного широка низина, включена между долното течение на двете реки, са разкрити няколко находища с материали от тази загадъчна култура, а именно : при Кутово, Ново село, Връв, Арчар и Балей, Видинско, Орсоя и Долно Линево, Ломско, Остров, Оряховско, и Макреш, Кулско.

За съжаление повечето от тези находища са открити случайно, затова и от тях притежаваме малко материали — късове от глинени съдове, цели чаши и погребални урни и добре запазени или фрагментирани глинени човешки фигурки. Поради това, че до днес при Ново село са открити най-много материали у нас от тази култура, ще я наричаме култура Ново село.

При своите проучвания през 1908 и 1910 г. Ан. Чилингиров за първи път у нас открива в м. Гредови при с. Кутово следи от значителен некропол с урни с трупоизгаряне. Но откритите при оране и други землени работи урни били унищожени. Събраните от него късове от съдове, които се пазят в Археологическия музей, София, по техника, форма и украса напълно схождат с погребалните урни и съдове от другите некрополи и селища от Среднодунавските области.[2]

Случайно и при Ново село е открито селище и наблизо следи от некропол. По-голямата част от намерените тук материали са били унищожени. С някои от прибраните късове от съдове и цели съдове ще се занимаем по-долу.

Останки от „селище" с култура Ново село се намират под основите на римското укрепление в м. Четате до с. Връв. В малката музейна сбирка при училището между другите материали имаше и няколко фрагмента от съдове от тази култура.[3]

В стръмния бряг под основите на античния град Рациария, близо до шосето от Арчар за Видин, личаха следи от „селище" с керамика, напълно сходна с тази от Ново село.[4]

Останки от по-значително „поселение" с тази култура са открити при копане на пръст за правене на тухли до с. Балей. Голяма част от селището е унищожена. Прибрани са немного, но доста интересни материали.[5]

В градския музей в гр. Лом, до неотдавна, се пазеха две глинени чаши с по една дръжка, които по форма и украса напълно схождат с някои от чашите тип Ново село. Тези чаши, намерени при неизвестни обстоятелства, произхождат от м. Садовете при с. Долно Линево.[6] През края на миналата 1969 г. от археолога Трайко Филипов е бил разкрит и отчасти разкопан некропол с погребални урни до Дунав, недалеч от Орсоя и Сливата. Освен урните са намерени чашки, една отлично запазена глинена фигурка и други предмети, напълно сходни с тези от Ново село. Предметите се пазят в градския музей в Лом.

При копане на пръст недалеч от Градището, южно от с. Макреш, са били намерени две урни с горели човешки кости. Едната урна била счупена и частите ѝ захвърлени, а другата, макар и разчупена, била прибрана от един гражданин с цел да бъде реставрирана, но по-късно по невнимание била дочупена и късовете ѝ хвърлени.[7]

При прокарване на напоителен канал в м. Джамийското, западно от с. Остров, работниците попаднали на четири погребални урни (фактически урните са две, а другите две съдчета вероятно са били в урни) с недогорели човешки кости. Съдовете по форма и украса по нищо не се отличават от урните от румънските, сръбските и други находища. Материалите са прибрани в Окръжния исторически музей във Враца.[8]

Поради невъзможността ни да проучим всички материали, главно късовете от съдове, цели съдове и други предмети от тази култура, прибрани в някои читалищни и училищни сбирки и музеи, ще се спрем само на някои от по-важните предмети между откритите до 1947 г. материали от с. Ново село.

Праисторическото селище до Ново село се намира в м. Тухларниците, непосредствено източно от селото. Тук в продължение на много години[9] при копане на пръст за тухли са разкрити следите на обширно селище с материали от третия период на бронзовата епоха. По-голямата част от материалите, разбира се, са били унищожени, а незначителна част са били събрани от един местен учител за попълване на уредената от него музейна сбирка при читалището.

През 1947 г. прегледахме материалите в музейната сбирка при читалището и посетихме „Тухларниците", където вече не се копаеше. Мястото заемаше обширна площ, около 20 дка, с по-плитки и дълбоки трапове, из които все още се срещаха дребни късове от глинени съдове. Тук-таме приблизително на 0,30—0,40 м от повърхността на околния терен се показваха части от глинена мазилка от жилища, а на две места имаше останки от мазилка на огнища, пепел, въглени и късове от съдове. Като се съди по това, което беше останало, със сигурност може да се каже, че праисторическото селище при с. Ново село е заемало голямо пространство с еднослоен жилищен хоризонт с доста раздалечени едно от друго жилища, градени от колове и пръти и измазвани с глина. По-късно при прокопаването на отводнителен канал от Винарската изба и други землени работи около мястото на некропола са намерени повече от 25 глинени чаши, една урна и някои дребни предмети които са прибрани в музейната сбирка при училището.

Северно, недалеч от селището, близо до Дунав, по склоновете на ниското възвишение се виждат късове от съдове, сходни с тези от „Тухларниците". Тук, но на по-високата част, според думите на учителя, който и от това място е събирал материали за сбирката

както и по сведения на някои местни жители, са били намирани глинени съдове с горели кости и пепел, но всичко е било счупено и захвърлено. Може да се допусне следователно, че на тази височина се е намирал некрополът на близкото отчасти унищожено вече селище.[10]

Материалите от праисторическото селище и некропола до с. Ново село са пръснати на три места. Голяма част, предимно глинени съдове и късове от съдове, се пазят в музейната сбирка при гимназията, друга част — късове от съдове и фрагменти от глинени фигурки, са изложени в Окръжния музей във Видин, а третата — най-малък брой предмети, се съхраняват в Археологическия музей, София.

Материалите, прибрани в София, макар и малко — два малки съда, няколко къса от съдове, един глинен предмет във форма на лодка и торсо от глинена фигурка — ще ни дадат известна представа за тази култура, развила се през третия период на бронзовата епоха в една покрайнина на нашите земи.

Ограниченият брой материали, с които разполагаме, не ни позволяват да проучим по-основно тази своеобразна култура. При все това публикуването на тези материали ще бъде важен принос към по-нататъшното проучване на културата на „Дунавските терамари". Ние ще се опитаме да изясним, ако не напълно, то отчасти, някои въпроси, свързани с тази особена култура, като нейното разпространение и изчезване, етническата принадлежност на нейните носители и тяхното изселване.

Всички предмети — цели съдове, късове от съдове и фигурки — са изработени от добре пречистена глина. Съдовете са моделирани на ръчен грънчарски кръг, а другите предмети са правени на ръка. Имат загладена, често добре полирана тъмносива, сивокафява или черна повърхност. С малки изключения съдовете и фигурите отвън са с богато инкрустирана украса, нанасяна върху влажните стени чрез така наречената Stichkanaltechnik, отпечатване с щемпел или с двоен шнур, врязване, получено с единични или двойни зъбци, гребен, затъпено острие или други инструменти, правени от кост, дърво, тръстика или глина.[11] Получените канали, нарези и вдлъбнатинки са били запълвани с бяла материя, която според анализа на румънските изследвачи се състои от смес от калцирана скълцана кост, каолин и варовик.[12]

От всички предмети ще се спрем на:

1. Глинен съд (обр. 1), подобен на голяма чаша, съставен от долна издута част и горна ниска шия с почти косо устие, със слабо извит навън ръб. Има равно дъно. Снабден е с издадена нагоре лентеста дръжка, която излиза от ръба на устието и е прилепена върху горната част на търбуха. Има загладена, едва доловима вълниста тъмносива повърхност. Вис. 13,7 см, диам. на средата 17,2 см и на устието — 13 см.

Съдът е украсен с геометрически мотиви, получени по различен начин, и е инкрустиран с бяла материя. Върху шията се виждат три успоредни околовръстни кръга. Под ръба на

● *Обр. 1. Глинен съд — чаша от с. Ново село, гледана от две страни. Fig. 1. Vase — tasse en argile du village Novo Selo, vue des deux côtés*

1

2

● *Обр. 2. Глинена чаша от с. Ново село, гледана от три страни. Fig. 2. Tasse en argile du village Novo Selo, vue de trois côtés*

устието има плитки вдлъбнатинки, в средата — съединени вдлъбнатинки, получени чрез отпечатване с „шнур", и в основата на шията слабо наведени продълговати трапчинки. Долната издута част чрез четири отвесни линии от наведени продълговати ямички, получени чрез „шнур", които излизат от по една трапчинка, е разделена на четири равни полета. Три от полетата са запълнени с еднакви сложни мотиви — в средата отвесна несиметрична S-овидна спирала, получена чрез Stichkanaltechnik, и предмет с двойно острие. От двете страни в средата на спиралата излизат по един двоен затворен ъгъл и по една хоризонтална черта, а под спиралата — три успоредни хоризонтални линийки. Под основата на дръжката, в четвъртото поле, има мотив, който наподобява двете крайни хасти на буквата М, получени чрез отпечатване, разделени с отвесна ивица от наведени продълговати ямички. Издадената връхна част на дръжката е украсена с три напречни успоредни линии — най-горе средната, а от двете ѝ страни по-долу по една. Средата на дръжката е също украсена — с три успоредни хоризонтални линийки, средната от продълговати ямички, а двете останали с нарези от неправилни вдлъбнатинки.

2. По-интересна е чашата на обр. 2. Състои се от долна издута част и ниска шия със завит навън ръб на устието. Има ниско, кухо столче. Снабдена е с дръжка с триъгълно сечение, която излиза от ръба на устието и се съединява с най-издутата част на търбуха. В горната част дръжката завършва с ромбоиден израстък. В най-разширената част на чашата има четири срещуположни нискоконусовидни пъпки-букели, единият от които се слива с основата на дръжката. Тези пъпки придават на търбуха почти квадратна форма (обр. 3). Столчето е слабо конкавно. Вис. 11,2 см, диам. на средата 10,1 см и на устието 7,1 см.

Цялата повърхност на чашата от израстъка на дръжката до основата на столчето е украсена с най-различни геометрически мотиви — пояси, ленти, триъгълници, кръгове, спирали, гирлянди и пр., получени чрез отпечатване, Stichkanaltechnik, врязвания, изпълнени с единичен или двоен зъбалец. Украсата и при тази чаша е инкрустирана.

Израстъкът на дръжката откъм страната на устието е украсен със слабо изпъкнала пъпка, обградена с два концентрични кръга, две кръстовидно пресичащи се в центъра линии от плитки вдлъбнатинки и една двойна лента, изтеглена в периферията на израстъка. Шията е украсена с несвързани помежду си кръгове и пояси. Под ръба на устието е имало околовръстна двойна зигзаговидна лента, получена чрез изрязване с двойно острие. Средната, стеснена част е запълнена с един пояс от два успоредни кръга, между които е включена лента от отвесни успоредни широки изрези, получени чрез Stichkanaltechnik. Непосредствено по-долу се вижда лента от съединени дъги, получени чрез натискане с дъговидно изрязан щемпел, образуващи конвексна гирлянда. Околовръстна лента от два успоредни канала отделя украсата върху шията от тази върху търбуха. Украсата на тър-

буха е разделена с четири отвесни ленти, които излизат от долния кръг, на четири полета — три еднакви и едно по-малко. Две от лентите са от по три, а две от по два успоредни канала, получени чрез двоен и троен зъбалец. В центъра на трите по-големи полета се намира по един букел и украсата. В средното поле украсата наподобява стилизирана буква М. Тази украса в горната си част започва с три запълнени с нарези триъгълници, обърнати с основите си нагоре. От основите на двата външни триъгълника излизат изрези, които завършват с по една обратно завита спирала. От върха на средния триъгълник излиза спирала, а от върховете на външните триъгълници се спускат хастите, краищата на които завършват с по една обратно навита спирала. В другите две полета има по два триъгълника, разделени с две успоредни отвесни линии. От външните основни ъгли се спускат по една линия със спирала в края, а от върховете им — по един по-дълъг изрез, завършващ със спирала. Букелите в трите полета са обградени с по два концентрични кръга, получени чрез отпечатване. Четвъртото поле е запълнено с основата на дръжката. В основите си двете външни линии и двете линии на отвесните ленти преминават в дъги и се съединяват с дъгите, които излизат от външния кръг на трите букела и образуват конкавна гирлянда-осмолъчка (обр. 3). Столчето е украсено с пояс от един околовръстен кръг от отвесни изрези, получени чрез Stichkanaltechnik.

3. Къс от голям глинен съд (урна ?) (обр. 4) с тъмна, добре изгладена повърхност, върху който е запазена част от украса от два широко изрязани чрез Stichkanaltechnik хоризонтални правоъгълника, отделени един от друг с три релефни ръба — средният е отвесен прав, а крайните два дъговидни. Правоъгълниците са разделени по ширината си на две половини. Във всяка половина е включен по един „меандър", по-скоро по един негативен легнал праволинеен S-овиден мотив. Под „меандъра" следват една двойна конкавна гирлянда, получена по същия начин, две хоризонтални прекъснати ленти от неправилни влъбнати квадратчета и най-долу — втора конкавна гирлянда.

4. Малък къс от неголям съд със светло кафява гладка повърхност, украсен с широк пояс (обр. 5), състоящ се от две успоредни прекъснати линии от правоъгълни вдлъбнатинки, меандър от скачени легнали позитивни праволинейни S-овидни мотиви, получени чрез

3

4

● *Обр. 3. Глинената чаша, гледана откъм дъното.*
Fig. 3. La tasse en argile, Vue de bas en haut
● *Обр. 4. Къс от голям глинен съд от с. Ново село.*
Fig. 4. Tesson d'un grand vase en argile du village Novo Selo

Stichkanaltechnik, и под него една линия от прекъснати правоъгълни вдлъбнатинки, една двойна конкавна гирлянда и най-долу една линия от прекъснати правоъгълничета.

5. Къс от съд с тъмнокафява гладка повърхност, украсата на който се състои от две успоредни прекъснати линии от правоъгълни вдлъбнатинки (обр. 6). Под тях има лента от две успоредни вълнисти линии от

съединени негативни S-овидни мотиви, получени чрез отпечатване. Най-долу — линия от прекъснати правоъгълни вдлъбнатинки.

6. Реставриран малък предмет с форма на лодка (обр. 7) с равно дъно и слабо стеснен и издаден нагоре край. Сива загладена повърхност. Дълж. 16,8 см, шир. 7,7 см и вис. 4,1 см.

7. Глинена фигурка на жена, главата е отчупена (обр. 8). Изработена е от много добре пречистена глина. Има тъмносива изгладена повърхност, на места с калциеви петна. Тялото на фигурата е представено по схематичен начин. Главата, както при фигурките от Кърна, безсъмнено е имала приблизително цилиндрична форма и е преминавала направо към тялото (обр. 9).[13] Горната половина на тялото, бюстът, има форма на почти елипсовиден плосък диск и стеснена талия с препасан колан. Долната част на тялото е моделирана във форма на стеснен, отвътре кух звънец. Върху периферията на гръдната част едва се забелязват ръцете, предадени със слабо изпъкнали дъги, краищата на които завършват в средата на коремната област. Така моделираната фигура е на жена, облечена в дълга и широка фуста. Вис. 14,8 см, шир. 6,6 см, деб. на гърдите 1,5 см, диам. на основата 7,1/6,7 см.

Фигурата е украсена с най-различни мотиви, които по стил напълно схождат с тези върху керамиката. Украсата е нанасяна според техниката Stichkanaltechnik, чрез отпечатване, врязване с единичен и двоен зъбалец. Украсата върху горната и долната половина на тялото неравномерно е разпределена по на четири зони. На гърдите се виждат един незатворен кръг-огърлица от неправилни вдлъбнатинки, под него „висулка" от запълнен с нарези ромб с два странични израстъка от отвесни изрези, по-долу втори незатворен двоен кръг-огърлица, получена чрез врязване с двойно острие, от който излизат четири висулки (едната заличена) от двойни ъгли. Украсата над ръцете се състои от две обратно навити спирали, краищата на които се отдалечават и се съединяват с двата края на един прав ъгъл. От ъгъла надолу излиза линия от неправилни вдлъбнатинки. На двете тесни страни на бюста е изрязана по една отвесна зигзаговидна линия. Гърбът е запълнен с двоен кръг-огърлица. Вътрешният кръг е непрекъсната линия, а външният — линия от добре оформени кръгли ямички, които вероятно представляват висулки. От двете противоположни страни на „огърлицата" са прикрепени украси с форма на легнала котва. В централната част на огърлицата личат три двойни къси линии, излизащи от една точка, получени чрез двойно острие. Вероятно тези три линии представляват плитки от косата.

Талията е препасана с колан, предаден с отвесни успоредни линийки, получени чрез отпечатване с двойно острие.

Украсата върху долната половина на фигурата е по-интересна. Всички мотиви излизат от тясна двойна околовръстна лента, получена чрез вдлъбване с двоен зъбалец. Отпред непосредствено под този кръг има един

● *Обр. 5. Украса върху къс от съд от с. Ново село.*
Fig. 5. Décor sur un tesson de vase du village Novo Selo
● *Обр. 6. Украса върху къс от съд от с. Ново село.*
Fig. 6. Décor sur un esson de vase du village Novo Selo

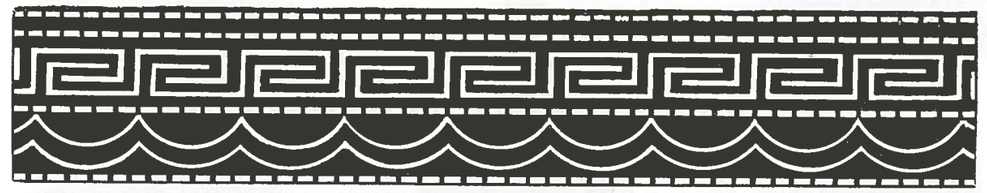

5

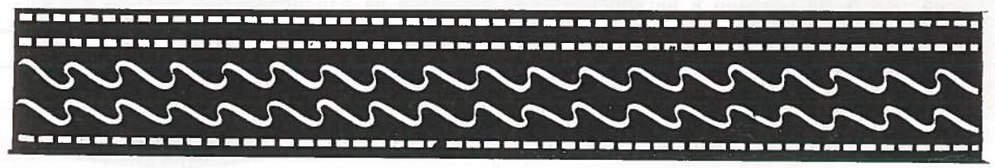

6

сложен мотив : два равнобедрени триъгълника, обърнати с основите нагоре, запълнени с нарези. От двата външни ъгъла и на двата триъгълника излиза по една обратно навита спирала, а успоредно между вътрешните катети има двоен затворен ъгъл, от средата на който се спуска зигзаговидна линия. Този мотив наподобява стилизирана буква М. От двете страни на този мотив е изрязан по един ромб, запълнен с нарези. По-долу се вижда широка двойна лента, горната и долна половини на която са запълнени с по една ивица от бягащи S-овидни мотиви, получени чрез отпечатване. Под лентата има украса, подобна на тази над ръцете, само че е с по-големи размери. От двете външни страни на спиралите и ъгъла излизат по една къса линия от триъгълни ямички. Полата на фустата е обточена с тясна лента от две линии, горната пунктирана, а долната врязана. Двата края на последната завиват нагоре и завършват с по една обратно навита спирала.

Украсата от двете по-тесни страни на фустата е еднаква. Състои се от по пет отвесни ивици, които излизат от околовръстната лента, три с триъгълни ямички, получени чрез зъбалец с триъгълни зъбци, и две от двойни продълговати зъбци, получени чрез отпечатване със зъбалец с двойни продълговати зъбци.

Украсата от задната страна на фустата е по-опростена. Състои се от отворен отдолу правоъгълник, страните на който са очертани със зъбалец от двойни продълговати зъбци. По дължината си правоъгълникът с една отвесна вълниста двойна лента е разделен на две половини. Двете половини с по две хоризонтални двойни лентички са разделени по на три части. Трите отвесни ленти завършват с по едно разклонение, в което се спущат надолу — от крайните по една прекъсната двойна лентичка, а от средната — линийка от триъгълни вдлъбнатинки.

Освен керамика у нас, и по специално при Ново село, други материали — от камък, кост, мед и пр. — не са намерени.

При наличието на огромен материал от тази култура по двата бряга на Средния Дунав и особено след публикуването на извънредно интересния материал от некропола до Кърна, разгледан основно и интерпретиран в труда на Vl. Dumitrescu, ние смятаме за излишно да се впускаме в подробности. Ще се задоволим само с разглеждането на двете чаши, късовете от съдове и фигурката от Ново село. В своята публикация Dumitrescu прави опит да изясни много въпроси, свър-

7

● *Обр. 7. Глинен предмет с форма на лодка от с. Ново село. Fig. 7. Objet en argile en forme de barque du village Novo Selo*
● *Обр. 8. Глинена фигурка на жена от с. Ново село, гледана от три страни. Fig. 8. Figurine de femme en argile du village Novo Selo*
● *Обр. 9. Глинената фигурка от с. Ново село (реставрирана), гледана от три страни. Fig. 9. La figurine de femme en argile du village Novo Selo, reconstitutio n*

зани с произхода, развитието и изчезването на тази култура, за нейните носители, хронология и пр.[14]

Глиненитe съдове и фрагменти от Ново село, и от други места у нас[15] по техника, форма и украса напълно схождат с част от материалите, разкрити в съседните области.

По-голямата чаша от Ново село по форма напълно е сходна с чашите от Кърна[16], а по-малката по нищо не се отличава от чашите от същото находище[17] и от други места из Олтения, като Островул Маре, Балта Верде и пр.[18]

Глинената фигурка от Ново село по техника, форма и украса абсолютно по нищо не се различава от фигурките от Кърна и други находища от Олтения[19] и Североизточна Сърбия[20]. Този тип фигурки нямат нищо общо и никаква връзка с многобройните и най-разнообразни глинени фигурки от неолита и главно от енеолита от Югоизточна Европа. Те се явяват като съвършено нова, изолирана пластика, на която днес не сме в състояние да посочим паралели. Никъде нито по-рано, нито по-късно не са моделирани фигурки така схематично, с почти пресечена конусовидна глава, която се слива с раменете, положението на ръцете и особено така богато украсена долна и горна част на облеклото. Можем да кажем по неопровержим начин, че в тези фигурки е отразена идеята за култа на плодородието и че те са последните пластични изображения на божество в земите на Балканите, обитавани от траки, мизи, даки и илирийски племена през края на бронзовата и през желязната епоха.

Що се отнася до украсата, т. е. най-важния елемент от тази неповторима керамика,

8

9

близостта е още по-голяма. Навред, където е разпространена тази инкрустирана керамика, е употребена еднаква техника при украсата — чрез Stichkanaltechnik, вдлъбване, отпечатване и нарязване. При някои от съдовете и фрагментите е употребена само една, а при други едновременно две или три техники. Всички мотиви от нашите материали, които са твърде малко, се виждат върху керамиката от съседните територии. Мотивите са геометрически и извънредно разнообразни. Много от мотивите върху керамиката са пренесени и върху метални предмети, като напр. върху големите дискове от Вълчитрънското съкровище,[21] което е работено, както се приема, в областта с инкрустираната керамика.[22] На първо място заслужава да отбележим стилизирания мотив във форма на буквата М. Този мотив рядко се среща и по-рано, и то в доста опростен вид. Така върху една кана от ранния период на бронзовата епоха от могилното селище при с. Веселиново, Ямболско, от двете страни на тръбуха се виждат два мотива от по три изрязани и включени една в друга форми М,[23] а върху един къс от съд от същото време от селищната могила при с. Езеро, Новозагорско, е изрязан знак М.[24] Безсъмнено между мотивите във вид на буквата М от горните две по-стари селища и стилизирания мотив от Дунавските терамари и поселения няма никаква непосредствена връзка. Този мотив, който е известен и от кръглия глинен печат от Карановo, има някакво значение, твърде е възможно да е писмен или символичен култов знак.[25]

Спиралата се явява като един от най-честите и разпространени мотиви в украсата върху керамиката на Среднодунавската и Долнодунавската културна област. Тя е позната още от неолита и добива особено развитие през енеолита. Загубва се през първата половина на бронзовата епоха и отново се появява през втората половина на същата епоха, и то главно в Западната половина на Балканите, включително Микена, Цикладските и други егейски острови. Тази украса се пренася и върху металните предмети. Много медни игли от енеолитните селища — култура Гумелница — Коджадермен — Караново VI — в дебелия си край започват с двойни обратно навити спирали.[26] Единична и двойна спирала освен при керамиката на Среднодунавската култура и други синхронични култури от западните предели на Балканския полуостров нашироко се използува и по-късно — втората половина на бронзовата епоха в украсата на

10

● *Обр. 10. Глинен съд от с. Веселиново, Ямболски окръг, украсен с мотив М. Fig. 10. Vase en argile décoré de motifs en „M" du village Veselinovo, dép. de Jambol.*

различни накитни и други предмети — игли, торкви, диадеми, съдове, дискове и пр.

S-овидният мотив е играл важна роля в украсата в обширната територия от Днестър до Тиса, в Босна и Балканодунавските области. И този оригинален мотив е известен през неолита. През енеолита добива особено голямо разпространение. Няма енеолитно селище в басейна на Средния и Долния Дунав и долината на р. Марица, в който S-овидната украса да не е застъпена под една или друга форма, чрез различни техники.[27] През първата половина на бронзовата епоха S-овидната украса се губи и отново, както спиралата, се появява през втората половина на тази епоха и се запазва като неразделен елемент от украсата на различни паметници. Среща се като самостоятелен мотив — обикновено във вид на скачени, съединени или допрени, легнали, бягащи или отвесни фигури. Те образуват хоризонтални и по-рядко отвесни ленти, пояси или спирали върху глинени съдове и различни метални предмети — съдове, дискове, диадеми и пр. от бронзовата епоха, и го предимно от западната половина на полуострова включително цяла Гърция и Егейските острови.[28] Трябва да отбележим, че скачените спирали съставляват един от важните елементи в украсата на глинените съдове от края на бронзовата епоха и халщата в областите, обитавани от одризите,[29] агрияните[30] и трибалите.[31] Меандровидната украса добива широко разпространение през енеолита. Липсва през първата половина на бронзовата епоха, отново се явява през втората половина и се задържа през халщата, но също така само в западната половина на Балканския полуостров заедно с Гърция и Егейските острови. Тази украса през бронзовата епоха се среща в два варианта — единият като истински меандър, съставен от непрекъсната лента от пречупени, съединени под прав ъгъл линийки, а другият — от скачени, легнали позитивни или негативни S-овидни мотиви с прави, а не криволинейни очертания.

Зигзаговидната украса, която се появява още през неолита, се среща по-рядко. През неолита тя е предадена с няколко рисувани отвесни успоредни широки зигзаговидни ленти или с отвесно нарязани успоредни зигзаги.[32] През енеолита, както и през бронзовата епоха тази украса е на последно място. Изразена е с релефни или врязани единични отвесни или единични или двойни хоризонтални зигзаги.

Вълнистата линия като украса е по-ограничена както през бронзовата епоха, така и през халщата.

Гирляндата, конвексна или конкавна, от единични или двойни успоредни линии също така по-рядко е използувана, и то главно през втората половина на бронзовата епоха и предимно в земите от западната половина на Балканите.

Триъгълникът като декоративен елемент, негативен или позитивен, често е прилаган в рисуваната с графит керамика през късния енеолит в Карпатодунавските области. Среща се и през цялата бронзова епоха, но по-малко, и то като самостоятелен мотив. Обикновено съединени с основите си равнобедрени триъгълници често образуват околовръстни пояси. През втората половина на бронза украсата се състои от обърнати нагоре с основата съединени триъгълници, запълнени с успоредни нарези. Украсата от триъгълници, но изпълнена с по-друга техника, е позната и от халщата.

Ромбът стои на последно място в украсата както през бронзовата епоха, така и по-късно.

Другите мотиви от украсата са характерен белег само за керамиката от Среднодунавската култура. Вън от обсега на тази култура засега отделни мотиви са ни познати на юг, по-далеч от Дунава, само от три къса от глинени съдове от с. Кремиковци, Софийско.[33]

Украсата върху глинената фигурка представлява особен интерес. С една част от украсата са предадени накитите — огърлиците с прикрепените към тях висулки, с друга — косата с плитките, а повечето от мотивите съставят неделима част от облеклото. Паралели за отделните мотиви от фигурката могат да се посочат от много места и върху различни предмети — глинени и метални — от територията с инкрустираната керамика. Измежду множеството мотиви ще отбележим двете украси върху златната гривна от Bellye,[34] които напълно схождат с двете висулки, прикрепени към огърлицата от нашата фигурка. На така украсеното облекло от фигурката от Ново село и от другите фигурки от тази култура засега не можем да посочим сравнителен материал от земите на Югоизточна Европа нито от по-ранни (неолита и енеолита), нито от по-късни епохи (халщата и латена) освен една напълно сходна по форма и украса глинена фигурка от Атика,[35] датирана към края на бронзовата епоха.

Между другите подробности по отношение на облеклото Vl. Dumitrescu отбелязва, че селянките от Румънски Банат и днес носят фусти с украси, подобни на тези от фигурките[36], а ние ще припомним, че до неотдавна полите на сукманите и крачолите на беневреците и долакътника в Софийско са били обшивани с обратно навити двойни спирали, зигзаги, конвексни гирлянди — мотиви, напълно сходни с тези от разглежданите находки. Пазвите на сукмана са обшити с украса — огърлица, подобна на огърлицата от фигурката.[37]

С произхода на тази култура са се занимавали мнозина изследвачи. Изказани са най-различни и противоречиви мнения.[38] Безсъмнено, в тази уединена, самостоятелна култура са отразени някои елементи, главно в украсата, от по-старата енеолитна култура, което до известна степен е приемливо. Други търсят произхода ѝ от лужичката и баденската култури или я свързват с култура Вучедол, с култура Вербичиоара и пр. Някои не изключват възможността за връзки и влияния с Микенската култура. Това са все догадки, които тепърва ще се изяснят. Има обаче доста елементи, напр. особената форма съдове, разнообразните мотиви от украсата, непозна-

тият от другаде тип женски фигури, начинът на погребение и съвсем бедният гробен инвентар, които твърде много затрудняват изследвачите.

Въпросът за етническата принадлежност на носителите на тази своеобразна култура стои открит. Изказаните предположения не почиват на здрава основа. Този важен въпрос се затруднява и от факта, че умрелите са били погребвани чрез трупоизгаряне, обичай, разпространен между много племена и народи през праисторическата епоха, а и по-късно в Европа и Балканите. Напоследък румънските антрополози въз основа на незначителни останки от изгорели кости от некропола при Кърна са установили под съмнение, че повечето от погребаните в урните са индивиди от грацилен, източносредиземноморски тип.[39]

С малки изключения всички материали от Среднодунавската култура вън от нашата страна произхождат от некрополи с урни с трупоизгаряне. У нас материалите от тази култура са разкрити случайно в почти унищожени вече некрополи и поселения.

На какви места са били селищата от съседните територии не ни е известно, но по устни сведения на двама изследвачи на тази култура в техните страни са открити следи от бедни поселения с разпръснати жилища, разположени из низини.[40] Ако съдим по незначителните останки от поселенията при Ново село, Връв и Балей, както и по следите от селища от последния период на бронзовата епоха при Върбица и Вълчитрън, Плевенско, Новград, Свищовско, Любенова махала, Сливенско, Орешник, Ямболско, и др.,[41] се вижда, че и у нас селищата са били разположени в ниски места във съседство с реки, блата, езера. Това са предимно еднослойни поселения с раздалечени едно от друго жилища, градени с колове и пръти, измазвани с глина. Досега само в поселението при Балей са намерени материали от две жилищни нива, по-горното с по-късен етап от развитието на Среднодунавска култура.[42] Еднослойните поселения показват, че техните обитатели често са си променяли селищата, което се е налагало от тяхната икономика — скотовъдство, риболов и лов.

Въпросът, защо изчезва тази култура и коя е била причината нейните носители да напуснат своите огнища и в коя посока са тръгнали — на север, изток или юг — дълго време още ще се дискутира. При днешното състояние на проучванията на историческите извори и на археологическите данни ние ще се опитаме, макар и хипотетично, да отговорим на някои от тези интересни въпроси.

Преди обаче да се спрем на горните въпроси, налага се да хвърлим бегъл поглед върху етническото положение на племената, живели на Балканите през бронзовата епоха според най-новите издирвания. Обширната територия на Балканския полуостров през неолита, енеолита и по-специално през бронзовата епоха е била населена с много племена от различни етнически групи. Много от тези племена под натиска на други или по икономически причини са се придвижвали на юг или изток.

Днес се приема, че западната половина на Балканите през втората половина на бронзовата епоха е била населявана от различни племена, които в продължение на няколко века постепенно са се придвижвали на юг по посока на Гърция.[43] Първи са били дорийските племена, които са живели в днешна Македония и които към XIII— XII в. пр. н. е. нахълтват в Гърция и турят край на критско-микенската култура. След тях по-късно към XI в. откъм Албанските планини други племена се преселват на юг, а между IX — VIII в. пр. н. е. откъм Босна все в тази посока тръгват и илирийските племена, които заемат Македония и Северна Гърция.[44]

В централната част на полуострова главни племена и народи, живели през бронзовата епоха, са македонците, фригите, пеонците, мигдонците и дарданците.[45] Фригите под натиска на македонците се преселват в Северозападна Мала Азия.[46]

Източната част на Балканския полуостров през бронзовата епоха е била населена от три по-големи етнически групи — тракийските племена, които са заемали земите от Стара планина до Егейско море и от Черно море до р. Струма, мизите — в Северна България и Североизточна Сърбия, и дакийските племена,[47] които са живели на север от Дунава. Към тези племена ще добавим и дарданците, които са едно мизийско племе,[48] обитавало басейна на р. Морава. По-късно източно от р. Морава докъм р. Искър са живели трибалите.

Кои племена са населявали територията по Средния Дунав с инкрустираната керамика с положителност не знаем. Но като вземем под внимание, че тази област, според сведенията на античните автори, съвпада с местата, които през епохата на римското владичество са се наричали Мизия, Дардания и Дакия, може да се приеме, че и по-рано през желязната и бронзовата епоха тук са живели мизи, дарданци и даки. Отдавна вече е установено, че през второто хилядолетие пр. н. е. северозападните области на Мала Азия са били населявани от траки, мизи, дарданци и фриги, дошли от Балканския полуостров.[49] При преселението си в Мала Азия, което вероятно е станало към XV—XIV в. пр. н. е., а може би и малко по-рано, мизите и дарданците, както и други племена, са преминали през земите на траките.

Благодарение на разкритите археологически паметници, колективни находки и следи от поселения от бронзовата епоха ние сме в състояние да очертаем поне приблизително посоката, т. е. пътищата, по които са се придвижвали племена от север към юг, от изток към запад и обратно. От тези паметници става ясно, че едни от племената са нахлули и преминали земите на юг от Дунава с бърз устрем, други са се настанили между местното население, а трети бавно са се придвижвали в продължение на стотина години и са достигнали доста на юг и югоизток.

У нас до днес са открити множество колективни находки или по-право съкровища от бронзови, медни и златни предмети — оръдия, оръжия, накити, съдове и пр., които се датират между XIV—XII в. пр. н. е. Тези съкровища са важен и сигурен показател, който ни дава възможност да проучим обществено-икономическите отношения на племената в земите на Югоизточна Европа през втората половина на бронзовата епоха. От друга страна, тези съкровища говорят не само за частна собственост, за развита металургия, но и за организирани набези, за грабежи, нападения и особено за преселение на племена, нахлуващи от север към юг. Фактът, че по-голямата част от тези съкровища произхождат от Северна България и че повечето от тях са открити на места, където няма никакви следи от поселения, явно показва, че собствениците им са ги заровили пред непосредствената опасност от нападение или преселение на неприятелски племена от север, напускайки селищата, вярвайки, че ще се завърнат отново.

С изключение на златното съкровище от Вълчитрън, което е намерено на място без никакви следи от културни останки,[50] всички други съкровища от България се състоят от по 10 — 15 и дори по-повече от 130 предмета от бронз — кухи брадви, сърпове и по-малко върхове за копия и украси. На две немного отдалечени места в с. Върбица, Плевенско, в разрушени жилища в големи глинени съдове са намерени повече от 130 кухи брадви, сърпове и брадви с дупка.[51] От с. Горско Косово, Севлиевско, произхождат 28 кухи брадви,[52] 16 подобни кухи брадви са изкопани при с. Новград, Свищовско,[53] и 15 бронзови сърпове са открити при с. Суворово, Варненско[54]. При с. Лесура, Врачанско, са намерени около 20 кухи бронзови брадви, върхове за копия, гривни и други предмети.[55] Интересна и важна е находката от калъпи за изливане на бронзови брадви с дупка в горния край, кухи бронзови брадви, мечове, върхове за копия, за специални брадви за култови обреди, както и суров материал за приготвяне на калъпи и други предмети, разкрити при оране с трактор при с. Побит камък, Разградско.[56] В с. Семерджиево, Русенско, е била открита находка, състояща се от три медни кюлчета за изливане на брадви, една двуострa бронзова брадва и две кухи брадви.[57] От Самоводене и Стражица, В. Търновско, произхождат по десетина кухи бронзови брадви.[58] На много други места северно от Стара планина — Русенско, Разградско, Шуменско, Варненско, Ловешко и пр., са намерени колективни находки от по 4 — 5 и повече бронзови брадви и сърпове. От Южна България притежаваме само две по-значителни колективни находки с по-голям брой предмети. В лозята при с. Сокол, Новозагорско, е открита находка от 9 калъпа за изливане на кухи бронзови брадви и върхове за копия и една куха брадва[59], а при с. Калугерово, Пазарджишко — съкровище от седем двуострu бронзови брадви.[60] И от други места от Южна България произхождат няколко колективни находки от този период, състоящи се от по 3 — 4 предмета — калъпи за изливане на кухи бронзови брадви от с. Желю войвода, Сливенско,[61] сърпове от Казанлъшко[62] и др.

Ако хвърлим поглед върху приложената карта (обр. 11), ще видим, че 1) колективни находки са разкрити по цялото протежение на Северна България откъм р. Огоста докъм Черно море, 2) разположението на местата на съкровищата, скрити и изоставени от собствениците им, съвпада с посоката на „пътищата", които водят към старопланинските проходи за към Тракийската равнина и пò на юг, и 3) установява се, че през периода между XV — XIV в. пр. н. е. много северни племена са се прехвърляли на юг от Долни Дунав, преминавали и ограбвали земята на мизите и траките.

Кои са тези племена, за етническата принадлежност на които нищо не можем да ка-

● *Обр. 11. Карта с означение на селища и колективни находки от втората половина на бронзовата епоха: 1) Кърна, 2) Ватина, 3) Вршац, 4) Темеш-Кубин, 5) Жуто брдо, 6) Островул Маре, 7) Балта Верде, 8) Гърла Маре, 9) Кличевац, 10) Дубовац, 11) Кутово, 12) Ново село, 13) Връв, 14) Арчар, 15) Балей, 16) Орсоя, 17) Д. Линево, 18) Остров, 19) Макреш, 20) Веселиново, 21) Езеро, 22) Караново, 23) Върбица, 24) Вълчитрън, 25) Новград, 26) Любенова махла, 27) Орешник, 28) Горско Косово, 29) Суворово, 30) Лесура, 31) Побит камък, 32) Семерджиево, 33) Самоводене, 34) Стражица, 35) Сокол, 36) Калугерово, 37) Желю войвода, 38) Казанлъшко, 39) Ловеч, 40) Върбовка, 41) Калугерица, 42) Люлин, 43) Деветаки, 44) Згалево, 45) Юнаците, 46) Костиево, 47) Маноле, 48) Долни Лом, 49) Митровци, 50) Криводол, 51) Бубанье-Хум, 52) Трън, 53) Филиповци, 54) Кремиковци, 55) Локорско.*

Fig. 11. Carte des stations et des dépôts de la seconde moitié de l'âge du bronze: 1) Kărna, 2) Vatina, 3) Vršac, 4) Temeš-Kubin, 5) Žuto Brdo, 6) Ostrovul Mare, 7) Balte Verde, 8) Gărla Mare, 9) Kličevac, 10) Dubovac, 11) Kutovo, 12) Novo Selo, 13) Vrăv, 14) Arčar, 15) Balej, 16) Orsoja, 17) D. Linevo, 18) Ostrov, 19) Makreš, 20) Veselinovo, 21) Ezero, 22) Karanovo, 23) Vărbica, 24) Vălči Trăn, 25) Novgrad, 26) Ljubenova mahla, 27) Orešnik, 28) Gorsko Kosovo, 29) Suvorovo, 30) Lesura, 31) Pobit Kamăk, 32) Semerdžievo, 33) Samovodene, 34) Stražica, 35) Sokol, 36) Kalugerovo, 37) Željo Vojvoda, 38) Kazanlăško, 39) Lovec, 40) Vărbovka, 41) Kalugerica, 42) Ljulin, 43) Devetaki, 44) Zgalevo, 45) Junacite, 46) Kostievo, 47) Manole, 48) Dolni Lom, 49) Mitrovci, 50) Krivodol, 51) Bubanje-Hum, 52) Trăn, 53) Filipovci, 54) Kremikovci, 55) Lokorsko

жем, и докъде са стигнали на юг, не се знае. С положителност може да се каже само, че през това време (XIV—XII в. пр. н. е.) откъм южноруските области в нашите земи са проникнали и са се заселили скотовъдни племена, следите на които са разкрити в някои могилни некрополи с погребения с оцветени с червена охра скелети из Шуменско, Белослатинско и Старозагорско. Следите от културата на другите племена, проникнали от север, се губят. Може би това са дакийски племена, някои от които са останали в Мизия, а други са се пръснали из земите на тракийските племена.

Напуснатите, опожарени или разрушени при други беди праисторически селища са още едно неопровержимо доказателство за преселение, нахлуване и нападение на другоземни племена. Ако проследим културата на племената, обитавали Балканския полуостров от началото на неолита и през всички покъсни епохи до края на латена, ще установим, че много селища се състоят от един културен пласт, а върху много по-голям брой от тях има наслоявания от по две, три, четири и повече нови култури. Най-важното, което трябва да се отбележи, е, че след първото голямо преселение и разселване на племената през края на енеолита и самото начало на бронзовата епоха второ голямо преселение на племена от север към юг е имало през втората половина на бронзовата епоха. Тогава със заравянето и изоставянето на много съкровища в Северна и Южна България са били напуснати твърде голям брой селища. Много от тези селища са били изоставени не само вследствие на неприятелски нападения, а са напуснати от обитателите скотовъдци, които са търсели по-добра паша за стадата си.

Тук се налага да повторим, че 1) с малки изключения почти навред из страната селищата от втората половина на тази епоха са били еднослойни и в редки случаи двуслойни и 2) в твърде малко от тези селища са проведени разкопки.

Да изброяваме всички известни досега селища, напуснати и изоставени през втората половина на бронзовата епоха, не е необходимо. Значителна част от тях са отбелязани върху картата (обр. 11). Ще се задоволим да споменем само най-важните, като отделим селищата от Северна и някои от Южна България от тези от западните предели на нашата страна. Това разделяне се прави с оглед на намерените или разкрити при разкопки материали от първата и втората група селища. В селищата от Северна България — Върбица и Вълчитрън, Плевенско, Ловеч, Върбовка, Павликенско, Новград, Свищовско, Калугерица, Шуменско, и пр., и Южна България — Любенова махала, Новозагорско, Орешник, Елховско, Люлин, Ямболско, и пр., са намерени малко материали, но характерни само за културата на местните мизийски и тракийски племена. При разкопките в Деветашката пещера,[63] при с. Згалево, Плевенско, както и в могилните селища при с. Юнаците, Пазарджишко,[64] Костиево и Маноле, Пловдивско,[65] покрай местната керамика са разкрити и особен тип глинени чаши с една или две дръжки, което ясно говори, ако не за преселение, то за силно културно влияние от областите с инкрустираната керамика.[66] В селищата от западните предели, като Долни Лом, Белоградчишко, Митровци, Михайловградско, Криводол, Врачанско, Бубанье-Хум, Нишко, Трън, Филиповци, Трънско, Кремиковци и Локорско, Софийско, са намерени още по-убедителни материали, предимно късове от съдове и цели съдове, между които някои говорят за бавно придвижване в продължение на много години на племена откъм земите с инкрустираната керамика към югоизток. Макар и да липсват други данни — глинени фигурки и погребални урни, ние смятаме за вероятно тези племена да са мизи и дарданци, които се прехвърлят в северозападните области на Мала Азия. Преселението е ставало бавно и доколкото оскъдните материали показват, в две посоки. От Североизточна Сърбия група племена по долината на р. Морава и по Нишава се настаняват в Софийско и се насочват към басейна на р. Марица, а друга група от Видинско минава през Врачанско, Плевенско и Ловешко, прехвърля Стара планина и слиза в долината на р. Марица. Оттук те продължават по-нататък и се отправятъкм Мала Азия. Ние смятаме, че това преселение се е извършило вероятно около XV в. пр. н. е.

[1] V. I. Dumitrescu, Necropola de incineraţie din epoca bronzolui de la Cîrna, Bucureşti 1963, стр. 386+CLXIII.

[2] А. Чилингиров, Предистерически находки край Дунава от Тимок до Вит, ИАД, III, 1911, стр. 150.

[3] При посещението ни на м. Четате през 1947 г. намерихме доста късове от съдове, които предадохме в училищната музейна сбирка в селото.

[4] В музейната сбирка при училището в с. Арчар през 1947 г. имаше няколко къса от съдове, които при повторното ни посещение през 1958 г. липсваха. От с. Арчар произхожда една бронзова кама, която може да се датира през втората половина на бронзовата епоха (Р. Попов, Единични находки от бронзовата епоха, ИАД, II, 1911, стр. 291).

[5] Значителна част от материалите от това селище са били прибрани преди повече от 15 години от бившия уредник на Окръжния музей, Видин, за да бъдат публикувани? По-късно на това място са били намерени още материали, които наскоро ще бъдат обнародвани.

[6] Двете съдчета днес липсват от Градския музей, Лом. Едното сега е в Окръжния музей, Враца, а другото, доколкото ни е известно, се пазело в музейната сбирка при СУ.

[7] Ние имахме възможност да видим фрагментираната урна от с. Макреш през 1961 г.

[8] Б. Николов, Селища и некрополи от бронзовата епоха във Врачанско, Археология, 1964, кн. 2, стр 71.

[9] В. Миков, Предистории селища и находки в България, София, 1933, стр. 103.

[10] Пак там, стр. 103.

[11] От с. Орсоя, Ломско, произхожда глинен „гребен" с четири изострени зъбци, използуван при украса на съдове с вдлъбнатинки.

[12] V I. Dumitrescu, цит. съч., стр. 351.

[13] Главата на фигурката от с. Ново село е реставрирана по образец на фигурките от Кърна.

[14] V I. Dumitrescu, цит. съч., стр. 129 и сл.

[15] Връв, Балей, Д. Линево и др.

[16] V I. Dumitrescu, цит. съч., стр. 77 и табл. LXXIV.

[17] Пак там, I, стр. 69 и табл. I XXVIII, стр. 71 и табл. I XXIX, стр. 83 и табл. I XXXIV, стр 90 и табл. I XXXVII, стр. 91 и табл. I XXXVIII, стр. 99, табл. X CII.

[18] D. Berciu, Arheologia prehistorica a Oltenei. Craiova, 1939, стр. 112, 115, 120, 122.

[19] V I. Dumitrescu, цит. съч., стр. 244 и табл. CLII, CLVIII; D. Berciu, цит. съч., стр. 126, 127.

[20] M. Garašanin, Neolithicum und Bronzezeit in Serbien und Macedonien, Bericht der römisch-germanischen Komission, 1958, стр. 87.

[21] В. Миков, Златното съкровище от Вълчитрън, София, 1958, стр. 42 и табл. XII, XIV и XV.

[22] Пак там, стр. 46.

[23] В. Миков, Селищна могила от бронзовата епоха до с. Веселиново, ИАИ, XIII, 1939, стр. 202.

[24] Непубликуван фрагмент в Народния музей, Нова Загора.

[25] Надписът върху кръглия печат от Краново—най-древната писменост в Европа, Археология, 1969, кн. 1, стр. 4 и сл.

[26] В. Миков, Селищната могила до с. Завет, Бургаско, ИАИ, XXIV, 1961, стр. 288 и цит. лит.

[27] O. Kandyba, S-spiral in the Decoration of the Dniestrodanubian Neolithik pottery, AJA, XL, 1936, стр. 228; N. K. Sandars, Prehistoric Art in Europe, London, 1968, стр. 123.

[28] Т. В. Блаватская, Ахейская Греция, Москва, 1966, стр. 88 и сл.

[29] В. Миков, Разкопки в Сакар планина, ГНМ, VI, 1832 — 1934, стр. 102.

[30] Непубликувани материали от Трънско и Брезнишко в Археологическия музей, София.

[31] В. Миков, Разкопки в сухата пещера до с. Долни Лом, ИАИ, VII, 1933, стр. 396.

[32] В. Миков. и Н. Джамбазов, Деветашката пещера, София, 1960, стр. 38.

[33] В. Миков, Предистории селища и находки, стр. 101; Н. Петков, ИАИ, VII, 1933, стр, 374.

[34] A. Mazsolics, Der Coldfund aus dem Kom Bihar,MAGW, XCIII — XCIV, 1964, стр. 105.

[35] V I. Milojčič, Die Dorische Wanderung im Lichte der vorgeschichtlichen Funde, AA, 1948 — 1949, стр. 29.

[36] V I. Dumitrescu, цит. съч., стр. 264.

[37] С. Костов и Е Петева, Селски бит и изкуство в Софийско, София, 1935, стр. 88, 131, 134, 137.

[38] V I. Dumitrescu, цит. съч., стр. 206.

[39] Пак там, стр. 308.

[40] V I. Dumitrescu — за Румъния и M. Garašanin — за Сърбия.

[41] Материалите от изброените находища са пръснати из музеите и музейните сбирки в Нова Загора, Тополовград, Свищов. Малка част от тях (от Върбица и Вълчитрън) са прибрани в Археологическия музей, София.

[42] Значително поселение с материали от втората фаза има при с. Асеново, Никополско.

[43] V I. Milojčič, цит. съч., стр. 35.

[44] Пак там.

[45] V I. Georgiev, L'ethnogenèse de la Péninsule balkanique d'après les données linguistiques. Доклад, изнесен в Пловдив на Международния симпозиум по етногенезиса на балканските народи през април 1969 г.

[46] Пак там, стр. 16.

[47] Пак там, стр. 21.

[48] Пак там, стр. 20.

[49] Пак там, стр. 24.

[50] В. Миков, Златното съкровище от Вълчитрън, стр. 7.

[51] Т. Ковачева, Нова колективна находка от бронзовата епоха при с. Върбица, Плевенски окръг, Археология, 1967, кн 2, стр. 51.

[52] В. Миков, Предистории селища и находки, стр. 100.

[53] Пак там, стр. 103.

[54] Непубликувани материали от Окръжния музей, Варна.

[55] Б. Николов, Колективна находка от края на бронзовата епоха от Лесура, Врачански окръг, Археология, 1966, кн. 3, стр. 48.

[56] Непубликувани материали от Окръжния музей, Разград.

[57] Р. Попов, ИАИ, VII, 1932 — 1933, стр. 104.

[58] Материалите се намират в Окръжния музей, В. Търново, и музейните сбирки при читалищата в с. Самоводене и с. Стражица.

[59] Н. Койчев, Колективна находка от калъпи за бронзови брадвички и върхове на бронзови копия в землището на с. Сокол, Новозагорска околия, ИАИ, XVII, 1950, стр, 218.

[60] Т. Герасимов, Съкровище от двойни брадвички от с Калугерово, Пазарджишко, ИАИ, XX, 1955, стр. 593.

[61] Непубликувани предмети от Окръжния народен музей, Сливен,

[62] Непубликувани материали от Градския музей, Казанлък.

[63] В. Миков и Н. Джамбазов, цит. съч., стр. 122 и сл.

[64] В. Миков, Селищната могила при Юнаците.

[65] Непубликувани материали от Археологическия музей, Пловдив.

[66] В. Миков, цит. съч.

[67] M. Garašanin, цит. съч., стр. 63.

Matériaux archéologiques de la dernière période de l'âge du bronze en Bulgarie du Nord-Ouest

V. MIKOV

(Résumé)

On sait que pendant la seconde moitié de l'âge du bronze sur les deux rives du cours moyen du Danube vers l'embouchure de la Tiča et de la Drava et à la confluence de l'Olt, de l'Iskăr et du Danube s'épanouissait une culture caractérisée par sa céramique incrustée très riche et ses grandes nécropoles avec des urnes funéraires à incinération. De toutes les nécropoles découvertes jusqu'ici celle située près de Cîrna en Roumanie est le mieux fouillée et étudiée.

Des traces de cette culture du Danube moyen furent découvertes en Bulgarie du Nord-Ouest près des villages Kutovo, Novo Selo, Vrăv, Arčar et Balej dans la région de Vidin, à Orsoja et Dolno Linevo, région de Lom, Ostrov, région d'Orjahovo, et Makreš, région de Kula. On a recueilli au cours de ces dernières années près de Novo Selo un nouveau matériel archéologique très intéressant. Ces trouvailles constituées par des vestiges d'établissements humains et des nécropoles furent mises au jour d'une manière fortuite et le matériel qui s'y trouvait est détruit. La majeure partie de ce qui subsiste fut livrée par le site de Novo Selo. L'auteur ne considère dans cet article que celui conservé actuellement au Musée archéologique de Sofia qu'il énumère et décrit brièvement, dont voici la liste :

1. — Vase en argile en forme de tasse à une anse et fond plat et a décor incrusté (fig. 1)

2. — Tasse en argile à une anse avec un mamelon au sommet à pied bas et quatre bosses. Toute la surface de la tasse porte des incrustations (fig. 2 et 3)

3, 4 et 5. — Trois tessons de vases en argile à décor incrusté (fig. 4, 5 et 6)

6. — Objet en argile en forme de barque, sans aucun décor (fig. 7)

7. — Figurine de femme en argile dont la tête est tronquée (fig. 8), reconstituée (fig. 9). Son buste est plat, affecte la forme d'un disque et la partie inférieure est celle d'une cloche. Elle est entièrement ornée de motifs divers incrustés. Les vases et la figurine sont en argile bien purifiée. Les vases sont modelés au tour du potier et la figurine à la main.

Les vases et les fragments de Novo Selo, ainsi que les autres trouvailles sont analogues par leur forme et leur technique au matériel archéologique des régions voisines.

La figurine en argile de Novo Selo, par sa technique, sa forme et son décor, ne se distingue en rien des pièces similaires d'autres trouvailles de ce groupe de céramique incrustée du Danube moyen. Ces figurines n'ont rien de commun avec celles en argile très différentes du Néolithique et plus particulièrement de l'Enéolithique, répandues sur une vaste aire comprise entre le Dniestr, la Tisza et le Balkan. Les figurines de cette culture qui sont en relation avec la fertilité sont les dernières représentations plastiques de „divinités" dans les Balkans — la Grèce et les îles égéennes exceptées — de l'âge du bronze et du Hallstatt.

Cette ornementation comprend tous les motifs géométriques possibles. On trouve,outre la spirale en forme d'S, les triangles, les méandres, etc. connus du Néolithique et surtout de l'Enéolithique des motifs très divers inconnus d'une époque antérieure, tels que les décors styl'sés semblables à la lettre M. Il convient de relever également que tous les motifs de la céramique incrustée sont transposés aussi sur des objets en métal où ils ont continué d'exister jusqu'assez tard, mais seulement dans la partie occidentale des Balkans.

Les suppositions les plus diverses et contradictoires furent émises sur l'origine et la disparition de cette culture du Danube moyen.

Le problème posé par l'appartenance ethnique des tribus qui étaient les tenants de cette culture n'a pas encore été résolu. On a découvert jusqu'à ce jour en Bulgarie et dans les pays circonvoisins de la seconde moitié de l'âge du bronze des traces d'une seule couche archéologique de plusieurs établissements humains comprenant des habitations pauvres éloignées les unes des autres, habitées par une population pastorale.

Les recherches actuelles permettront probablement de préciser certaines questions en relation avec cette civilisation du cours moyen du Danube, ainsi que celles sur l'apartenance ethnique des tribus des Balkans pendant la seconde moitié de l'âge du bronze.

Les Balkans étaient habités à cette époque par différentes tribus : Doriens, Macédoniens, Phrygiens, Illyriens, Thraces, Mésiens, Daces et autres dont quelques-unes émigrèrent peu à peu vers le Sud et le Sud-Est.

Les trouvailles archéologiques — trésors monétaires et vestiges des derniers établissements humains de la seconde moitié de l'âge du bronze — permettront peut-être dans une certaine mesure de retracer l'orientation de ces déplacements de populations du Nord vers le Sud, l'Est et l'Ouest. Quelques-unes de ces tribus avaient envahi et traversé rapidement les terres des Thraces, d'autres s'étaient établies parmi les Mésiens et les Thraces, enfin des troisièmes au cours de longues années avaient émigré au Sud et au Sud-Est.

On a découvert en Bulgarie, surtout dans le Nord du pays, de nombreux trésors enfouis ou abandonnés par leurs propriétaires devant la menace des invasions d'autres tribus venant du Nord, dans l'intention de les reprendre une fois le danger passé.

De la carte jointe à l'article (fig. 11) on peut constater que les lieux où ces trésors ont été découverts coïncident avec l'orientation des voies qui mènent vers les cols du Balkan et ensuite en Thrace. Il se pourrait bien que certaines tribus venues du Danube moyen aient emprunté ces routes et se soient confondues avec la population thrace de l'endroit. Les établissements abandonnés à cette époque indiquent nettement qu'une immigration avait eu lieu en Mésie et en Thrace. Selon l'auteur les établissements abandonnés des confins occidentaux du pays présentent une très grande importance. Les matériaux recueillis jusqu'à ce jour de ces régions ont permis d'établir qu'entre le XVIe et le XIVe s. av. n. è. un groupe de tribus des régions occidentales (les Dardaniens) et un second groupe des régions orientales (les Mésiens) avaient avancé lentement vers le Sud-Est pour s'établir dans le Nord-Ouest de l'Asie Mineure.

Критика и рецензии

K. MAJEWSKI, KULTURA RZYMSKA W BUŁGARII. Wrocław-Warszawa-Krakow, Ossolineum, 1969, 236 стр., 246 ил. — Instytut historii kultury materialnej Polskiej akademii nauk.

Акад. проф. К. Майевски е широко известен не само сред полската, но и сред българската научна общественост като голям познавач и изследовател на античната култура в земите на Средиземноморския свят. От десетина години (1960 г.) той ръководи колектива от Варшавския университет, който извършва разкопки в западния сектор на римския и ранновизантийския град Нове в м. Стъклен при Свищов, докато разкопките на източния сектор се ръководят от акад. проф. Д. П. Димитров от Археологическия институт и музей при БАН. Съвместните българо-полски разкопки и проучвания имат за задача да разкрият и покажат материалната култура и изкуство на един долнодунавски укрепен град и лагер на I италийски легион от I до началото на VII в. Трайните интереси на К. Маевски към проблемите на Нове са го подтикнали да разшири ареала и да напише настоящата кратка обобщителна работа, озаглавена „Римската култура в България". Хронологическите граници на труда са от I—VI в. В същност те включват римското владичество (I—IV в.) и късната античност или ранновизантийската епоха в България (V—началото на VII в.). Терминът „римска култура в България" в случая трябва да означава културата, създадена през римската епоха в Долна Мизия и Тракия, но не етническата ѝ принадлежност, защото тази култура е твърде сложна. Тя е изградена от покореното тракийско население, от римските завоеватели и от многобройните преселници от различните римски провинции, главно от Мала Азия, Сирия, Египет и др.,

В труда е използувана значителна научна и отчасти научно-популярна литература, излязла на български и чужди езици в НР България и в чужбина до 1966 г. включително. Подробен списък на края на книгата посочва източниците на илюстрациите. Заслуга на автора е, че е събрал разпръснатия материал от различните периодични и монографични издания и е направил обобщения в зависимост от целта, която си е поставил. Този труд с научно-популярен характер може да ползува специалистите по римска история, археология, епиграфика, нумизматика, изкуствознание в Полша, както и хилядите туристи, които всяка година посещават България. Разбира се, трудът не е пътеводител за България, защото той няма популярен характер. От друга страна, работата на К. Майевски може да бъде използувана от българските научни работници и ценители на археологията, гдето в сбита форма могат да намерят интересуващите ги неща за даден античен град или изобщо обект, за отделните аспекти на културата и изкуството, както и най-важната библиография по въпроса, който ги занимава. В повечето случаи авторът споделя схващанията на авторите, чиито публикации той ползува. На някои места са изказани лични мнения на автора които заслужават внимание като подтик за по-нататъшни търсения и проучвания.

В своя „Увод" авторът споменава основните съчинения, които е имал под ръка, допълнени от един кратък списък на избрана литература. Повече библиографски указания се съдържат в критичния апарат към всяка глава.

Съвсем естествено най-напред К. Майевски запознава своите читатели с историята на Долна Мизия и Тракия, с началото и развитието на римското владичество, с процеса на романизацията. Той обаче е пропуснал да използува и цитира ценната работа на проф. Б. Геров „Романизмът между Дунава и Балкана", излязла в две части в Годишника на Софийския университет, Историко-филологически факултет, XLV, кн. 4, 1948—1949, XLVII, 1950—1952 и XLVIII, 1952—1953, гдето е дадена богата литература, епиграфска документация и интересни обобщения върху историята на днешна Северна България през I—IV в.

По-нататък той се спира на военната и административната организация на Долна Мизия, на различните легиони, които са имали своите гарнизони по десния бряг на Дунав, т. нар. римски лимес, на военните и цивилните селища, възникнали около тях. Отделено е място на многобройните нашествия на готи, хуни и др., които са нанесли големи разрушения и са разстроили живота в Долна Мизия и Тракия. Нищо не е казано за аварските и славянските нашествиѝ в края на VI в. и отчасти в началото на VII в., които са унищожили по-голямата част от градовете, селата и кастелите в Долна Мизия (Втора Мизия) и Тракия.

След историческите бележки книгата се състои от два големи раздела. Първият раздел разглежда отделни забележителни градове в Тракия, Долна Мизия и Западното Черноморие, което административно е принадлежало към тях. Този раздел е озаглавен „Топография" и съдържа интересни данни за местоположението, формата на градовете, тяхната планировка (градоустройствен план), водоснабдяване, канализация, обществена и жилищна архитектура За отделните градове са поместени общи планове, които онагледяват съдържанието на книгата. Най-напред са разгледани няколко градове в Тракия: Филипопол (Пловдив), Августе (Хисар), Августа Траяна (Стара Загора), Пауталия (Кюстендил) и Сердика (София). След това авторът се занимава с градовете в Долна Мизия: Никополис ад Иструм (с. Никюп, Великотърновски окръг), Абритус (Разград) и Марцианопол (Девня). Продължава изложението върху градовете и кастелите по десния бряг на Дунав (с изключение на вътрешния муниципиум Монтана, дн. Михаиловград), като се започне с Бонония (Видин) и се свърши на изток с Дуросторум (Силистра). В зависимост от състоянието на археологическите изследвания през последните години авторът разглежда накратко или подробно останките в отделните градове и укрепени военни лагери. Тук трябва да спомена Рациария (с. Арчар, Видински окръг), Ескус (с. Гиген, Плевенски окръг), Нове (Свищов), Ятрус (с. Кривина, Русенски окръг), Сексагинта Приста (Русе) и Дуросторум (Силистра). Научноизследователски характер с важни изводи има проучването на западния сектор на Нове (полската експедиция), гдето са открити крепостната стена с нейните многократни по-късни поправки, западната порта, многобройните издадени навън от стената кули, улици с водопроводи и канали, голяма сграда-комплекс с вътрешен перистилен двор, помещения с банско предназначение и др. Това са съвсем нови проучвания, които не бяха известни преди десетина години. Натрупани са сигурни данни за укрепителната система, градоустройствения план, архитектурата и културата в този толкова важен укрепен пункт на Дунав, който е просъществувал от I до началото на VII в., както показват писмените извори и самите археологически материали, открити по време на разкопките. Полската научна и широка общественост може да види колко важни научни резултати са постигнати от полската експедиция в Нове, гдето се разрешават проблеми не само тясно свързани с ранната история на България, но изобщо на римския и ранновизантийския дунавски лимес в Долна Мизия, проблем с голямо международно значение. Трябва да се съжалява, че след подробното изложение върху разкопките в западния (полския) сектор почти нищо не се разказва и показва чрез фотоснимки от работата, която извърши българският колектив в източния сектор на Нове, резултати, които са неразделна част от историята, топографията и културата на един и същ град, който през периода на икономически разцвет се е разширил в източна посока. Освен това източният сектор хвърли обилна светлина върху късноантичната или ранновизантийската епоха, Тези проучвания в продължение на десетина години щяха да информират полския читател за разкопките на една от десетките археологически български експедиции в НРБългария, която решава важни проблеми на българската и международната археологическа наука.

От римските градове по българското Черноморие се споменават само Одесос (Варна) и Месемврия (Несебър), разбира се, твърде накратко, повечето с исторически данни за тяхното развитие. Отделено е място и за някои градове и селища от римската епоха, чиито имена не се знаят със сигурност (града при гр. Сандански и др.).

Първият раздел завършва с най-важните открития на извънградски вили през последните години в България, като например вилата до Ивайловград, вилата при с. Присово, В. Търновски окръг, и вилата при с. Мадара, Шуменски окръг. Последните две са интересни със своя план, който съдържа помещения за живеене и за стопански цели.

По-популярните религиозни култове в Долна Мизия и Тракия са споменати на края на този раздел. Те биха могли да се разгледат във втория раздел, гдето се дават оброчните паметници на религията.

Вторият раздел е твърде разнообразен по съдържание. Авторът се спира на двата главни военни пътя — единия покрай десния бряг на Дунав и другия — диагоналния, от Сингидунум през Сердика — Филипопол за Константинопол.

На първо място, авторът разглежда пъстроцветните подови мозайки, с каквито изобилствуват Долна Мизия и Тракия. Между тях той акцентира вниманиего на читателите върху мозайката от Ескус с изображение на сцена от комедията „Ахейци" на Менандър, неизвестна досега от други източници. След това той разглежда подовите мозайки от вилата при Ивайловград и др.

С кратки описания и многобройни фотоснимки авторът илюстрира паметниците със забележителни стенописи (Силистренската гробница, от други римски градове), надгробните тракийски могили, камсните саркофази, прочутите мраморни реплики от римската епоха на бележити оригинали от IV в. пр. н. е. на Праксител и други скулптори.

Проф. К. Майевски е успял да покаже твърде разнообразната култура и изкуство, които са цъфтели в Долна Мизия и Тракия през римската епоха, създадени от хиляди безименни творци от народа, както показват локалните особености, които се отличават от традиционното изкуство на митрополията.

В раздела за керамиката авторът отделя заслужено внимание на най-новите открития при с. Бутово, гдето се откри важен занаятчийски център за керамика и други произведения, който е задоволявал нуждите на градската територия на Никополис ад Иструм и на други градове в Долна Мизия.

Извънредно разнообразния по материя, сюжет, стил и предназначение археологически материал, публикуван от други изследвачи, проф. К. Майевски е успял да представи в съответната научна по същество, но достъпна за читателя форма.

Предлаганата на полския читател книга е един поглед към историята и културата на земите на НРБългария в навечерието на създаването на Българската държава в 681 г., чиято 1300-годишнина е предстояща. Трудът на проф. К. Майевски спомага за все по-тясното опознаване и сближаване на братските славянски народи — полския и българския, които грижливо проучват древните култури, които техните далечни прадеди са заварили и отчасти използували при формирането на своите собствени култури. Книгата е написана компетентно, с чувство на добросъвестност. Тя изважда из пепелищата патинираните от вековете паметници и ги поднася на читателите с много любов и прецизност. Една част от тези находки той е имал възможност лично да посети, да докосне, да почувствува като специалист на античността.

Накрая трябва да се поздрави издателство „Осолинеум" за прекрасната инициатива да издаде книгата на акад. проф. К. Майевски на полски език.

ТЕОФИЛ ИВАНОВ

Българската археология през последните пет години

В развитието на българската археологическа наука през последните пет години може да се отбележи преди всичко голямата активност на терена, което позволи нашата наука да се обогати с нови и интересни паметници, осветляващи културата, бита и историята въобще на нашите земи през епохата на първобитното, робовладелското и феодалното общество. Дейността и постиженията на българската археология в това отношение през отчетния период са едно щастливо допълнение към извършеното през двадесетте години от 1944 до 1964 г. Също и една съществена и специфична задача на българската археология за срочното изследване на свързаните със социалистическото строителство у нас обекти беше продължена с успех и даже в още по-обхватни размери, отколкото в предишните години. По този начин редица археологически обекти бяха спасени за науката и безбройно много старинни предмети намериха своето достойно място в експозицията на народните музеи в страната, а някои интересни и важни в историческо и художествено отношение архитектурни комплекси или отделни паметници благодарение на културно-просветната политика на Партията и на народната власт бяха запазени даже с цената на основни корекции на първоначалните строителни програми, за да станат достъпни за цялото наше общество и да окажат въздействие върху неговото патриотично, културно-историческо и естетическо възпитание.

В последните пет години културната революция у нас се разгърна на още по-широк фронт, като включи в своя обсег и българската археология. В нашия политико-обществен и културен живот в последните пет години станаха някои важни събития като IX конгрес на БКП, I конгрес на българската култура, XI конгрес на Комсомола, предшестван от тезисите на др. Т. Живков относно „Някои основни проблеми на работата с младежта и Комсомола", решенията на които, както и решенията на Юлския и Септемврийския пленуми и на постановлението на МС „За развитието на В. Търново като исторически, културен и туристически град" дадоха нов тласък за развитието на археологическата наука у нас.

Главните задачи в развитието на археологията в България през този период бяха обусловени, от една страна, от международното значение на археологическите проучвания в нашата страна с оглед на решаването на важни проблеми, свързани с историята не само на нашия народ, но и на племената и народите, населявали Балканския полуостров, Средна, Югоизточна Европа и Близкия изток, и, от друга страна, от голямото значение на археологията като обществена наука, която може да съдействува за внедряване на патриотично, идеологично и естетическо възпитание у нашето общество. Разбира се, че тези задачи не са били чужди на нашата археология и преди това. Обаче през отчетния период те бяха степенувани съобразно изискванията на момента, което налагаше по-нататъшните усилия да се съсредоточават кадрите на най-важните обекти, чието проучване се налагаше от нуждите на практиката. Такъв беше например случаят с разкопките на Царевец, където трябваше археологическите проучвания да се разгърнат на широк фронт, за което Археологическият институт и Окръжният исторически музей във Велико Търново обединиха усилията си, за да изпълнят срочно Постановлението на МС „За развитието на Велико Търново като исторически, културен и туристически град". Във връзка с подготовката на 1300-годишнината от основаването на българската държава се наложи не само да се съсредоточат повече сили от Археологическия институт и музей при БАН, катедрата по археология при СУ „Климент Охридски", катедрата по археология при ВПИ „Кирил и Методий", Велико Търново, и Окръжния музей в Шумен, но и да се направи опит да се привлекат сътрудници и от другите окръжни музеи в страната (през 1969 г. на Плиска работи известно време представител на Окръжния исторически музей, Хасково). Това даде възможност например в двата центъра на Първата българска държава Плиска и Преслав през 1968 и 1969 г. да се работи на повече обекти едновременно и по-продължително време. Кооперирането между Археологическия институт и музей при БАН и музеите в страната даде много добри резултати. Тук трябва да се прибави и голямата дейност и сътрудничество, които прояви и Националният институт за паметниците на културата за консервацията и експонацията на много от разкритите обекти и особено на Царевец и в Плиска и Преслав.

През периода от 1964 до 1968 г. българските археолози от цялата република работиха на 112 обекта, от които само 16 бяха по план, а останалите 96 бяха във връзка със социалистическото строителство, където трябваше да се извършват срочни проучвания, нетърпещи никакво отлагане, за да не се пречи на строителството. Спасителните разкопки блокират доста сили на археолозите, но те са наложителни, неотменими. В това отношение археологическата дейност е в пълна услуга на практиката. Тя изпълнява високо благородна културно-просветна и патриотична задача да проучи и спаси за науката значителна част от нашето културно наследство. Големи са трудностите при извършването на спасителните разкопки, но те трябва да се превъзмогват от опитността и ерудицията на ръководителите на разкопките. Те дават обилен, често пъти неочаквано интересен материал, който се явява ценно и необходимо допълнение за разрешаването на плановите задачи. През периода от 1964—1968 г. тенденцията за съсредоточаване и обединяване на научните сили за решаването на големите научни задачи,стоящи пред археологията, се засили определено. В това отношение немалка роля се пада на координационната комисия при Отделението за исторически и педагогически науки при БАН, в която влизат освен членове на АИМ също и представители на някои музеи в страната и на Комитета за култура и изкуство. От значение е поддържането на тесни връзки, които съществуват между АИМ при БАН и Отдела за музеи при КИК, чрез които се осъществяват официалните отношения между АИМ и музеите в страната. АИМ при БАН както в миналото, така и през интересувания ни период, е оказвал значителна помощ на музеите в страната: да рецензира планове за изложби, да избира членове на научни групи, да дава консултации и научна информация на всеки археологически работник от музеите в страната, като с привличането им в съвместни археологически разкопки или други някои задачи на Института, като напр. Картата на Римската империя, проявява грижа за повишаване на тяхната научна квалификация.

Има и други мероприятия, които съдействуват за поддържането на тесните връзки между археолозите от различните музеи и другите звена в страната. Това са годишните отчетни конференции, които се организират от АИМ при БАН със съдействието на отдел „Музеи" при Комитета за култура и изкуство. От 1950 г. досега са организирани 14 отчетни конференции. През отчетния период се падат 5 конференции: IX конференция през 1964 г. във Варна, X през 1965 г. в Пловдив, XI през 1966 г. във Велико Търново, XII през 1967 г. в Стара Загора, XIII през 1968 г. в Бургас и XIV през 1969 г. в Силистра. Както се вижда, годишните отчетни археологически конференции се организират вече в градовете с музеи в нашата страна, а не само в София, както това беше в началото. Новата практика показа много положителни страни и тя трябва да се отстоява и занапред, разбира се, като не се забрави и София след завършването на първия цикъл от музейните градове в страната.

Конференциите в различните градове от страната дадоха възможност преди всичко на участниците в тях (главно на по-младите археолози) за сравнително кратко време да се запознаят с археологическото и музейно дело в значителна част от страната, за установяване на личен контакт с отговорните представители на местната общественост, които вече навсякъде имат правилно отношение към въпроса на културното наследство и затова всякога проявяват благосклонност към прояви от този вид. При това нека се прибави, че АИМ при БАН се стреми да свърже конференцията във всеки град с някакво събитие в културния живот на този град. Така напр. конференцията в Пловдив се включи в програмата на „месеца на културата". Конференцията във Велико Търново съвпадна по време с обнародването на Постановлението на МС и Възванието на Общонародния комитет към българския народ за развитието на гр. Велико Търново като исторически, културен и туристически град, гр. Стара Загора беше избран за място на XII конференция през 1967 г., защото през тази година предстоеше да се празнува 60-годишнината на Археологическия музей в този град, и най-после в Силистра се състоя XIV конференция по археология в годината, когато се празнуваше 1800-годишнината от основаването на римския Дурострум.

Годишните отчетни археологически конференции запазиха и през този период своя предимно отчетен характер. Те и сега даваха широката възможност на всички участвуващи да се запознаят с най-новите постижения на нашата археология и да вземат отношение по тях. Но заедно с това в програмата на последните конференции си проби път практиката да се изнасят обобщителни доклади във връзка с археологията на областта, където протичаше конференцията, или във връзка с някои големи обществено-политически събития. Така например на конференцията във Варна през 1964 г. Д. П. Димитров изнесе доклад за постиженията на българската археология за периода 1944—1964 г., а Ив. Венедиков върху проблемите на археологическото проучване на нашето Черноморие, на конференцията в Пловдив много интересен доклад изнесе Хр. Джамбов на тема „Средновековната керамика от VIII—XI в. в Тракия", където за първи път стана възможно въз основа на откритията в Тракия керамичен материал да се направят някои исторически изводи относно разширяването на първата българска държава на юг от Стара планина през IX—X в. и етническите отношения в тези земи преди и след влизането им в Българската държава. На XI конференция във Велико Търново освен доклада на Ив. Дуйчев „Велико Търново като политически и духовен център през средновековието", на проучванията в този град бяха посветени още седем доклада. В Стара Загора на XII конференция Д. П. Димитров изнесе обобщителен доклад на тема „Тракия и Троя в края на II хил. пр. н. ера", като той изгради заключенията си главно върху археологически находки от областта на Старозагорски окръг. Също и Д. Николов в доклада си „Археологически разкопки и проучвания в Старозагорско" направи обстоен преглед на археологическите изследвания в Старозагорско. С оглед на конференцията в Бургас през 1968 г. беше възложено на проф. Хр. М. Данов да изнесе обзорен доклад на тема „Някои характерни черти на гръцката колонизация по Западното Черноморие и нейната роля в историята на древна Тракия". На същата конференция М. Лазаров направи интересен обзор върху археологическите проучвания в Бургаско. Най-после на XIV конференция в Силистра през 1969 г., посветена на 25-годишнината от победата на социалистическата революция у нас и на 100-годишнината на Българската академия на науките, бе изнесен доклад от Д. П. Димитров за успехите на нашата археологическа наука през последните 25 години. През тази година отчетната конференция съвпадна и с 1800-годишнината от основаването на гр. Силистра, по този случай първото заседание бе посветено на археологическото проучване на Силистренски окръг, като директорът на Окръжния исторически музей в Силистра Св. Русев изнесе и специален обзорен доклад. Известна част от изнесените специални доклади намериха място в сп. Археология.

Интересът към годишните отчетни конференции е бил всякога голям, но в последните години той особено се засили. Ако на конференцията през 1966 г. във Варна са взели участие около 80 представители на различни музеи и други учреждения, през 1969 г. на XIV конференция в Силистра техният брой достигна до 150. Друга особеност на археологическите конференции през отчетния период бе и повишеният интерес към тях и от страна на други институти, чиито представители присъствуваха или като гости, или вземаха участие със свои доклади и при разискванията. Така например Националният

институт за паметниците на културата изпращаше почти всякога свои представители. На някои от конференциите се явяваха представители на Института по история при БАН, на Института за балканистика при БАН, на Етнографския институт с музей при БАН, на Института по морфология при БАН, на Геофизическия институт при БАН, на Висшия ветеринарно-медицински институт в София, на Централния музей при МНО, на Научноизследователския институт за розата в Казанлък. Редовни участници в археологическите конференции в страната са представителите на Катедрата по археология при Философско-историческия факултет на университета „Климент Охридски" в София, на Катедрата по археология при Висшия педагогически институт „Бр. Кирил и Методий" във Велико Търново, на Църковно историческия музей в София, на Музея за история на София.

За постиженията на българската археология в областта на терените проучвания през периода 1964—1968 г., при които, освен че са набрани нови ценни материали, но са направени и основни наблюдения, необходими при окончателните научни изводи, ни дават представа тъкмо отчетите на проведените през периода научни конференции. От тях се вижда, че в областта на палеолита се е работило главно по брега на Дунава, гдето са открити три нови находища: при Свищов, в м. Писаните камъни, с кремъчни примитивни оръдия, които показват известна прилика с находки от „Кременете" в Родопите, при Никопол — раннопалеолитно находище — и при с. Муселиево, Плевенски окръг, гдето са намерени между другото кремъчни листовидни остриета с двустранна обработка от късния палеолит. Проучването на мезолита се е ограничило само около м. Побитите камъни край Варна, където от порано известните находища Баново I и II, Страшимирово, Слънчево I и II и централната група Побити камъни са намерени много нови находки.

През отчетния период бяха продължени изследванията на неолита, енеолита и бронзовата култура със същата интензивност, както и порано. Бяха открити много нови материали, бяха направени много нови наблюдения, които утвърдиха направените изводи от проучванията на селищните могили дотогава и разшириха познанията ни за бита и културата на първобитното общество в нашите земи. Особено голямо научно значение имаше проучването на селищната могила при Азототоровия завод край Стара Загора, която бе цялостно разкопана през предшестващия период, обаче резултатите бяха докладвани на IX конференция във Варна през 1964 г. Тя даде възможност да се установят принципите на планировката на селищата през неолита и енеолита, получиха се нови данни за домостроителството, а огромният брой на отделните находки — около 10 000 без керамичните фрагменти — хвърли обилна светлина върху цялостния бит и култура на нейните обитатели и изобщо на старите земеделско-скотовъдни племена, населявали нашите земи през неолита и енеолита. В това отношение извънредно интересна се оказа и многослойната селищна могила при Казанлък, в двора на фабрика „България", която беше проучена в горните си пластове и доразкопаването на които продължава. Тя ще ни даде втория цялостно проучен многослоен праисторически обект. Предварителните научни резултати надминават всякакви очаквания.

Едно ново находище на стария неолит от типа на Кремиковци — Караново I бе открито случайно при с. Чавдар, Софийски окръг. Първите резултати са обнадеждаващи. Откритото жилище с размери 7,70/4,80 м с глинена пещ, ръчна мелница, хаван и разнообразен домашен инвентар, овъглените зърна от културни растения, украсените с рисувани геометрични орнаменти глинени съдове, фрагментираната глинена урна с изображение на човешко лице потвърждават мнението, че още в стария неолит през VI—V хилядолетие в нашите земи се е развивала висока култура, че тези земи са били едно от огнищата на т. нар. „неолитна революция", която в края на кращата определи по-нататъшното развитие на човешката цивилизация.

През отчетния период бяха извършени редица спасителни разкопки и на други неолитни селища: при с. Руен, Пловдивски окръг, където бяха проучени късноенеолитни и енеолитни пластове, при с. Мулдава, Асеновградско, с интересни неолитни жилища и керамика, сред която особено изпъква един зооморфен съд във форма на северен елен.

От проучванията на селища от енеолита ценни резултати се получиха при спасителните разкопки на енеолитното селище при с. Тлачене, Врачански окръг, Делимоневото кале при язовир „Чаталка", Старозагорски окръг, при гр. Марица, гдето са открити културни пластове, отговарящи на неолита от Караново III и IV и на ранния енеолит (култура Марица или Караново V). През този период бяха извършени спешни спасителни разкопки и на селищните могили в Северна България: при Виница, Шуменски окръг, при с. Голямо Делчево, Варненски окръг. Селището при Виница е възникнало през първата половина на енеолита и с малки прекъсвания е продължило своето съществуване през втората му половина, която отговаря на културата Коджа Дермен или Караново VI. Особено голям научен интерес представя откритият вън от селището некропол от хокерни погребения с погребални дарове. Селището при Голямо Делчево също принадлежи към културата Коджа Дермен или по-скоро на нейния вариант, който се явява в Добруджа.

За проучването на прехода от енеолита към бронзовата култура голямо научно значение имат многослойните селищни могили, които са съхранили над енеолитните културни пластове останки на селища от бронзовата епоха. В това отношение особено важна се оказа многослойната селищна могила при с. Езеро до гр. Нова Загора, разкопките на която, започнати още през 1952 г., бяха подновени през 1963 г. от българо-съветска експедиция и продължавани редовно през последните години. Установи се, че тази селищна могила съдържа дебели културни пластове от неолита, енеолита и особено от първата половина на бронзовата епоха. В последните години проучванията на пластовете от бронзовата епоха на селищната могила при с. Езеро обогатиха невероятно много нашите познания върху ранния бронз, който, както знаем, е свързан с ранната история на траките през втората половина на третото и първата половина на второто хилядолетие пр. н. е. Находките от пластовете на бронза на селищната могила при с. Езеро показаха по безспорен начин тесните връзки през тази епоха на нашите земи със земите на Северното Причерноморие, Северозападна Мала Азия, Македония и Северна Гърция.

През отчетния период бяха извършени и някои други терени проучвания на бронзовата култура у нас: при с. Тлачене, Врачански окръг, е бил проучен един некропол, а при с. Търнава, Врачански окръг, е разкопана надгробна могила от края на бронзовата епоха с две гробници и десетина погребения. Но най-интересният обект за проучването на прехода от късната бронзова епоха към старата желязна епоха се оказа многослойната селищна могила „Разкопаница" при с. Маноле, Пловдивски окръг. Тази селищна могила бе отдавна известна с интересните си материали. В последните години тук бяха извършени нови, системни разкопки, които установиха осемте културни слоя на могилата, от които долните пет принадлежат на бронзовата епоха и останалите три на железната. Откритите многобройни находки показват континюитета в тези две култури, носители на които са старите траки. Краят на бронзовата епоха и началото на следващата желязна епоха напоследък започнаха все по-често да стават тема на българските археолози. Тук се търси да се изясни ролята на старите траки в историята на източния средиземноморски свят по времето, когато стават дълбоките промени в етническия и политическия облик на този район, когато настъпва краят на микенската култура в Егейския свят и на хетитската империя в Близкия Изток и се поставят основите на античния класически свят.

През отчетния период и в археологията на траките от първото хилядолетие преди нашата ера бе постигнато немалко нещо. От 1964 до 1968 г. са били изследвани чрез разкопки 14 тракийски обекта от предримската епоха. При с. Брестак, Варненски окръг, са били изследвани открити тракийски селища от V—IV в. пр. н. е. с богати находки от местна, правена на ръка и на грънчарско колело керамика, както и вносна гръцка керамика. При с. Брусен, Софийски окръг, е изследвана тракийска крепост, която е възникнала като стражеви пункт и е била свързана с античния железодобив и която е просъществувала чак до късната античност. Проучени са и много некрополи и отделни могилни погребения. При с. Виница, Шуменски окръг, в чашата на язовир „Тича" е било проучено върху площ от 6—7 дка тракийско селище, възникнало през V в. пр. н. е., просъществувало до началото на III в. Открити са били множество полуземлянки и две железарски работилници. Проучени са били тракийски некрополи при с. Кюлевча и с. Друмево, Шуменски окръг, от V—III в. пр. н. е., при Панагюрските колонии, Пазарджишки окръг, от III—I в. пр. н. е., при с. Черновем, Пловдивски окръг, от IV в. пр. н. е.

Особено важни са откритията в някои отделни надгробни могили, където бяха разкопани и проучени цели гробни съоръжения. При с. Староселка, Шуменски окръг, са разкрити две гробници от VI—III в., изградени с плочи, при с. Руен, Бургаски окръг, е проучена тракийска гробница от IV в. пр. н. е. с правоъгълен план и малък дромос, а стените ѝ са били украсени с живопис. Гробница е била открита и при с. Войводово, Хасковски окръг, която се отнася към елинистическата епоха. При с. Крън до Казанлък е открита полуразрушена гробница, чиито стени са били покрити с щук, а може би и изписани. Особено интересна по своята архитектура и система на стенна декорация се оказа една гробница при с. Мъглиж, Казанлъшко, която може да се датира от III в. пр. н. е. Най-после трябва да се спомене и за богатите погребални находки от Могиланската могила във Враца от IV в. пр. н. е., които по своя състав и художествено-историческо значение заемат едно от първите места измежду находките в тракийската археология.

Изобщо може да се каже, че откритията в областта на тракийската археология от предримската епоха в периода от 1964—1968 г. разшириха и задълбочиха значително нашите представи за материалната и духовната култура на траките през първото хилядолетие пр. н. е. Откриването на новите тракийски гробници с останки на стенописи при Крън, Мъглиж и през 1963 г. при Калояново, Сливенски окръг, заедно с известните от много по-рано стенописи от куполната гробница при Казанлък ни дават сериозно основание да поставим въпроса за съществуването в рамките на елинистическото изкуство на една тракийска стенописна декоративна школа. От друга страна, находките от Могиланската могила във Враца, свързани с известните от по-рано находки от некрополите при Дуванли и Мезек, със съкровищата от Панагюрище, Луковит и Летница, Ловешки окръг, разкриват не само високия художествен усет и дарование на тракийския майстор-златар, но и неговото отношение и разбиране на изкуството и културата у съседните му народи, от които той възприема най-хубавото, като отчасти творчески го преработва или с течение на времето усвоява и превръща в собствено свое художествено благо.

След 9. IX. 1944 г. започнаха за първи път системните и спасителни разкопки в нашите черноморски градове Созопол, Несебър, Варна и др., които хвърлиха обилна светлина върху историята на гръцката колонизация по българската част на Западното Черноморие, като с това българската археология се включи в проблемата за проучването на гръцката колонизация, разработвана от съветската и румънската наука. През периода 1964—1968 г. в областта на българскотоЧерноморие археологическите изследвания са били насочени главно към два големи обекта — Несебър и Калиакра. Помалки разкопки са извършени на различни места по крайбрежието и по-големите селища главно във връзка със строителството. Така например от некропола в Созопол са били добити нови находки, при Бургас е проучено античното селище в кв. „Сладките кладенци", което като търговска фактория на Аполония е било основано през втората половина на VI в. пр. н. е. и е просъществувало до III в. пр. н. е. Тук са били намерени следи от жилища и два склада за амфори. От некропола са изведени червенофигурни вази, сиволинени съдове, теракоти и др. Несебър, който се проучва съгласно министерско постановление, даде в последните години много интересни нови находки, които разкриха неговата хилядолетна история. Тук бяха открити дълбоко в земята под останките на старата гръцка колония строежи и керамика от бронзовата епоха и от старата желязна епоха, без съмнение останки на тракийското селище, заварено от гръцките колонисти. Тук наред с останките на старата гръцка колония, които по-рано най-вече привличаха вниманието на археолозите, сега почнаха да се изваждат на бял свят и материали от елинистическата епоха, от римската, от византийската и от епохата на българското средновековие. Епохата на гръцката колонизация, класическата и елинистическата епоха са намерили отражение в част от крепостните съоръжения, в находките от архитектурни останки, рисувана керамика, надписи, релефи и свободна скулптура. Римската и късноримската епоха се откриват в някои части на крепостните стени и кули, в основите на частни и обществени постройки и в масовия археологически материал, който се открива навсякъде. И средновековието освен в известните от по-рано църковни постройки, запазени почти в цял ръст, открива своя лик в преустройствата на крепостния пояс (една кула от XIV в. е била открита скоро), в богатата сграфито керамика — местно производство и внесена отвън (от Цариград или от Изток), както и от други находки. Откритите материали през последните години дават обилни сведения за топографията и градоустройството на града през отделните периоди на неговата история.

Калиакра е нов обект на археологическите проучвания по нашия Черноморски бряг. Той влезе в списъка на застрашените във връзка със строителството археологически обек-

ти и неговото спешно и срочно изследване се наложи. То започна още през 1965 г. под ръководството на Археологическия институт и музей при БАН със сътрудничеството на Окръжния музей в Толбухин и на Централния музей при МНО в София. Калиакра е многослоен обект, който крие хилядолетна история, каквато имат много от нашите археологически обекти. Досегашните проучвания откриха тракийски материали от елинистическата епоха, установиха се, уточниха се трите крепостни пояса, от които първият е от V—VI в. Открита бе постройка от късната античност, вероятно баня, разположена между втората и третата стена, а в нейните развалини бяха отбелязани подове на средновековни жилища и разни находки от XIV в. Проучи се и една еднокорабна църква от XIII—XIV в. и много средновековни погребения също от XIV в. с много бронзови и позлатени накити. Калиакра се очертава вече като един от много важните археологически обекти по нашето Черноморие.

През последните пет години българската археология направи интересни и важни проучвания върху материалната и духовната култура на нашите земи през епохата на римското и ранновизантийското владичество. Във връзка с усиленото социалистическо строителство в много градове и селища бяха открити нови паметници, които ни дадоха възможност да разширим и допълним нашите по-ранишни познания и да проникнем по-дълбоко в историята на нашите градове през римската епоха, в живота на техните обитатели, в икономиката на селищата и прилежащите към тях територии, за градоустройството, за укрепителната система и строителството въобще.

Допълнителни проучвания на крепостните стени бяха направени в Абритус при Разград, в Кюстендил (на Хисарлъка), в Пловдив, в Хисаря, Пловдивски окръг. Отделни обществени сгради, някои отличаващи се със своята богата архитектура и монументалност, бяха открити във Варна, Никополис ад Иструм, Пловдив, Сандански, София, Стара Загора и др., бяха открити още две старохристиянски базилики при с. Шкорпиловци, Варненски окръг, и при Люти брод, Врачански окръг. Освен това на различни места в страната бяха открити седем римски вили от различни времена, но които се отличават с дългото си просъществуване: при с. Лъджа до гр. Ивайловград, при с. Могилец, при Чаталка, Старозагорски окръг, и в областта на София: при с. Обединение, с. Обеля, в самата София (кв. „Х. Димитър") и при с. Филиповци. Някои от тези вили се отличават с богатството на своята архитектура и пищно художествено оформление, както вилата при Чаталка и особено тази при с. Лъджа, всички обаче имат извънредно важно историческо значение, тъй като хвърлят обилна светлина върху икономиката на римските провинции Тракия и Мизия. Откритите грънчарски пещи в Сливен и Нове при Свищов, грънчарски пещи и работилници при Хотница и Бутово, Великотърновски окръг, ни разкриват възможностите да опознаем в най-големи подробности производствения процес в изготвянето на керамиката и тухлите в античността.

Могилни некрополи, отделни могилни погребения бяха проучени при с. Главица и Величково, Пазарджишки окръг, Долно Сахране, Копринка и Тулово в областта на Казанлък, в околностите на Варна и др. С необикновено богатите си гробове се отличават могилните погребения при Чаталка и Тулово, Старозагорски окръг. През този период продължиха също така проучванията на крепостите по римския лимес и навътре от него. Тук продължиха успешно работите на българо-германската експедиция при с. Кривина, Русенски окръг, и на българо-полската в Нове при Свищов. Главните резултати от разкопките на двата обекта са обнародвани. Те ни дават добра представа за характера на укрепените селища край Дунав, образуващи укрепената римска граница по Дунав (лимес романус). За техните укрепителни съоръжения, за тяхната планировка, водоснабдителна и канализационна система, градоустроителство, икономика, религия, изкуство и условия на материалния живот ние разполагаме вече с обилни данни. Във връзка с модерното строителство започнаха проучванията и на някои крепости от втората римска отбранителна система. В Северозападна България неочаквано интересни материали дава Монтана при Михайловград. В Североизточна България — Войвода, Шуменски окръг. Сега тук се разкриват монументалните крепостни съоръжения на крепост от късноримската епоха. Намерените тук римски тухли с печати показват, че някои от античните материали, намерени в близката Плиска, трябва да произхождат от Войвода. Изследването на римския кастел при гр. Кула в Северозападна България донесе също така интересни материали за изучаването на късната античност в нашите земи.

Ако повечето от споменатите дотук открития и археологически проучвания бяха извършени във връзка със социалистическото строителство у нас, напълно по план бяха проведени главните проучвания в областта на българското средновековие. В интересуващия ни период продължи търсенето на нови славянски и прабългарски селища и некрополи и проучването на откритите дотогава. При с. Гарван, Силистренски окръг, бяха разграничени два културни пласта: раннославянски от VI—VIII в. и раннобългарски от IX—X в., при Варна беше открит двуобряден некропол със славянски и прабългарски погребения, при гр. Дългопол, Варненски окръг, бе проучено славянско селище и погребения от VIII—X в., славянска керамика бе открита при Чаталка, Старозагорски окръг, Нова Черна, Силистренски окръг и др. Проучвания на старобългарски селища са правени също при с. Кладенци, Толбухински окръг, Стърмен, Русенски окръг (българо-полска експедиция), Винища, Шуменски окръг, където бе открито неукрепено селище от VIII—XII в. на една площ от 25 дка с полуземлянки и надземни жилища с пещи за строителна керамика и некрополи от IX—X в.

Продължиха разкопките в широк обхват в първите две български столици Плиска и Преслав. В Плиска бяха разкопани нови площи, бяха разкрити много и нови материали, които показаха, че Плиска и след като е престанала да бъде българска столица, е продължила да играе роля в икономическия живот на българската държава. Проучванията на крепостните съоръжения дадоха възможност да се освободят от насипа още десетки метра от крепостните стени, заедно с това бяха разкопани южната и западната крепостна порта, които показаха своята грандиозност. Могъществото на крепостта Плиска се налага на погледа. Във външния град се допроучва голямата базилика. И в Преслав проучванията вървят с усилено темпо. Проучванията на дворцовия комплекс продължават, продължават изследванията на терена около „Златната църква", в м. Селище и на други обекти в и около Преслав. Така край града е била открита трикорабна базилика от втората половина на IX в., която се отличава с пищната си украса: подът е застлан с мраморни плочки, а стените отвътре са украсени с мраморни плочки, украсени с фризове от скулптирани палмети. Много важна в научно отношение е откритата при манастира в „Тузлалъка" работилница с разнообразен и обилен декоративен керамичен материал, стигнал до нас на различни етапи от производствения процес. През периода 1964—1968 г. в Шуменския край се е работило още на два обекта, които имат непосредствена връзка с историята на първата българска държава: аула при с. Цар Крум и Шуменската крепост. Шуменската крепост е съществувала и е играла важна роля и през втората българска държава. За това красноречиво говори и намереният тук надпис с името на Цар Иван Шишман, в който се среща и най-ранното споменаване засега на името на Шумен.

За археологията на Втората българска държава през последните години са извършени значителни археологически проучвания. През периода е работено на повече от двадесет обекта, между които на първо място стоят изследванията на хълма „Царевец" във Велико Търново. Поголямата част от билото на хълма, неговите тераси и склонове са проучени. Стана ясно, че Велико Търново, както почти всички наши градове, се радва на хилядолетна история. Най-ранните следи на живот на хълма са от късната бронзова епоха, застъпена с културата на траките, късноримската епоха, ранновизантийската и епохата на първата българска държава. Разбира се, че тук е застъпена най-добре епохата на късното средновековие. Средновековният Царевец е бил гъсто населен с доста пъстро по свой социален състав население. Около двореца и патриаршията са открити 32 жилища, открити са вече няколко църкви, много средновековни и български монети, сграфито керамика с монограми и др. Проучването на крепостните стени е в пълен ход. Средновековният Царевец въпреки големите разрушения, които е претърпял при и след турското завладяване, все пак ни дава добра представа за облика на българската столица през епохата на развития феодализъм. Общата картина обаче за културата на средновековната българска държава ще можем да получим само след като се проучат редица други центрове на Средновековна България. И затова наред с Царевец в Търново продължиха разкопките и на други места, а даже се появиха и някои нови обекти. Така например през отчетния период бяха продължени разкопките в Червен, Русенски окръг, Ловеч, Перник, Цепина и др. Започнаха проучванията на Самуиловата крепост, Благоевградски окръг, Свищов (Калето), Оряхово (Камъкът), Никопол, Плевенски окръг и др. Предприе се проучването на отделни крепостикалета като калето при Витата стена, Севлиевско, Крумово кале, Търговищки окръг, калетата около Пирдоп, Софийски окръг, Асара при гр. Марица, Градница, Габровски окръг, Любеново, Хасковски окръг и др.

Много от резултатите на тези разкопки бяха обнародвани в Известия на Археологическия институт при БАН (излезли пет тома през този период), в основаното през 1959 г. научно-популярно сп. Археология (излезли шест годишнини през този период), в годишниците и известията на музеите в страната (Известия на Народния музей, Бургас — един том, Известия на Народния музей, Варна — четири тома Годишник на Народния музей, Пловдив — два тома, Известия на Народния музей, Русе — два тома, Известия на Народния музей, Търново — два тома, Известия на Народния музей, Шумен — два тома) и в редица монографии, издадени от Археологическия институт при БАН, от които по-важни са: Сердика, Археологически материали и проучвания, т. I, 1965, 230 стр.; И в. Жандова, Икони в Софийския археологически музей, Датирани икони, 1965, 138 стр.; Кр. Миятев, Архитектурата на средновековна България, 1965, 250 стр.; Ж. Вържарова, Славянски и славянобългарски селища в българските земи от края на VI—XI век, 1965, 228 стр.; издадени са седем водача на музеи в страната и др.

Със своите археологически открития, с обнародването на много от резултатите на своите проучвания българската археология през последните години постигна големи успехи, разреши немалко въпроси от историята на племената и народите, населявали българските земи в древността, и от историята на българския народ през средновековието. Археологическите открития през последните години, прибавени към тези отпреди, поставиха за разрешение много нови проблеми в нашата история. Натрупа се огромен материал. На българската археология се пада изключителната заслуга да разработва историята на първобитното общество в нашите земи. Новите археологически открития хвърлиха обилна светлина върху историята и културата на робовладелското общество. Без нейните постижения бе невъзможно да се напишат новите страници на културното развитие на славяните от източната половина на Балканския полуостров, да се разкрие високият разцвет на материалната култура и на изкуството на ранната славянобългарска държава и изобщо на българския народ през средновековието.

С постиженията си през последните години българската археология се издигна до нивото на международната археологическа наука. Изследванията на българските археолози намират висока оценка в Съветския съюз и в другите социалистически страни. Съветските списания „Вестник древней истории" и „Советская археология" са разтворили широко своите страници за български автори. Същото е и в останалите социалистически страни. В България работят в последните години четири международни експедиции: българо-съветска за изучаването на бронзовата култура, българо-полска и българо-немска (ГДР) за изследването на римския лимес и българо-полска за изучаване на славянската култура на юг от Дунав. Изданията на Археологическия институт при БАН и на музеите в страната се търсят в целия свят. Студиите на българските археолози се цитират вече широко и в западната научна литература. В много западни списания се появиха статии на български автори. Няма международен археологически конгрес, на който да не се канят и българските археолози да изнесат постиженията на нашата наука, да направят достояние новите археологически открития и изследвания у нас, защото всеизвестно е вече, че в откритията и изследванията на българската археология се крие ключът за разрешаването на редица археологически и исторически проблеми от международен характер. С това българската археология даде своя скромен принос, за да се издигне престижът изобщо на историческите науки у нас. Натрупан е вече значителен археологически материал от всички епохи на нашата археология и нашата наука може спокойно да се включи в написването на първите томове на многотомната история на България. Това трябва да бъде първата и най-главна задача за момента. Като втора задача трябва да стои написването на двутомна или тритомна археология на България. И най-после да се ускори обнародването на археологическите материали. Разбира се, успоредно с това теренните проучвания трябва да се разширяват, трябва да се осигури елементарната база на археолозите, за да се даде път на техническия прогрес и в областта на българската археология, която в това отношение изостава.

ДИМИТЪР П. ДИМИТРОВ

Международен симпозиум по славянска археология

От 22 до 28 април 1970 г. в нашата страна се състоя Международен симпозиум по славянска археология, организиран от Международната уния по славянска археология и Археологическия институт и музей при БАН. Почти всяка година в различни страни, членки на Международната уния по славянска археология, се организират срещи, семинари, симпозиуми, а през пет години — конгреси. На тях се разглеждат проблеми, свързани с ранната история на славянските племена, и се дискутира върху въпроси, засягащи преди всичко страната-домакин. Темата на проведения през тази година симпозиум беше: „Славяните и средиземноморския свят (VI—X в.)“ Деловата работа продължи три дни, като заседанията се провеждаха в големия салон на БАН — София. В симпозиума, на който бяха изнесени 17 доклада, участвуваха учени от Германската демократична република — 4, Полша — 2, Румъния — 3, Съветския съюз — 5, Унгария — 1, Финландия — 1, Чехословакия — 5, Югославия — 2. От България с доклади се представиха 7 души, но в разискванията взеха участие и други наши учени — от Археологическия институт и музей, Института по български език, Института по литература, Морфологическия институт и др. На заседанията присъствуваха музейни работници от страната, които работят в областта на средновековната археология, преподаватели, студенти.

Симпозиумът беше открит на 22 април с кратко слово от акад. Д. Косев, който поздрави участниците от името на Президиума на Българската академия на науките и на Отделението за исторически и педагогически науки при БАН. Той изтъкна, че темата на симпозиума е огромна и много важна, и посочи, че задачите, които стоят пред участниците, са: да се разкрие общественото, политическото и културното състояние на средиземноморския свят през периода, когато славяните се заселват и влизат в съприкосновение с него, да се проследи какви взаимоотношения се създават между славяните и този свят, какво славяните възприемат от материалната култура на средиземноморието, каква роля са играели в неговата историческа съдба и в културното развитие на човечеството от VI до X в. Акад. Д. Косев изтъкна приноса на южните славяни и на прабългарите в изграждането на политическата и културната история на Първата българска държава и подчерта, че успехите на българските археолози през последните години спомагат да се разрешат много интересни и важни въпроси от материалната и духовната култура на Първата българска държава.

От името на Международната уния по славянска археология проф. К.-Х. Отто (председател на Унията) поздрави участниците в симпозиума, пожелавайки им успешна и ползотворна работа.

Проф. Д. Ангелов (София) изнесе един от основните доклади на тема „Образуването на българската народност“. Въз основа на изобилен исторически, езиков и археологически материал авторът изтъкна, че при постепенното създаване на българската народност са участвували три основни компонента: местно балканско население (предимно тракийци), славяни и прабългари. Формирането на българската народност е продължителен и сложен процес, в който се преплитат много събития. Неговата най-ранна фаза се крие в бурната и драматична история на траките (I—VI в.). Тя завършва с намаляване на тракийския елемент, което дава възможност на нахлулите през VI—VII в. славянски племена да се утвърдят бързо като доминираща етническа група. Идването на прабългарите и образуването на славяно-българската държава създава решаващи политически и обществено-икономически предпоставки за формиране на българската народност. В този процес участвуват два етнически компонента — многочислени славяни, погълнали вече тракийската етническа група, и сравнително малочислени, но добре организирани прабългари. Според проф. Ангелов създаването на българската народност е единен процес, обхващащ Мизия, Тракия и Македония, т. е. областите, в които са се заселили славяните от „българската група“ и прабългарските дружини на Аспарух и Куберт. Процесът на образуване на българската народност, развиващ се в две направления — изчезване племенната раздробеност между славяните и сливане на славяните и прабългарите в едно цяло, — завършва към края на IX и началото на X в.

Проф. П. Н. Третяков (Ленинград) докладва за „Някои резултати от изучаването на славянските древности в Поднепровието“. Той посочи, че общите черти в културата на източните, западните и южните славяни могат да се обяснят не със съвместния им живот в тесните рамки на първоначалната „прародина“, както мислят някои учени, а с интеграцията на славянските племена в социалните и историческите условия на I хил. на н. е. Откритите през последните десетилетия в Средното Поднепровие многочислени славянски паметници от третата четвърт на I хил. на н. е. показват, че те нямат нищо общо с черняховските. В Поднепровието са открити и други паметници, генетически предшествуващи културата на ранносредновековните славяни. Това са поселения и некрополи от I хил. на н. е., разпространени на север от черняховския ареал и отличаващи се от синхронните им паметници на източните балти, разположени в отдалечените части на днепровския басейн. Но в тези области — на север от черняховските поселения и на юг в областта на източните балти, са открити многочислени къснозарубинецки паметници от I—III в. на н. е., с които паметниците от средата на I хил. имат много общи черти. В резултат на тези проучвания проф. Третяков предлага нов етногенетичен ред: а) зарубинецки племена в Средното Поднепровие, б) къснозарубинецки племена в Средното Поднепровие и в южните части на Горното Поднепровие, в) техните потомци, заемащи в средата на I хил. на н. е. същите тези области, г) ранносредновековните източнославянски групи в Горното и Средното Поднепровие, д) населението на Русия от IX—X и следващите векове. Зарубинецките племена не са предшественици на всички източнославянски групи. На запад от Поднепровието — на Волин, по Днестър и Западен Буг, картината е друга, което се дължи на проникването в началото на н. е. на пшеворски групи, а след тях и на готи. Като резултат във втората четвърт на I хил. на н. е. тук се формира култура, наричана нерядко вариант на черняховската, но имаща свои особености. Тази култура е послужила за основа на местната раннославянска култура, отличаваща се от поднепровската („култура Корчак“).

Археологическите данни от VI—VIII в. свидетелствуват и за наличието на тесни контакти между славянските и номадските племена. Според автора много по-рано от образуването на славянобългарската държава в Средното Поднепровие и неговата периферия са съществували връзки между славянските и прабългарските племена.

Проф. Й. Нестор (Букурещ) изнесе доклад за „Славяните и автохтонното население в Румъния“. Многобройните археологически материали свидетелствуват за наличието на славяни на територията на Румъния през ранното средновековие, но не са напълно изяснени два въпроса: 1) кога и по какви пътища са дошли и 2) кои области са обитавали тогава и по-късно. Авторът приема, че славяните са се настанили след аварските нашествия. Славянски паметници са открити не само в Молдавия, но и на запад в Трансилвания. На територията на днешна Румъния славяните са заварили едно доминиращо автохтонно население, влезли са във връзки с това население, възприемайки неговата култура. През VII—VIII в. вече е създадена култура на автохтонно-славянското население, наричана от румънските археолози „култура Дриду“, а от други учени Балкано-дунавска. Според проф. Нестор поправилно е тази култура да се нарича Карпато-дунавска.

Докладът на д-р Й. Херман (Берлин) беше озаглавен „Византия и славяните „в най-отдалечения край на западния океан“. Той посочи, че историята на славянските племена е в тясна връзка с тази на Византия. Използува сведенията на древните автори — предимно византийски, като изходна точка за своите проучвания. Досегашните изследвания на германските археолози показват, че в северозападните области — по Елба и Одер — славяните се заселват през втората половина на VI в. Изхождайки от племенните имена и писмените източници, авторът приема, че в резултат на аварските нашествия славянските племенни групи са били разделени едни от други. Докато една част се е заселила върху земите на Византийската империя, друга се е насочила на север (сорбите и ободритите). Към края на VI—VII в. ободритите са познавали крепостното строителство. Главно тяхно средище е бил гр. Мекленбург.

Докладът на акад. Б. А. Рибаков (Москва) „Средиземноморският култ на сирените и руско-българските вили-сирини“ бе посветен на езичеството у славяните. Авторът използува изобилен етнографски и археологически материал и доказва, че античният култ към сирените, изобразявани като девойки-птици, е оставил свои реминисценции и в по-късните епохи и по-специално в митологията на славяните. Античните сирени се сравняват с руските сирини, които по литературни данни се отъждествяват с вилите, омаващи с красотата и сладкогласието си. В редица средновековни съкровища се срещат изображения на жени с птичи криле. С античните сирени се свързват и русалките, за които се смятало, че обитават реките, езерата, горите. Русалките не са свързани с официалната християнска религия, а с бесовските танци, отричани от църквата. При тези танци спуснатите дълги ръкави на жените наподобяват също криле на птици.

Акад. Вл. Георгиев (София) запозна присъствуващите с „Трите фази в славянската митология“. Като използува езикови данни, авторът прави опит да възстанови картината на славянската митология в оная далечна епоха, която предшествува официалното приемане на християнството. В славянските езици са се отразили три фази, през които е минала многолетната история на славянските народи. Първата и най-стара фаза авторът нарича „религия на божеството див“. Тя се свързва с индоевропейските термини дейвус, дейва — бог и богиня, засвидетелствувани в почти всички европейски езици. В славянските езици също се откриват термини, съответстващи на индоевропейския термин дейвус. Българските езиковеди установяват, че в някои наши диалекти се среща думата див в смисъл на зъл дух, чудовище. Същото значение думата див има в руски и сърбохърватски. Терминът див, дива в български, сърбохърватски и руски език произлиза от индоевропейските термини дейвус, дейва и отразява най-старата фаза на славянската религия. Различното значение на думата див (зъл дух) и дейвус (бог) се обяснява с коренните изменения, настъпили в иранските религиозни концепции през I хил. пр. н. е., когато под влияние на новата иранска религия думата бог станала зъл дух. Измененията в иранската религия са се отразили и в религията на славянските народи. Втората фаза е наречена „религия на божеството бог“ и се характеризира със силно влияние на иранската религия. Бог е общославянска дума, съответствуваща на иранската бáга, багá — божество от втората половина на I хил. пр. н. е. и първите векове на н. е. Третата фаза „религия на божеството господ“ се свързва с приемането на християнството. Етимологията на тази дума е ясна — съответствува на латинската hospis, hospitis и първоначално е означавала гост, чужденец, а по-късно хазаин на дома, господар. От втората фаза остави само названието бог като общонарицателно за всяко божество, докато господ означава върховно божество на християните. Това е било необходимо, защото византийската религия е различавала кюриос-господ от теос-бог и славяните, приемайки християнството, също са били длъжни да възприемат тези различия в религията.

В своя обширен доклад „Славяните и средиземноморския свят“ проф. Ст. Михайлов (София) поставя редица въпроси, които от години вълнуват или са предмет на спор между българските учени. На първо място, това е въпросът за отношението между славянската и прабългарската култура, от една страна, и византийската и римската, от друга. Друг проблем е за ролята и мястото на трите основни елементa — тракийски, славянски и български — в изграждането на българската култура. Разглеждайки местната тракийска култура, авторът твърди, че през VI—VII в., когато славяните се заселват на територията на днешните български земи, заварват богати градове и монументално строителство. Основен елемент в изграждането на старобългарската култура са били славяните. Прабългарите също идват със своя култура, но, както славяните, са я доразвили, възприемайки много неща от местната култура и културата на съседна Византия. По такъв начин проф. Михайлов отхвърля тезата за т. нар. хиатус, според която по време на заселването на славяните и прабългарите Северна България е била почти напълно унищожена. Доказателство за съществуването на тесни връзки между античната и средновековната култура е архитектурата на Плиска и Преслав. Най-голяма роля за изграждане на монументалните строежи в двете български столици и особено за създаване на църковната архитектура според автора имат местните традиции. В доклада се разглежда и въпросът за Голямата базилика в Плиска, като се посочва, че през IX в. базиликалният план не е прилаган в Константинопол. Най-правилно е тази базилика да се свърже с местните строителни традиции или да се потърсят аналогии на запад, където този вид църковна сграда е бил още жив (Св. Жан в Латеран, Св. Петър в Рим).

В доклада си „Раннобългарски некрополи във Варненски окръг“ Д. Ил. Димитров (Варна) изложи резултатите от проучването на пет езически некропола, които според начина на извършване на по-

гребалния обряд се разделят на две групи: некрополи с обряд трупоизгаряне (при гара Разделна и при с. Блъсково) и двуобрядни — с трупоизгаряне и трупополагане (два при гр. Девня и един при завода за манометри при Варна). Авторът разглежда поотделно всеки некропол, погребалния обряд, спира се на откритите материали и въз основа на тях датира паметниците. Изследвайки некрополите, стига до извода, че през езическия период на Първото българско царство (VII—IX в.) са съществували два способа на погребване — трупоизгаряне и трупополагане. Във Варненски окръг трупоизгарянето е било по-разпространено, тъй като се среща във всеки от петте некропола. Този обряд се свързва със славяните. По-трудно е да се определи етническият състав на населението с погребален обрят трупополагане. Анализирайки някои данни от трите двуобрядни некропола — ориентация север—юг, погребване на трупове в свито положение, ампутиране на стъпалата, разрушаване на части от скелета, монголоидни черти на някои черепи — авторът приема, че некрополите с обряд трупополагане са принадлежали на прабългарите. Археологическите данни показват, че до приемане на християнството всеки от двата етнически компонента е съхранил своите погребални традиции, обаче смесеното използуване на общите некрополи, преодоляването на религиозната нетърпимост още в VIII—IX в. е доказателство за изключително тесните политически и икономически връзки между славяни и прабългари.

В доклада „Славяните и племената на салтовската култура“ на проф. Д. Т. Березовец (Киев) се разглеждат взаимоотношенията между славяните и племената, носители на т. нар. салтовска култура, които в продължение на повече от 200 г. са били близки съседи. В Средното Поднепровие и в южните области отношенията между славяни и салтовци са се развили по различен начин. В първия случай тяхното близко съседство не е оставило забележими следи в културата им. На юг положението е съвсем друго — тук съвместното съжителство на една територия е довело до създаване на една култура и един народ. Към средата на VIII в. процесът на смесване на славяните и прабългарите в основни линии вероятно е бил завършен и на обширните територии от Балкана до Молдавия се образува смесено славяно-българско население.

Проф. Ат. Милчев (София) изнесе обширен доклад за „Формирането на старобългарската култура“. Той подчерта, че въпросът за формирането на старобългарската култура през ранното средновековие остава все още един от основните проблеми, подлежащи на изследване от българската археологическа наука. Авторът проследява различните мнения, застъпвани от нашите историци и археолози по този проблем. При формирането на ранносредновековната българска култура и изкуство взимат участие три компонента: 1) местна тракийска, провинциалноримска и ранновизантийска култура, 2) раннославянска, 3) прабългарска. Проф. Милчев разглежда поотделно, използувайки писмени и археологически материали, мястото на всеки от тези компоненти във формирането на старобългарската култура и стига до извода, че през VIII—IX в. върху основата на раннославянската култура при взаимодействието ѝ с местната тракийска, късноантична и ранновизантийска култура и с дошлите във втората половина на VII в. на Долни Дунав и в Североизточна България прабългари се формира старобългарската култура, чиято основа е славянска, поради което и характерът ѝ се запазва славянски.

Д. Аладжов (Хасково) в доклада си „Материалната култура от Югоизточна България IX—XI в.“ обобщи по-важните резултати от археологическите проучвания в района, включващ долното течение на реките Тунджа, Марица и Арда. В изследваните обекти — гр. Марица, с. Минерални бани и с. Любеново, са открити крепостни стени и кули, но за система в изграждането на жилищните и стопанските съоръжения не може да се говори, тъй като числото на откритите досега помещения не е голямо. Най-старата керамика — гърнета, направени на ръка (с. Любеново, гр. Марица), авторът датира не по-късно от VIII в. Част от керамиката от IX—XI в. има силно изразено източно влияние, което се обяснява с близостта до Византия. В некрополите погребенията са извършени чрез трупополагане, а гробовете са ориентирани изток—запад. Подробно са разгледани многобройните и богати накити — обеци, гривни, огърлици, пръстени, копчета, токи. Въз основа на археологическите и писмените източници авторът стига до извода, че старобългарското население се е заселило трайно в Югоизточна България до IX в.

И. Г. Хинку, И. А. Рафалович (Кишинев) докладваха за „Славяни и тюрко-българи в VI—X в. на територията на Молдавия по археологически данни“. Облягайки се на писмените източници, авторите допускат, че в Пруто-Днестровието славяните може би са проникнали до VI в., но не са оставили следи, а прабългарите, извършвайки военни походи, са нахлули още през V в. През VI—VII в. славяните, а възможно и прабългарите са отседали вече в разглежданя район. От този период са открити малки славянски поселения с жилища-полуземлянки и керамика, направена на ръка — гърнета пенковски, пражки, придунайски тип, тавички, дискове, паници. Прабългарски селища не са открити, но твърде вероятно е прабългарите да са живели заедно със славяните в едно селище, за което свидетелствуват направените на грънчарско колело гърнета със сив цвят, т. н. пастирски тип. През периода VIII—IX в. числото на поселенията значително се увеличава. Разпространена е керамика тип Лука-Райковецка, генетически свързана не с пенковския, а с пражкия тип. През този период нова славянска вълна идва от североизток и асимилира другите етнически групи. Керамиката пастирски тип вече не се среща. Авторите са на мнение, че ако тази керамика е принадлежала на прабългарите, то отсъствието ѝ през VIII—IX в. свидетелствува за асимилирането на прабългарите от славяните. През X в. славяни и прабългяри взимат участие във формирането на т. нар. не съвсем сполучливо Балкано-дунавска култура, която на територията на Молдавия е идентична с културата на Първата българска държава.

М. Русу (Клуж) изнесе доклад: „Бележки върху културните отношения между славяните и романизираното население в Трансилвания“. Първите славянски групи са навлезли в Трансилвания от Североизток през VI—VII в. Това се установява от малкото открити досега обекти и направената на ръка керамика. В Централна и Източна Трансилвания славянските паметници се датират едва в края на VII—VIII в. През IX в. са дошли нови славянски групи, едната от които е българославянска. Освен по керамиката за нея се съди и по крепости (Молдавенешти), които имат същата строителна техника, като тази на Плиска, Преслав, Мадара. През IX—X в. власи и славяни образуват първите държавни обединения за борба срещу печенези, кумани, унгарци.

В. И. Довженок (Киев) запозна присъствуващите със „Свидетелствата на руско-византийските източници за феодалните отношения в Русия“. Той посочи, че феодализмът в Русия, както във всички други страни, не е възникнал изведнаж. Някои пасажи у Прокопий и Маврикий свидетелствуват, че неговите първи признаци са се появили в средата на I хил. Не е известно как феодалните отношения са се развили по-късно, тъй като писмените източници прекъсват в VI в., а археологическите паметници са още недостатъчни. Когато отново се появяват писмените източници, феодалните отношения в Русия вече господствуват. Важни сведения са договорите на Русия с Византия, в някои от които е отразена сложната социална структура, йерархическата система в обществото. Появата на замъци означава, че феодалните отношения са развити. Летописците са засвидетелствували замъци през X в., но археологическите разкопки като тези в Ломчанското градище сочат, че появата им може да се отнесе към VIII в.

П. Дякону (Букурещ) направи кратко съобщение на тема: „Някои данни върху керамиката по долното течение на Дунав“. Авторът разглежда един интересен керамичен вид, познат досега само по левия и десния бряг на Долни Дунав. Тази керамика (амфоровидни стомни, гърнета със или без дръжки, паници) е направена на ръчно колело от бяла глина и е украсена с червена или червенокафява ангоба във вид на ленти или полукръгове. Рядко се среща в пластове от IX в., а е характерна за X, особено за втората половина на X в. Вероятно белоглинената керамика не е правена в същите работилници, в които е работена битовата керамика, тъй като обикновените съдове, направени от глина с пясъчни примеси и украсени с врязани линии, биха имали поне малко украса с боя, а такива случаи не са познати. В долното течение на Дунав рисувани с ангоба съдове са познати още от византийската епоха (V—VI в.). Не е изключено съдовете от IX—X в. да продължават тази традиция.

Проф. Ст. Ваклинов (София) изнесе доклад за „Някои проблеми върху Преслав“. Той посочи, че през последните години българските археолози са постигнали успехи в проучването на ранната история на Преслав. Откритата през 1945 г. колона с тюркоезичен надпис, използувана повторно в църква № 1 на „Аврадака“, говори за един по-ранен период в историята на града от този, през който е строена църквата. Разкриването на аула на Омуртаг, следите от мост на Тича, показват, че чаталарският надпис не трябва да се свързва с Преслав, а с аула при с. Цар. Крум и че датата на изграждането на Преслав не е 833 г., както се сочи в колоната. Някои данни от монументалните строежи като западния корпус на двореца, църквата „Вънкашен град“ и тази с квадратен план и вписан в него кръст в м. Тузлалъка свидетелствуват за значителен период в живота на града, преди да стане столица. През 1968 г. е открита нова, трета крепостна стена, която вероятно е ограждала пространство, значително по-малко от вътрешния град. Като използува всички тези данни, проф. Ваклинов допуска съществуването на укрепен дворец или аул в Преслав още през VIII в.

Л. Д. Побол (Минск) докладва „За новите археологически паметници в БССР от VI—IX в. и техните взаимоотношения с другите територии“. Авторът съобщи за наличието на многобройни паметници на територията на БССР и се спря по-подробно на откритото от него селище (с 14 полуземлянки) и безмогилен некропол при с. Таиманава, Биковски район, Могилска област. Този обект представлява интерес поради това, че се откриват материали от II до VIII—IX в., т. е. той е от значение за изучаване връзката на племената от Белоруското Поднепровие с къснозарубенецката култура. Средновековните погребения са извършени в ями, урни или са смесени. Откритата керамика, токи, бронзови пръстени и висулки, стъклени маниста и др. показват, че некрополът е принадлежал на славянско население. Въз основа на намерените материали авторът установява, че средновековните паметници от Белоруско Поднепровие имат много общи черти с тези от Бранищина, Смоленщина, Украйна, Полша, Румъния, България.

В своя доклад „Конят в славянските култове“ проф. Зд. Райевски (Варшава) проследява развитието на славянските вярвания от най-старите епохи до приемане на християнството, като използува археологически и етнографски материал. Изброява местата, където са намерени конски скелети, и изтъква, че конски глави са били използувани като амулети, вграждани в къщи и кладенци или поставяни край пътища, за да носят щастие. В много страни са открити конски фигурки, изработени от дърво или метал, служещи за детски играчки или за амулети. Почитта към коня се проследява и от названията на селища, в които се съдържа думата кон или кобила. С приемането на християнството култът към конете започнал да се преследва, а яденето на конско месо се смятало за дело на дявола. Археологическите материали говорят за голямата икономическа и религиозна роля, която конят е играел у всички народи още от новокаменната и бронзовата епоха. Когато славяните влизат в тесни връзки с номадските племена, икономическата роля на конете се засилва.

Деловата работа на симпозиума премина на научна висота. Тъй като темата „Славяните и средиземноморският свят (IV—X в).“ обхваща един от най-важните, интересни и все още неизвестни периоди от живота на славянските племена (разселването на славяните и създаването на първите държавни обединения и първите контакти и връзки с античния и средиземноморския свят), по докладите станаха оживени и интересни дискусии.

След сутрешното заседание на 24 април акад. Д. П. Димитров обяви деловата работа на симпозиума за завършена и посочи, че организационният комитет ще се погрижи да бъдат отпечатани в отделен сборник докладите и изказванията по тях. От името на организационния комитет и на българските археолози акад. Д. П. Димитров изрази дълбока, сърдечна благодарност на всички чужди учени, които дойдоха в нашата страна и взеха живо участие в работата на симпозиума.

Гостите посетиха временната експозиция в Средновековната зала на Археологическия музей, като се запознаха с откритите през последните години ранносредновековни материали — керамика, накити, оръдия и оръжия на труда. В сградата на Археологическия музей те разгледаха открите от ст. н. сътр. д-р и. н. Ж. Вържарова (София) материали и изслушаха доклада „Славяни и прабългари в светлината на археологическите данни“. Авторката запозна слушателите с многобройните известни досега у нас ранносредновековни обекти — некрополи, селища, градища и градове. Според начина на извършване на погребалния обряд некрополите са разделени на няколко групи: некрополи с обряд трупоизгаряне, с обряд трупополагане по християнски начин, с обряд трупополагане по езически начин и двуобрядни (трупоизгаряне и трупополагане). В селищата и градищата са набелязани видовете жилища и откритите в тях материали. Въз основа на монетите, печатите, украшенията и керамиката авторката датира отделните археологически обекти и установява, че в Североизточна България се откриват елементи на прабългарската култура, докато в останалите райони на страната нашата ранносредновековна култура

има ясно изразен славянски характер. Чрез археологическите паметници са локализирани и някои от славянските племена.

За чуждестранните гости беше организирано посещение на някои от историческите забележителности на София — Боянската църква, подлезите при ЦУМ и Партийния дом и Постоянната художествена изложба за антично и старобългарско изкуство (филиал на Националната художествена галерия в храм-паметник „Ал. Невски").

Тридневната екскурзия до Велико Търново, Плиска, Преслав, Мадара и Пловдив даде възможност на учените да се запознаят и на място да обсъдят редица интересни и противоречиви проблеми.

Л. ДОНЧЕВА-ПЕТКОВА

XV национална археологическа конференция

От 12 до 15 май 1970 г. в Благоевград се състоя XV национална археологическа конференция, посветена на резултатите от археологическите разкопки и теренни проучвания, извършени през 1969 г.

Тя бе организирана от Археологическия институт и музей при БАН и Комитета за култура и изкуство със съдействието на Окръжния съвет за изкуство и култура и Окръжния исторически музей в Благоевград.

В работата на конференцията взеха участие научните сътрудници и специалистите-археолози на АИМ при БАН, научните сътрудници и уредниците на археологическите отдели в окръжните и градските музеи в цялата страна. Присъствуваха представители от Института за история при БАН, Института по морфология при БАН, Геофизичния институт при БАН, НИПК, ВМИ, СУ — Катедра археология, ВПИ „Бр. Кирил и Методий" — В. Търново, студенти-историци от профила по археология от ФИФ на СУ, както и студенти от кръжока по археология от ВПИ — В. Търново.

Присъствуваха и представители на ККИ начело с началника на отдела „Музеи, архиви и паметници на културата" Ив. Кисьов.

Гости на конференцията бяха др. Кр. Тричков, първи секретар на ОК на БКП в Благоевград, член на ЦК и кандидат-член на ПБ на БКП, членове на ИК на ОНС, ДКМС, др. А. Тричкова — председател на ОС за изкуство и култура, културни дейци и граждани от Благоевград и окръга.

Присъствува и Негово Високопреосвещенство Неврокопски митрополит Пимен.

Участниците в XV национална археологическа конференция бяха приветствувани от др. П. Дюлгеров, секретар на ОК на БКП.

Конференцията бе открита от акад. Д. П. Димитров, директор на АИМ при БАН. В своето слово той подчерта, че нейното провеждане съвпада със 100-годишнината от рождението на В. И. Ленин. На нея ще се отчетат и обсъдят резултатите от теренните проучвания през 1969 г., в която нашият народ отпразнува 25-годишнината от славната победа на социалистическата революция в НР България. Той обърна внимание върху голямото значение, което имат задачите, поставени пред науката от историческите решения на Юлския пленум на ЦК на БКП, в речите на др. Т. Живков и от редица други партийни и държавни решения и документи. По-нататък акад. Д. П. Димитров подчерта, че археологическата наука е идеологическа наука и затова на тази конференция ще трябва да се набележат главните насоки за тактиката и стратегията в развитието на българската археология. Това е толкова по-необходимо, тъй като само след десетина години предстои честването на 1300-годишнината от образуването на славяно-българската държава. В тая връзка ще трябва да се съсредоточат всички сили за по-бързото проучване и експониране на забележителните паметници в Плиска и Преслав. Предстоящо е написването на десеттомна *История на България*, като първите два тома ще бъдат написани от археолози въз основа на откритията през последните години богат археологически материал. През следващите години ще трябва да се напише и една многотомна *Археология на България*.

Първото заседание бе посветено на археологическите проучвания в Благоевградски окръг. На конференцията бяха изнесени и обсъдени следните доклади.

Д. Стоянова-Серафимова (Благоевград): Състояние и проблеми на археологическите проучвания в Благоевградски окръг. Докладчикът подчерта, че поречията на Струма и Места са играли важна роля в живота на племената и народите, населявали българските земи в древността и средновековието. По Струма и Места се осъществява връзката със славянските племена в Македония, които се включват във формиращата се българска народност.

Ст. н. сътр. д-р и. н. Ж. Вълчарова (АИМ): Археологически проучвания на славянската култура (IX—XI в.) в Благоевградски и Кърджалийски окръг. В резултат на цялостните проучвания през 1967—1969 г. на два некропола — при с. Абланица, Благоевградски окръг, и при с. Мишевско, Кърджалийски окръг — авторката главно въз основа на украшения (обеци, луници, пръстени, мъниста и др.) и керамични съдове (славянски гърнета), както и въз основа на някои езически погребални обичаи установява, че са принадлежали на славянско население. Монетата, намерена заедно с украшенията и керамиката, спомага за датиране на некрополите в началото на IX в. Някои отличия в начина на погребване, типът украшения и други елементи на материалната култура, а също и исторически, етнографски и епиграфски източници дават основание на автора да изкаже предположение, че разглежданите некрополи са оставени от славянското племе смоляни.

Д. Стоянова-Серафимова (Благоевград): Разкопки на Самуилова крепост. Изтъкнато бе, че при направените разкопки под ръководството на проф. Стамен Михайлов и Димка Серафимова са получени важни данни относно строителните периоди на крепостта и нейната укрепителна система. Върху един по-ранен слой са открити фрагменти от средновековна българска керамика от X—XI в. Вътре в крепостта са разкопани и проучени 18 жилища, вкопани в земята. Разкопките ще продължат и през следващите години.

Ст. н. сътр. Т. Иванов (АИМ): Археологически проучвания в гр. Сандански. Докладчикът разгледа топографията, укрепителната система, градоустройството, обществената и жилищната архитектура, бита, изкуството и културата на древния град под днешния Сандански през римската и ранновизантийската епоха въз основа на досегашните археологически проучвания и епиграфски паметници. Забележителен паметник е откритата старохристиянска базилика от началото на VI в. с рядко ценния мозаичен надпис. Базиликата днес е запазена и експонирана в партера на новия Градски археологически музей в Сандански. Накрая докладчикът набеляза основните проблеми, които трябва да бъдат разрешени при бъдещите редовни и спасителни разкопки, за да се отговори на въпросите, кога е възникнал за първи път живот в Сандански и какъв е бил характерът на средновековното българско селище, възникнало върху развалините на римския и ранновизантийския град.

Н. сътр. М. Чичикова (АИМ): Мраморна олтарна маса от Никополис на Места. Направено бе съобщение за един интересен паметник, намерен случайно в Никополис на Места. Касае се за мраморна олтарна маса, която сега се пази в музейната сбирка на гр. Гоце Делчев. От нея са запазени осем фрагмента от бордюра ѝ, който е богато украсен с фантастични морски животни, ловни сцени и човешки глави. Паметникът се датира от началото на VI в.

Ст. н. сътр. Г. Георгиев (АИМ): Разкопки на неолитното селище при с. Чавдар, Софийски окръг. Докладвано бе за направените важни стратиграфски и други наблюдения, които изясняват материалната култура на най-ранните земеделскостопански племена, обитавали нашите земи преди седем хилядолетия. Беше показан многоброен керамичен материал от цели и фрагментирани съдове, покрити с червена или кафява ангоба, върху която са рисувани разноцветни орнаменти от прави, криви и зигзаговидни линии. Намерени са и много оръдия на труда от камък, кремък и еленови рога, които са били изработвани от местен материал в самото селище.

М. Димитров (Стара Загора): Разкопки на неолитното селище при Ст. Загора. При спасителни разкопки в района на Окръжна болница в гр. Стара Загора са разкрити няколко жилища от епохата на неолита. Те са били опожарени и напуснати внезапно, поради което целият им инвентар е останал на място. За първи път се изяснява по-пълно устройството на жилището, както и разпределението на инвентара и съоръженията, изградени вътре в него.

Особен интерес представлява откритата добре запазена пещ, която засега е единствена в нашите земи от епохата на по-стария неолит.

Ст. н. сътр. Г. Георгиев и н. сътр. Р. Катинчаров (АИМ): Разкопки на селищната могила при Казанлък. Установено е, че през новокаменната епоха (пето хилядолетие пр. н. е.) на територията на България се е развила една изключително висока за времето си земеделско-скотовъдна култура, която в много отношения е послужила като основа на съвременната цивилизация. Откритите жилища с дървени подове свидетелствуват за високата степен на домостроителството в тази отдалечена епоха. Многобройните оръдия на труда, култови предмети и произведения на изкуството дават възможност да се проучи по-пълно бита и културата на най-старите обитатели на нашите земи. Установено е също, че късният неолит се е развил от предидущите фази на неолита. Този факт показва, че центърът на късноеолитната култура се е намирал в басейните на Тунджа и Марица, а не в Мала Азия.

Н. сътр. Х. Симеонова (АИМ): Разкопки на селищната могила в с. Голямо Делчево, Варненски окръг. С разкопаването на последните жилищни нива са приключили разкопките на могилата. Първият (най-долен)жилищен хоризонт представлява комплекс от 8 различни по големина и предназначение землянки. Откритите в тях находки датират това строително ниво към ранния неолит у нас, открит за пръв път в Североизточна България. Второто жилищно ниво съдържа типичната керамика, украсена с врязан, инкрустиран с бяла паста орнамент. Двата по-горни хоризонта спадат към крайната фаза на това развитие, установена в Североизточна България.

Б. Николов (Враца): Разкопки на ранноенеолитното селище при с. Градешница, Врачански окръг. Материалите от разкопките показват, че формите на глинените съдове, мотивите и техниката на геометричния орнамент и идолната пластика имат най-близки паралели със селищата от същия тип от Западна, Северозападна и Югозападна България и са синхронни на Караново V, на групата Винча-Турдаш в Югославия и на Гумелница I—Въдастра-Салкуца I в Румъния.

Н. сътр. Х. Симеонова (АИМ): Късноенеолитен некропол край гр. Девня, Варненски окръг. Разкрити са 26 погребения, датиращи към края на II и началото на III фаза на добруджанския вариант на културата Коджадермен-Гумелница. Скелетите на мъже са в изтегнато положение и са с много богат погребален инвентар, състоящ се предимно от медни оръдия (брадви, чукове, шила и игли), кремъчни оръдия и украшения от мида spondilus и други материали. Погребенията на жени са в положение „хокер" и са с по-беден погребален инвентар. Глинените съдове са подобни на тези от енеолитното наколно селище край с. Езерово, Варненски окръг. Открити са и останки от тъкани, които са били прилепнали към медните предмети. Некрополът е принадлежал на едно от наколните селища, следи от което са намерени на около 500 м от него.

В. Начева (керамик-реставратор в АИМ): Някои наблюдения върху технологията на керамиката от некропола и наколните жилища във Варненските езера. Въз основа на извършените опити и наблюдения бе установено, че необичайно черният цвят на съдовете от селището е получен от нанасянето на тънък слой от манганово-железни руди върху полусухата им повърхност. Това се потвърждава от опитите, направени с глина, манганова руда и вторично утаени рудни наслойки, които и днес се намират в околностите на селището. Направени са и проби с фрагменти от съдовете, за да се определят промените, настъпващи в структурата им при различни температури на изпичане. Установено е, че съдовете са работени на уред, осигуряващ пълно въртеливо движение при скорост най-малко 56—60 оборота в минута.

Ст. н. сътр. Г. Георгиев (АИМ). Разкопки на Дипсизката селищна могила при с. Езеро до гр. Нова Загора. Провеждат се от българо-съветската археологическа експедиция под научното ръководство на ст. н. сътр. Г. Георгиев и ст. н. сътр. д-р Н. Я. Мерперт (Москва). Работено е на три сектора. В резултат на проучванията през 1969 г. са получени нови данни за установяване на стратиграфския профил на селищната могила. Селището е било заселено през етапа Караново II—III и е съществувало през етапите Караново IV, V—VI и VII. Културният пласт от първата половина на бронзовата епоха съдържа 14 жилищни строителни нива. В края на енеолита праисторическото селище е било изоставено за известно време и отново е заселено в началото на бронзовата епоха. Между двете епохи има хиатус. Селището от първата половина на бронзовата епоха е

имало една единна култура, която е преминала през три главни етапа на развитие, както е било установено от разкопките през миналите години.

Трайко Филипов (Лом): Некропол от времето на културата „Кърна“ край гр. Лом. Докладва се за некропол от края на бронзовата епоха (XIII—XII в. пр. н. е.). Погребенията са извършени чрез трупоизгаряне, като във всеки гроб са поставяни по няколко глинени съда и други предмети. Материалите са аналогични с тези от Ново село, Връв, Балей и Кутово, Видински окръг. Подобни материали са открити и в добре проучения некропол до с. Кърна в Румъния.

Ст. н. сътр. П. Детев (Пловдив): Разкопки на Небеттепе в Пловдив и с. Калояново, Пловдивски окръг. В резултат на разкопките на Небеттепе е установено, че първото възникване на селище на тепето е станало през каменномедната епоха. Праисторическото селище в м. Караорман при с. Калояново е от края на средния неолит. Откритите материали са аналогични с тези от средно-неолитното селище при с. Мулдава, Пловдивски окръг.

Н. сътр. Н. Джамбазов (АИМ): Палеолитни проучвания в България. Проучванията на палеолита са били съсредоточени върху три основни проблема:

1. Изследване на стария палеолит (при Никопол, Свищов, Тутракан, Девня и др.).

2. Изясняване началото на късния палеолит и произхода на homo sapiens (разкопки при с. Муселиево, Плевенски окръг). Досега са открити над 200 различни по големина едностранно и особено двустранно обработени кремъчни върхове. Тези открития имат важно международно значение.

3. За пръв път у нас бяха открити епипалеолитни находки извън пещерите, по терасите. Такива са находищата при с. Муселиево, Тутракан и с. Лиляче, Врачански окръг. С тези изследвания се изясняват всички епохи от развитието на палеолита в нашите земи.

Н. сътр. К. Кънчев (АИМ) изнесе обобщителен доклад за резултатите от археологическите проучвания на праисторически обекти, извършени през 1969 г.

При изкопни работи във връзка с построяването на новия завод за поливинилхлорид в гр. Девня н. сътр. Х. Симеонова (АИМ) е открила раннопалеолитни кремъчни оръдия на труда.

А. Радунчева (АИМ) е завършила разкопаването на енеолитния некропол в чашата на язовир „Винница“, Шуменски окръг.

Експедицията на в. Орбита под научното ръководство на М. Деянова (АИМ) е проучила скалните рисунки по течението на р. Черънелка, близо до с. Горталово, Плевенски окръг. Рисунките са от края на бронзовата и началото на желязната епоха.

М. Кънчев (Н. Загора) е извършил сондажни проучвания на праисторическо селище до с. Асеновец, Старозагорски окръг. Селището е съществувало от края на бронзовата епоха до ранния латен.

Във връзка с построяване на пристанището Варна-Запад Ив. Иванов (Варна) е открил останки от наколни жилища. Подобни жилища той е открил и при с. Страшимирово и при с. Повеляново, Варненски окръг.

Организираната от в. „Орбита„ експедиция, ръководена от ст. н. сътр. П. Детев и н. сътр. Ат. Пейков (НАМ-Пловдив), е извършила археологически разкопки и проучвания в пещерата Топчика, край с. Добростан, Пловдивски окръг. Открити са скални гравюри. Обособени са в три основни групи и са от късния палеолит. Археологическите материали се отнасят към ранния и късния халцат и към латенската епоха.

Н. сътр. М. Чичикова (АИМ) и М. Димитров (Ст. Загора) са провели сондажни разкопки на ранно-тракийско селище при с. Пшеничево, Старозагорски окръг.

Ст. н. сътр. Ив. Венедиков и н. сътр. Л. Огненова-Маринова (АИМ): Разкопки и проучвания в Несебър през 1969 г. Изяснява се укрепителната система на антична и средновековна Месамбрия. Открити са два надписа на гръцки език от III и II в. пр. н. е. Най-значителни резултати са дали подводните проучвания, като са разчистени навътре в морето 104 м от гръцката крепостна стена. Към нея е открита площадка за стълба, въз основа на която може да се допусне, че крепостната стена е била висока 7—8 м. Близо до брега е открита и една площадка, която вероятно е от кула. Изяснено е, че античният град се е простирал върху една значително по-голяма площ.

Н. сътр. М. Станчева, К. Рогева и Ст. Медарова (София): Разкопки в София.

Н. сътр. М. Станчева: Археологически проучвания при строежа на подлеза пред Партийния дом. Разкопана е източната порта на града с кулите, като комплексът включва укрепителни съоръжения, строени между III—XIV в. Североизточно от портата се откри неизвестна досега предна укрепителна линия, състояща се от порта, фланкирана от два петоъгълни бастиона, повтарящи в умален вид главната източна порта. Установени са строителните периоди, преправките и преустройствата на сердикийската крепост, която е била използувана за отбраната на града повече от едно хилядолетие.

К. Рогева докладва, че във връзка със строежа на подлеза до Централните хали е открита римска сграда от II в., застъпена от раннохристиянска базилика от IV в. На изток от тази базилика е разчистена част от римска улица, която води от Северната порта към форума на града. Върху тях през епохата на османското владичество е била построена сграда (вероятно джамия).

При подлеза на ЦУМ—Балкан се разкри голям късноантичен комплекс. В едно от помещенията му се разчисти рядко срещаща се в нашите земи мозайка в opus allexandrinum.

Ст. Медарова е започнала предварителни спасителни проучвания на терена, определен за строеж на Външнотърговската банка, на мястото на църквата Св. Спас. Разкопките ще продължат през 1970 г.

Ст. н. сътр. Л. Ботушарова (НАМ-Пловдив): Разкопки в Пловдив. Разкопките на крепостната стена по северозападния и западния склон на Небеттепе за първи път са показали наличието на няколко строителни периоди в укрепителната система на Трихълмието — късноелинистически с преустройства в навечерието на римското владичество, римски и късноантичен от IV в. нататък. Резултатите от разкопките през 1969 г. потвърждават тезата на разкопвача, че съоръженията на Небеттепе имат чисто военностратегически характер.

През 1969 г. са продължили разкопките по югоизточните склонове на Джамбазтепе. Установена е връзката на разкритата по-рано сграда с преустроената крепост. Доказа се, че тухлените преправки по куртината са направени в зависимост от сградата. Тези преправки са засегнали и крепостния коридор, в който до каменния свод е бил издигнат и тухлен свод. Това преустройство се е извършило в края на II в. на н. е.

При спасителни разкопки във връзка със строежа на I поликлиника в Пловдив са разкрити платната на два декумана и едно кардо, което е засвидетелствувано само с източните си бордюри, а платното му остава под застроена площ.

Л. Русева-Слокоска (Кюстендил): Разкопки в Кюстендил. Разкрита е част от градската крепостна стена на Пауталия, изградена във II в., като е проследено трасето на източната, северната и началото на южната стена. Проучена е също така и първата правоъгълна кула на северната стена.

На обект Младежки дом в центъра на града са разкрити два големи комплекса от обществени сгради и една раннохристиянска трикорабна едноапсидна базилика с интересна, богато орнаментирана подова мозайка.

Продължена е и работата по разкриването на късноантичната крепост на Хисарлъка. Открити са и материали от епохата на Първата и Втората българска държава.

Н. сътр. Б. Султов (В. Търново): Археологически проучвания при с. Хотница и с. Бутово, В. Търновски окръг.

От с. Хотница са разкопани още три грънчарски пещи (общо 17), които уточняват съществуването на керамичния център край Хотница от първите години на II в. до средата на III в.

Керамичният център при с. Бутово е от втората половина на II в. до първите години на IV в. За изясняване характера на неговата продукция особено много допринася проучването на двата некропола в това селище. Единият е открит при строеж на нова сграда на пощата. Разкрити са 7 погребения, извършени чрез трупополагане в градени тухлени гробници. Датира се от началото на III в. до средата на IV в. Вторият некропол е в м. Калвака, където се намират 8 надгробни могили. През 1969 г. са проучени 3 могили, като са разкрити 26 погребения чрез трупоизгаряне. Датира се в края на I до втората половина на II в. Принадлежал е на тракийско население. От комплексното разглеждане на материалите от Бутово и Хотница се установява, че в началото на II в. вносът доминира над местното производство, докато в края на II и в III в. местното производство придобива първостепенно значение.

Акад. Д. П. Димитров и колектив (АИМ, Музея, Свищов, ОИМ, В. Търново): Разкопки в Нове. След разкриването на крепостните стени и кули и установяване на плана и точните граници на Нове археологическите разкопки в Източния сектор през последните години са били съсредоточени върху проучването на улицата с посока север—юг, пресичаща целия град. През 1969 г. край западния бордюр на улицата са били доразчистени основите на няколко постройки и е продължило изследването на канала, открит от източната страна на улицата.

Н. сътр. Л. Огненова-Маринова, В. Божилова (АИМ) и Г. Александров (Михайловград): Разкопки в Михайловград. През 1969 г. разкопките в Михайловград са продължили в района на светилището в подножието на „Калето“. Доразкрита е била сграда от IV в. Част от сградата е била унищожена от една околовръстна стена, свързана с укрепителната система на „Калето“. Сградата е била построена над пласт, носещ следи от голям пожар. В развалините на тази сграда, разрушена от нов пожар, е открит надпис, в който се говори за възстановяването на храма.

М. Лазаров (Бургас): Проучвания в Анхиало. В покрайнините на гр. Поморие в м. Палеокастро са били открити останки на стария град. През 1969 г. е била разкрита антична улица (декуманус максимус), застлана с големи каменни плочи. До южната страна на улицата опира петоъгълна сграда с вътрешен двор (перистил). Открити са материали от III до VI в. Според писмените извори градът е бил разрушен от аварите в края на VI в. Над античния пласт са били открити останки от средновековни постройки. Материалите от средновековния пласт се датират от IX до края на XI в. Писмените извори свидетелствуват, че градът е съществувал и през VIII в., но засега археологически материали от тази епоха не са открити.

Н. сътр. Т. Тотев (Преслав) и К. Константинов (Търговище): Разкопки при с. Драгановец, Търговищки окръг. При спасителни разкопки отчасти е разкрита трикорабна едноапсидна базилика. До южния кораб са били разчистени основите на дълго едноапсидно помещение, долепено до базиликата. Разкопвачите допускат, че се набелязва схема на рядка за нашите земи петкорабна базилика. Датира се в V—VI в. Базиликата е стъпила отчасти върху разрушени зидове от камък и кал. Намерените в насипа мраморни оброчни плочки на тракийския бог-конник показват, че тези зидове са принадлежали на храм, посветен на това божество. Върху някои от оброчните плочки с надписи има етикети и имена на посветители, които се срещат за пръв път. Открита е също така едноетажна двукамерна пещ за строителна керамика, чиято скара е изградена от предварително приготвени сегменти. Пещта е от IV—V в. На запад от нея са били разкрити десет погребения от XII—XIV в.

Н. сътр. М. Тачева-Хитова (АИМ) изнесе обобщителен доклад за резултатите от археологическите проучвания на античните обекти през 1969 г.

Доц. В. Велков (СУ) и Зл. Гочева (ВПИ, В. Търново) са провели разкопки на крепостта Чертиград до с. Брусен, Софийски окръг. Разкрити са няколко помещения и част от крепостната стена, които се отнасят към епохата на късната античност.

Й. Атанасова (Видин) е продължила разкопките в гр. Кула. Установено е, че през късната античност крепостта се е състояла от две различни по големина части — квадрибург и кастел. Откритият единствен засега у нас квадрибург се отнася към края на III и началото на IV в. Кастелът е от средата на IV в. Крепостта е била използувана и през късното средновековие.

О. Савова и Ив. Иванов (Варна) са разкрили две зидани гробници от IV в. пр. н. е., които се намират в северната част на Варна. Особен интерес представляват две златни обеци (на диск с розета е прикрепена фигурка на Ника, която държи зооморфен ритон и патера).

Н. сътр. Д. Джонова (НИПК) е провела спасителни разкопки на тракоримски некропол в м. Кало до с. Поповяне, Софийски окръг. Погребенията в некропола са извършени чрез трупоизгаряне.

Близо до римската вила в долината на р. Армира в периферията на малка могила Я. Младенова (АИМ) е разкрила 5 погребения от IV в., които се свързват с последния период от живота на вилата.

При спасителни разкопки, проведени от н. сътр. Цв. Дремсизова (НИПК) и Ив. Балкански (Кърджали), на две надгробни могили край с. Островица, Кърджалийски окръг, са открити в могила I останки от разрушено погребално съоръжение и материали от IV в. В могила II погребалното съоръжение също е било разрушено и ограбено. В североизточната ѝ част са разчистени десет погребения, които са от епохата на късното средновековие.

Ст. Стоянов и Л. Квинто (Разград) са провели разкопки в северния край на южния некропол на Абритус. Разкрити са 4 зидани тухлени гробници, 1 каменна гробница, 10 погребения с трупоизгаряне и 218 с трупополагане. Резултатите от разкопките показаха, че некрополът е двуслоен, като се е използувал през античността и ранното средновековие.

Проф. Ат. Милчев (СУ) и н. сътр. Ст. Дамянов (Шумен) са продължили разкопките на късноантичната крепост край с. Войвода, Шуменски окръг. Установи се, че първата кре-

постна стена е строена през IV в., а втората по-късно (вероятно през първата половина на V в.). Монументалните укрепителни съоръжения говорят недвусмислено за значителен късноантичен център (може би град), намиращ се на важния римски път, който е свързвал Абритус с Марцианополис. Откритите тухли със същите печати, както и в Плиска, дават основание на разкопачите да твърдят, че те са били донесени от разрушената вече през VI в. крепост при с. Войвода и са били вторично употребени в монументалното строителство на първата българска столица — Плиска. Открити са и три ранносредновековни землянки.

Проф. Ст. Михайлов (АИМ): Разкопки в Плиска. През 1969 г. разкопките в Плиска са проведени от колектив с главен ръководител проф. Ст. Михайлов. Работено е на следните обекти: Голямата базилика, северно от южната порта, стопанската сграда в югозападния ъгъл на Вътрешния град, северно от Дворцовата църква, източната стена на каменното укрепление, западно от Големия басейн. Особено важни и резултатни са проучванията в пространството западно от Големия басейн на Голямата базилика. Южно от църквата са били разчистени шест християнски погребения. В гробовете не е намерен погребален инвентар. При вдигане на по-старите насипи са открити и детайли от архитектурната украса на базиликата.

Ст. н. сътр. Ив. Жандова (АИМ): Разкопки в Преслав. Миналата година разкопките в Преслав са проведени от колектив с главен ръководител проф. Ст. Ваклинов.

Западният дворец е бил изследван наново чрез сондажи, резултатите от които хвърлят нова светлина върху периодизацията на сградата. Те допълват и потвърждават констатациите от 1964 г.

Изследван е и теренът южно от Кръглата църква. Открити са останки от постройка, изградена от ломени камъни и кал и настилка от големи каменни плочи. По време сградата се свързва с църквата и не е изключено тя да е част от манастирски комплекс. В църквата са направени два сондажа, като са установени някои връзки между притвора и наоса.

Западно от двореца в м. Под манастира са открити останки от голям комплекс (вероятно манастир), който е съществувал от втората половина на IX до X в. Значителен интерес представляват материалите от IX—X в.

Открита е Северната порта на Външния град, която е разположена почти по средата на крепостната стена в ос със Северната порта на Вътрешния град.

Продължили са проучванията и в м. Селище, както и на втората крепостна стена на Вътрешния град, като са добити нови данни за изясняване на датировката им.

В източния край на днешния Преслав, при изграждането на електрическа подстанция са били открити основите на сграда с верижен план от IX—X в.

Н. сътр. В. Антонова (Шумен): Разкопки на Шуменската крепост. Изяснени са строителните периоди и преправките по крепостната стена, кулите и входа. Установено е, че крепостта е била използувана непрекъснато от късната античност чак до първите векове на османското владичество. Разкрит е и голям късноантичен жилищен комплекс. Западно от жилищния комплекс са открити четири църкви от различни периоди, като при градежа на всяка една от тях отчасти са били застъпени основите на по-ранните църкви. Те се датират от IV в., от VI в., от края на IX и началото на X в. и от XII—XIV в. Шуменската крепост се очертава не само като военен и производителен център, но и като един средновековен град от величината на Червен, Ловеч и др.

Н. сътр. Д. Ил. Димитров (Варна): Ранносредновековни некрополи № 1, 2, 3 и селището при гр. Девня. Проведените миналата година спасителни разкопки на три некропола и едно селище в Девненската низина дадоха изключително важни и интересни резултати за епохата на ранното българско средновековие. Два от некрополите са езически и са от VIII—IX в. Третият е от края на IX—X в. и е бил използуван след приемането на християнството. Селището е от IX—X в. и може да се свърже с двата ранни некропола. В некропол № 3 отчасти се проучи едно уникално засега съоръжение, имащо вероятно ритуален характер. То представлява пръстеновиден изкоп с почти правилна кръгла форма. В изкопа се откриха на три пласта безредно нахвърляни 50 скелета. Окончателното разкопаване на този изключителен паметник ще доизясни въпроса за неговото предназначение.

Н. сътр. Н. Ангелов (В. Търново): Разкопки на хълма Царевец във В. Търново. През 1969 г. разкопките на Царевец във В. Търново се проведоха от колектив с главен ръководител проф. Ст. Ваклинов. В резултат на извършената работа бе изяснено, че тракийското селище се е простирало по целия западен склон на хълма Царевец.

Разкритите части от крепостните стени, порта, жилищни сгради и базилика обогатяват и попълват познанията ни за ранновизантийската епоха и живота на ранновизантийския град-крепост на хълма Царевец.

Изяснени са и много въпроси, свързани с изграждането на крепостната система.

В крепостта се разкриват основи на граждански сгради и църкви, които показват гъстото застрояване на цялата територия на хълма.

П. Гатев (АИМ) изнесе обобщителен доклад за резултатите от археологическите проучвания на средновековните обекти през 1969 г.

Н. сътр. Д. Джонова (НИПК) при разкопки в м. Калето в гр. Берковица е открила раннохристиянска трикорабна едноапсидна базилика. Базиликата е имала едностъпален синтрон. В близост до църквата е открит баптистерий.

Н. сътр. Д. Ил. Димитров (Варна) е разкрил раннохристиянска базилика на ул. „Хан Крум“ във Варна. Установени са два строителни периода — от III в. и от VI в. Базиликата е стъпила върху римска улица, чието разкриване все още не е завършено.

При сондажни проучвания в м. „Боруна“, край Дряновския манастир проф. Ат. Милчев (СУ) е открил част от късноантична крепостна стена и няколко сгради, чието предназначение все още не е изяснено.

Продължили са и разкопките на „Калето“ край с. Нова Черна, Силистренски окръг, под ръководството на проф. Ат. Милчев. Разкопана е източната порта на каменната крепост, като е установено, че тя е била разрушена още в началото на VI в. В опожарена землянка, под западния вал е била намерена раннославянска керамика заедно с ранновизантийска от VI в. Над землянката е издигнат валът, което е ста..ало най-рано в края на VI в. Това още веднаж потвърждава наличието на славянски заселници в късноантичното селище през VI в.

К. и. н. Л. Бобчева (Толбухин) е провела спасителни разкопки при с. Топола, Толбухински окръг, като е открила ранносредновековно селище. Интерес представлява керамичният материал, който, макар и фрагментиран, показва наличието на глинени съдове с непознати досега форми и украса.

Н. сътр. Д. Овчаров (НВИМ—София) е завършил разкопките на базиликата в крепостта „Крумово кале“ край Търговище. Установено е, че извършената преправка в нея е станала в VI в.

Н. сътр. Й. Чангова е продължила разкопките на Пернишката крепост. Работено е в източната част на крепостта, където са открити останки от жилища и част от крепостната стена. Особен интерес представлява колективната находка от железни оръдия на труда. Открит е керамичен материал от неолита до XII в. на н. е., много монети и 13 оловни печати.

През 1969 г. е продължила работата и на Ловешката крепост, ръководена от н. сътр. Й. Чангова. В най-източната част на средновековния град са разчистени крепостните стени, ъглова подковообразна кула, граждански постройки и една църква. Разкритите останки се включват в границите на X—XIV в.

Н. сътр. Г. Джингов (АИМ) с колектив е продължил работата на крепостта Калиакра. Открити са сигурни веществени следи от живот още в елинистическата епоха, което намира потвърждение и в оскъдните писмени извори за Калиакра.

Продължени са и разкопките на крепостта Червен под ръководството на ст. н. сътр. С. Георгиева (АИМ). При проучването на запазената кула от вътрешната ѝ страна е установено, че на това място първоначално е бил входът на крепостта, над който се е издигала закръглена отпред кула. През Втората българска държава входът е бил затворен, като кулата е останала в същия си вид и размери. По-късно тя е била разрушена и върху останките ѝ е била изградена четвъртита кула с по-малки размери. Започнато е разкриването и на източната крепостна стена.

Д. Димитрова (НИПК) е продължила сондажните разкопки на крепостта „Камъка“ край гр. Оряхово. Открити са останки от късносредновековни сгради и материали от същата епоха.

Н. Гиздова (Пазарджик) е продължила разкопките на крепостта Цепина под ръководството на С. Георгиева. Проучени са сградите източно и западно от църква № 1. Разкопана е още една щерна, изградена по същия начин, както и другите открити досега. Южно от църква № 1 са разкрити 24 късносредновековни погребения.

Проведени са разкопки в м. Градът, край с. Батошево, Габровски окръг. Разкопките са ръководени от проф. Ат. Милчев (СУ). Основите на разкритата по-рано църква от XIV в. са стъпили върху по-ранна църква от IX—X в. Ранната църква е била едноапсидна, без притвор и с кръгъл баптистерий, долепен до северната част на апсидата. Около църквите са разчистени 44 погребения. Материалите от разкопките потвърждават изказаното по-рано мнение, че животът на това място е продължил от IV в. пр. н. е. до XIV в. на н. е.

Проф. Ат. Милчев е провел и разкопки в м. Пречиста до с. Градешница, Габровски окръг. На юг от разкритата през миналата година църква са разчистени 20 късносредновековни погребения. В м. Тънката рътлина са разкопани три могили, които са били разрушени от иманяри. В едната от тях са открити фрагменти от сива тракийска керамика от V—IV в. пр. н. е. В м. Поленица е разкопана могила, която също е разрушена от иманяри. Проучването ѝ ще продължи.

Н. сътр. к. и. н. Ек. Манова (АИМ) е продължила разкопките на крепостта в гр. Никопол, в резултат на които отчасти е изяснена укрепителната ѝ система. Уточнена е също така стратиграфията на обекта — откриват се тракийски, ранновизантийски, ранносредновековни, късносредновековни и турски материали.

Н. сътр. к. и. н. Ек. Манова е провела и спасителни разкопки край средновековната църква в кв. „Веселчани“ в гр. Кърджали и е открила средновековни погребения. В някои от тях са намерени византийски монети от XI—XII в.

Спасителни разкопки Ек. Манова е провела и в с. Копиловци, Михайловградски окръг. Разкрити са основи на едноапсидна църква, като засега е изяснено само, че тя е била разрушена през XVII в.

Във връзка с изграждането на нова пристанищна стена в гр. Силистра под ръководството на Ст. Ангелова (СУ) са били проведени спасителни разкопки на отчасти запазената на Дунавския бряг стара крепостна стена. Установени са два основни строителни периода, които се отнасят към късната античност и ранното българско средновековие. Прави впечатление забележителното сходство в начина на изграждането на българската крепостна стена със стените на Плиска и Преслав.

Под ръководството на ст. н. сътр. Хр. Джамбов (Пловдив) са проведени разкопки на средновековна църква в с. Руен, Пловдивски окръг. Църквата е кръстокуполна едноапсидна от т. нар. опростен кръстовиден тип с вписан кръст. Църквата има три строителни периода. Изградена е в XIII в., вторият строителен период е не по-късно от XIV в., а третият е от значително по-късно време.

Проф. д-р М. Балан и д-р Й. Йорданов (ВМИ): Прабългарски изкуствено деформирани черепи. Изследвани са десет сглобени черепа от кръговия изкоп на некропол № 3 при гр. Девня, Варненски окръг. От тях два са детски, а останалите са женски на индивиди от средна възраст. С изключение на един всички останали черепи са изкуствено деформирани по един и същи начин — чрез превръзки в детска възраст — една през челото и тила, а втората през темето и под брадичката. По този начин се получават черепни деформации тип „Аймара“, по-силно или по-слабо изразени. Всички черепи без изключение са монголоидни. Черепите са прабългарски на жени от знатни родове. Единственият недеформиран череп е също с монголоидни признаци. Тъй като скелетите са безразборно нахвърляни в изкопа, може да се допусне, че се касае за масово клане.

Чл. кор. Д. Каданов и ст. н. сътр. Ст. Мутафов (Институт по морфология при БАН): Изследвания върху вариетети и аномалии на черепа и тяхното използуване като расови белези. Според данните от проучванията върху устройството на птеричната област на над 3090 съвременни черепа те установяват, че липса на теменноклиновиден шев се среща в 0,42 %, а към едноименен шев — в 4,82 %. Според Virchow, Anutschin и Lange това се счита за белег и на расови типове с брахикрания. Това схващане се отхвърля от изследванията на докладчиците, защото тези признаци се срещат общо в 5,24 % от черепите, а брахикранията в 34,8 %. Твърдението на F. C. Bellamy, че инковата кост е расов белег за племето инки (и на племената аймара и хоанка), се опровергава от получените резултати, тъй като тя се среща почти в същия процент в черепите на французи, българи, мексиканци, негри, ескимоси и египетски мумии. Също така батракефалията (тилен кок на черепа) не може да се счита за расов белег на славяните, тъй като при изследваните от тях 2638 черепа тя се среща само в 0,98 %.

Проф. Г. Хаджидеков и к. м. н. Г. Икономов (ИСУЛ): Рентгенологични изследвания върху заболяванията при хората от древните времена. Директно проучване на човешкия скелет в норма и патология се извършва най-лесно и най-точно с помощта на рентгеновите лъчи. При направените проучвания върху човешки скелети от III и от XIV в. са открити някои особености и закономерности, които установяват чрез рентгенового изследване, явяващо се по-надеждно при палеопа-

тологията в сравнение с обикновеното макроскопическо анатомично изследване. Чрез рентгенограмите са открили заболявания на черепа, костите на горните и долните крайници, както и тези на таза. По този метод е възможно да се установи и по кое време от живота си човекът е получил дадена травма.

М. Ковачева (Геофизичен институт—БАН): Нови археологически обекти, изследвани по археомагнитния метод. През 1968—1969 г. са били събрани и изследвани значително количество образци от точно датирани антични и средновековни археологически материали, въз основа на които вече е съставена археомагнитната скала, показваща изменението на инклинацията на древното магнитно поле.

За участниците в конференцията бе организирана научна екскурзия, като бяха посетени и разгледани археологическите обекти в гр. Сандански, Самуиловият военен лагер при с. Ключ, Мелник и Никополис на Места.

В гр. Сандански бе тържествено открит от акад. Д. П. Димитров новият Градски археологически музей.

Работата на конференцията бе закрита от акад. Д. П. Димитров. В заключителното си слово той даде много добра оценка на извършената през миналата година изследователска работа на терена, като подчерта, че постигнатите успехи не бива да ни задоволяват и на следващата конференция, която ще се проведе в гр. Толбухин, ние трябва да отчетем още по-добри резултати.

Накрая акад. Д. П. Димитров благодари от името на всички участници в конференцията за добрата организация и топлото гостоприемство, оказано ни от страна на домакините.

П. ГАТЕВ

СПИСЪК НА СЪКРАЩЕНИЯТА

ВДИ	Вестник древней истории
ГМПО	Годишник на музеите в Пловдивски окръг
ГНМ	Годишник на Народния музей — София
ГПНБМ	Годишник на Пловдивската народна библиотека и музей
ГПНМ	Годишник на Пловдивския народен музей
ГСУ ИФФ	Годишник на Софийския университет. Историко-филологически факултет
ГСУ ФФ	Годишник на Софийския университет. Филологически факултет
ИАД	Известия на Археологическото дружество
ИАИ	Известия на Археологическия институт
ИВАД	Известия на Варненското археологическо дружество
ИИД	Известия на Историческото дружество
ИОМВТ	Известия на Окръжния музей — Велико Търново
ИРАИК	Известия Русского археологического института в Константинополе
МИА СССР	Материалы и исследования по археологии СССР
МСб	Сборник за народни умотворения, наука и книжнина
СА	Советская археология
AA	Archäologischer Anzeiger
AB	Archäologisches Beiblatt
AJA	American Journal of Archaeology
CIL	Corpus inscriptionum Latinarum
MAGW	Mitteilungen der Anthropologischen Gesellschaft in Wien
RE	Pauly-Wissowa Real-Enciclopädie der classischen Altertumswissenschaft
SCIV	Studii si cercetări de istorie veche

АРХЕОЛОГИЯ, КН. 2, 1970

Печатни грешки

Стр.	Кол.	Ред	Напечатано	Да се чете
16	1	8	геофизического	географического
16	1	21 отд.	RA, стр. 330.	RA, XIX, 1924, стр. 330
17	1	29 отд.	35	36
17	1	13 отд.	36	35
18	1	8 отд.	romaine	pré-romaine
18	2	10 отд.	le Ve	la fin du Ve
19	1	6	littoral	littoral Sud-Ouest
27	2	25	обр. 53 и с	обр. 53 с и
33	1		номерът на образа е 1	
39	1	18	и нея	и в нея
40	2	5	от рамка	рамка от

СЪДЪРЖАНИЕ • SOMMAIRE

СТАТИИ

Наченки на писменост през халколитната епоха в нашите земи 1
Богдан Николов — Глинена плочка с писмени знаци от с. Градешница, Врачански окръг . . 1
Владимир Георгиев — Писмеността върху глинената плочка от с. Градешница 7

МАТЕРИАЛИ И СЪОБЩЕНИЯ

Д. Митова-Джонова — Средновековното селище над античния кастел Ятрус 10
Димитър Овчаров — Базилика № 1 при крепостта „Крумово кале“ край Търговище 16
Ел. Бацова-Костова — Нови данни за римския некропол в Сливен 22
Зл. Ракева-Морфова — Римските частни и императорски тухли с печати от Дунавското и Черноморското крайбрежие 33
Георги Александров — Антични паметници от Монтана (Михайловград) 43
Васил Миков — Материали от последния период на бронзовата епоха от Северозападна България . 48

КРИТИКА И РЕЦЕНЗИИ

Т. Иванов — K. Majewski, Kultura rzymska w Bułgarii. Wrocław—Warszawa — Kraków, Ossolineum, 1969, 236 стр., 246 ил. — Instytut historii kultury materialnej Polskiej akademii nauk . . 64

ПРЕГЛЕД

Д. П. Димитров — Българската археология през последните пет години 66
Л. Дончева-Петкова — Международен симпозиум по славянска археология 72
П. Гатев — XV национална археологическа конференция 76

ARTICLES

Débuts d'écriture du Chalcolithique dans les terres bulgares 1
Bogdan Nikolov — Plaque en argile avec des signes d'écriture du village Gradešnica, dép. de Vraca 9
Vladimir I. Georgiev — L'écriture sur la plaque en argile du village Gradešnica 9

MATERIAUX ET COMMUNICATIONS

D. Mitova-Džonova — Site médiéval au dessus du castel Jatrus 16
D. Ovčarov — Basilique No 1 près de la forteresse „Krumovo Kale“, dép. de Târgovište 22
E. Bacova-Kostova — Nouvelles données sur la nécropole romaine de Sliven 33
Zl. Rakeva-Morfova — Briques romaines à marques provenant d'ateliers privés et impériaux des rives du Danube et du littoral de la mer Noire . . . 43
G. Alexandrov — Monuments antiques de Montana (Mihajlovgrad) 48
Vasil Mikov — Matériaux archéologiques de la dernière période de l'âge du bronze en Bulgarie du Nord-Ouest 63

CRITIQUE

T. Ivanov — K. Majewski, Kultura rzymska w Bułgarii. Wrocław—Warszawa—Kraków, Ossolineum, 1969, 236 стр., 246 ил. — Instytut historii kultury materialnej Polskiej akademii nauk . . 64

REVUE

D. P. Dimitrov — L'archéologie bulgare pendant les dernières cinq années 66
L. Dončeva-Petkova — Symposium international d'archéologie slave 72
P. Gatev — La XVe Conférence archéologique nationale 76

РЕДАКЦИОННА КОЛЕГИЯ

ДИМИТЪР П. ДИМИТРОВ (гл. редактор), НИКОЛАЙ ДЖАМБАЗОВ,
ТЕОФИЛ ИВАНОВ (секретар), АТАНАС МИЛЧЕВ, СТАМЕН МИХАЙЛОВ,
СТАНЧО ВАКЛИНОВ (зам.-гл. редактор)

Адрес на редакцията
Археологически институт и музей при БАН, бул. Стамболийски 2, София Ц. Тел. 88-24-05 и 88-24-06

Адрес на администрацията
Издателство на БАН, София 13, кв. Гео Милев, ул. 36, бл. VI. Тел. 72-44-21

Технически редактор Ив. Атанасова — Коректор Анета Христова

Дадена за набор на 16. IX. 1970 г. Подписана за печат на 30. XI. 1970 г. Печатни коли 10,50 Издателски коли 8,72
Формат на хартията 59×84/8 Изд. индекс 4197 Тираж 1400 Поръчка 440 Отделна книжка 1,50 лв. Годишен абонамент 5 лв.
Набрана и отпечатана в печатницата на Издателството на Българската академия на науките